

Personalthistorisk Tidsskrift 1998:2

Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie

Indhold

Artikler:

<i>Charlotte S. H. Jensen</i> : Forfædre i folkemunde	147
<i>Nynne Helge</i> : Lad slægten fortælle – om interviewet som alternativ metode til slægtsforskning	167
<i>Michael Bregnsbo</i> : Danske Kancellis centrale protokol- og sagsrækker i 1700-tallet som personal- og lokalhistoriske kilder – en kommenteret oversigt	184
<i>Jochen Hahne</i> : Georg Julius Wodroff – afstamning og familie	212
<i>Henning Feilberg</i> : Peter Didrik Lacoppidan Feilberg – en skæbnefortælling	223

Småstykker:

Dansk Kvindebiografisk Leksikon – præsentation og eftersøgning	243
Møllers kasser – et nyttigt hjælpemiddel til slægtsforskning	248
»En lille Familieskitse« – om slægten Andersen	249
Karen Sophie Rosengaard – brødrene Mynsters mormor	252
Om Iver Iversen Hemmets efterkommere – et supplement	255

Orientering:

Generalforsamling 1998	258
Resultatopgørelse og balance 1997	262
Nyt fra Norden	264
Nyt om Hvem Forsker Hvad	267

Billedet på omslaget:

Maleren Mogens Christian Thrane overrækker ydmygt et bønsskrift til kong Frederik IV. Supplikkens tekst lyder: »Hielp for Jesu dyre Død, Naadig Konge Giv mig Brød«, og Thrane peger samtidig på den eftertragtede røde liberidragt. Gouachen er malet af Thrane selv og indleveret til kongen som en usædvanlig form for ansøgning, men Thrane opnåede dog derved ikke noget embede.

Ansøgninger og indkomne skrivelser af alle slags er vigtige personal- og lokalhistoriske kilder. Et af de regeringsorganer, som i 1700-tallet modtog sådanne ansøgninger, var Danske Kancelli. Fra denne institution er der bevaret et omfattende arkiv i Rigsarkivet, og det fremgår heraf, at sådanne indkomne skrivelser blev bogført i op til flere protokoller, ligesom der også findes flere forskellige sagsrækker. Selv om det godt nok var kongen, der formelt afgjorde alle sager, kunne en del dog afgøres på kongens vegne af embedsmændene, andre af kongens råd, Gehejmekonseillet, mens andre igen alene afhang af kongens personlige nåde. En stor del af de originale, indkomne sager til kancelliet er desværre blevet kasseret, og kun indførslerne i de forskellige protokolrækker er tilbage. Det gælder bl.a. ansøgninger, der ikke førte til embede, men her er Thranes gouache dog heldigvis en undtagelse. Se Michael Bregnsbo's artikel om Danske Kancellis arkiv i 1700-tallet og dets anvendelsesmuligheder for personal- og lokalhistorikere. (Rosensborg, Inv.nr. Ab. 10-133, billede nr. 2499).

Forfædre i folkemunde

Af Charlotte S. H. Jensen

Hvordan får man kød på stamtræets mennesker? Fx ved at dykke ned i det hav af folkemindeoptegnelser, der kan afsløre meget om fortidens tanker, toner og traditioner. Artiklen giver eksempler på, hvad slægtsforskeren kunne få ud af et – eller måske flere – besøg på Dansk Folkemindesamling.

Den 31. oktober 1890 var der bryllup i Majbølle sogn. Det var årets ottende par, der fik hinanden den dag. Gommen var tjenestekarl Niels Nielsen, født 4. april 1860. Bruden hed Ane Kirstine Jørgensen, hun var »pige«, og født 22. maj 1869. Kirkebogen fortæller naturligvis også hvem forloverne var: nemlig »Gårdmand Hans Jensen« og »Indsiddet Rasmus Nielsen«. Og det var så dét bryllup. For de kilder, som slægtshistorikere normalt bruger, fortæller jo i reglen ikke meget om, hvad der skete efter, at et par som Niels og Ane Kirstine gik ud af kirken som mand og kone.

Næsten tre år efter brylluppet fødte Ane Kirstine en søn, som blev døbt i den selvsamme kirke og kom til at hedde Rasmus Carl. Han blev postbud i Guldborg – og meddelte til Dansk Folkemindesamling. Én af de ting, som Rasmus Carl fortalte om, var hvordan hans forældre og andre tjenende folk holdt bryllup: »*Harde unge fra Smaakaarshjem tjent en Gaardmand tro, var det tit han saa gjorde deres Bryllup, og fik jo saa derved lejlighed til at gøre et Gilde, hvortil hans personlige Slægt og Venner var indbudt til ligemed de unges nærmeste. Saaledes gik det for Far og Mor. Hans Jensen, hvem Far tjente hos i 25 Aar, gjorde Brylluppet. Hovedparten af Gæsterne var hans Familie, men dette bevirkede, at Brudegaverne blev langt flere end de ellers vilde være blevet, og – bedre. Efter Vielsen og Spisningen dansedes der i storstuen. Hans Jensen dansede første Dans med Bruden, hvorefter han overgav hende til Brudgommen til næste Dans ...*«. ¹

Den lille skildring af Niels og Ane Kirstines bryllup kan sikkert også være dækkende for mange andre samtidige »tyendebryllupper«. Husbonden fik lejlighed til at holde fest for slægt og venner – og brudeparret fik lidt bedre gaver til starten på det nye liv, end de måske ellers ville have fået. Og så kan man naturligvis kun gætte på, hvad Ane Kirstine syntes om gaverne, og om at det ikke var hendes egen far, eller forlover, der fik den prestigefyldte første dans med hende i brudestadsen.

Både Dansk Folkemindesamling og Dansk Folkemuseum er leveringsdygtige i billeder, som viser folkelige traditioner. Her trines der påskeæg på herregården Ørbæklunde i 1935. Fotografen er den kendte kulturhistoriker Kai Uldall, som var nevø til godsejeren.

(Dansk Folkemuseum, billede nr. 11225)

Beretningen om Ane Kirstines bryllup er ikke særlig lang, og indeholder ikke ret mange detaljer. Der fortælles fx ikke noget om, hvordan hun var klædt på, eller hvad gildesmaden bestod af. Her kan andre folkemindeoptegnelser måske hjælpe med at give et indtryk.

Netop »Livets Fester« – barsel/dåb, bryllup og begravelse – er specielle og mindeværdige begivenheder, der er blevet taget frem af erindringsmølpose og luftet igen og igen. Ikke mindst ved planlægning eller omtale af nye fester er de gamle rindet i hu. Fester har også haft en vigtig rolle som tidsmarkører – et år eller en måned identificeres ikke altid i almindelig samtale som et bestemt årstal eller med et månedsnavn. Man får hold på det ved hjælp af begivenheder, fx fester. I nutiden hører man også ofte denne form for tidsinddeling i daglig tale: »Det var to år før Karen og Jørgens bryllup« eller »Det var tre måneder efter, at morfar blev begravet«.

I Dansk Folkemindesamling opbevares mange optegnelser om folkelig kultur i såvel fortid som nutid. Samlingen rummer frem for alt nogle

store grupper af optegnelser, som der er både emnemæssige og topografiske indgange til. Oplysninger om gilder, festsikke o.lign. findes naturligvis i samlingen om »Fester og højtider«. Og da samlingen som nævnt er sorteret efter et topografisk system, er det ret nemt at finde frem til festberetninger fra netop dét eller de sogne, hvor ens aner havde deres gang. Der kan være detaljerede beretninger om, hvordan man på en bestemt egn og i et bestemt miljø holdt dåbsgilder, begravelser og bryllup, eller fejrede jul, red fastelavn, trillede påskeæg, holdt gadelamsgilder, brændte pinseblus, red sommer i by, holdt høstfester, mikkelsgilde o.s.v.

Verdens største folkemindesamler

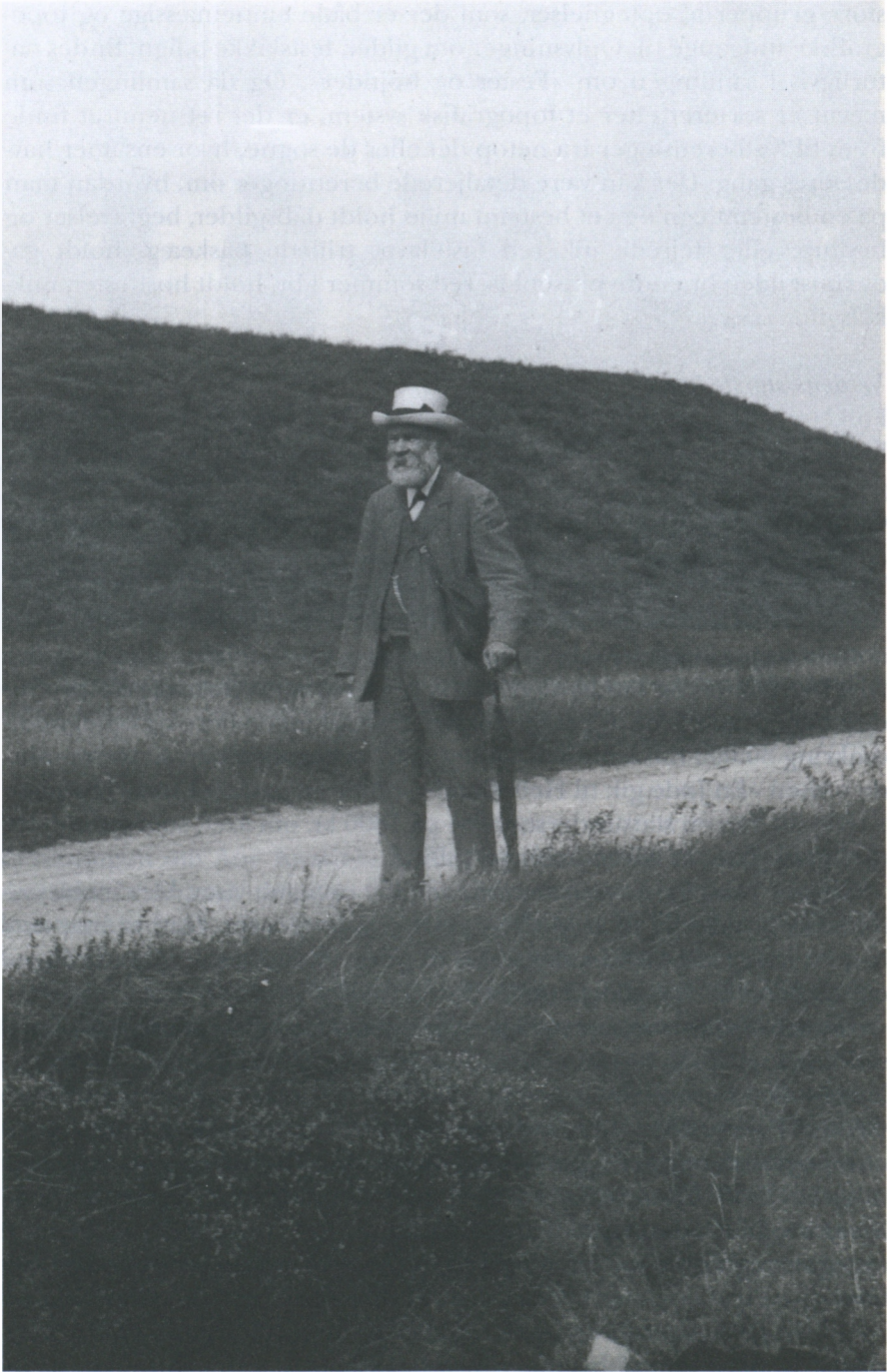
Folkeminder kan findes i utrykt form på Folkemindesamlingen i København, men der er også en lang række forskellige trykte kildesamlinger, som man kan benytte. Det er fristende at sige, at hver egn og hvert emne har sine lokale samlere og hovedværker: Christine Riemer på Nordfyn, Helene Strange på Falster, Karoline Graves og J. S. Møller i Vestsjælland, H. P. Hansen om kæltringer og kloge folk i det jyske o.s.v.

En af samlerne rager dog et godt stykke op over alle andre: den jyske skolelærer og ildsjæl Evald Tang Kristensen (1843-1929). Han er uden tvivl Danmarks (og sandsynligvis hele verdens) mest ihærdige folkemindesamler. Han nåede at besøge mange tusinde meddelere og optegnede omkring 30.000 folkeminder. I julen 1867 optegnede han sit første minde – visen »En Jøde gik til Hellesland« – efter en gammel kone i Søgård. I 1888 fik han en statsunderstøttelse på 1800 kr. om året, som gjorde det muligt for ham at blive samler på fuld tid.

Selvom Tang Kristensen startede med at optegne viser, blev interessefeltet snart udvidet til at omfatte stort set alle genrer. Han er manden bag en lang række kildeudgivelser, fremfor alt værkerne »*Danske Sagn*« og »*Gamle Folks Fortællinger om det Jyske Almueliv*«.

»*Danske Sagn*« rummer mange tusinde sagn om alverdens emner; nisser, krige, ellefolk, hekse, verdens undergang, Den Vilde Jagt, genfærd, kloge folk – for nu blot at nævne i flæng af de mange emner, som fylder værkets 7 tykke bind. Der findes et register over meddelere/optegnere, et topografisk register og en topografisk nøgle til værket, som blev genudgivet i 1980.² Disse registre gør det nemt at finde frem til, om der skulle være sagn fra den eller de egne, man er interesseret i. Via meddeler/optegnerregisteret kan man også finde frem til, om man skulle være så heldig, at en af ens aner har bidraget på den ene eller den anden måde.³

»... *Det Jyske Almueliv*« rummer ikke kun sagnstof, men også en lang række beskrivelser af hverdagsliv, arbejds gange, fester, hoveriet, sære

folk, varsler, handel m.m. Også her er der både topografisk register og meddelerregister, men også et register over de personnavne, som findes omtalt i meddelelserne.

Efterhånden kom Evald Tang Kristensen også til at interessere sig for meddelerne – ikke kun for de folkeminder, de kunne levere. En lang række af de meddelere, som han besøgte på sine indsamlingsture – hvor han ofte gik til fods over store strækninger – er biograferet og portrætteret i »*Gamle Kildevæld*«.⁴ Der er tale om »mini-biografier«, der giver nogle korte skildringer og konkrete holdepunkter i de enkelte meddeleres liv. Fotografierne er stærke billeder af personer fra et samfundslag, hvis ansigter man ellers sjældent ser.

I øvrigt har Evald Tang Kristensen udgivet erindringsværket »*Minder og Oplevelser*«,⁵ der giver et udmærket indblik i den måde, hans indsamlinger foregik på, de mennesker han mødte, og de miljøer han færdedes i. Og så er de ovenikøbet skrevet med en pen, der er dyppet i både lune og humor.

Et kig på folketroens verden

Selvom man er så heldig, at man fx finder fyldige optegnelser om et bryllup med alle dets forberedelser, brudetog til og fra kirke og en menu med både suppe, kød, lagkage, punch m.m., må man naturligvis være forsigtig med at slutte, at »sådan var det nok også, da mine tip-tip'er blev gift«. Mange af optegnelserne om gilder handler om de store, flotte og sikkert misundelsesværdige fester, der varede i flere dage, hvor honoratiorens som præst og skolelærer deltog. Man kan selvfølgelig ikke regne med, at en bryllupsoptegnelse, der stammer fra et velstående gårdmandsmiljø, også beskriver den måde, som fx en indsidderenke, der giftede sig 2. gang, har fejret dagen på.⁶

Men selvom en festoptegnelse måske ikke lige rammer ind i samme sociale lag som dét, ens aner var en del af, beskriver meddelelsen jo stadigvæk noget af det lokalsamfund, som de færdedes i, kendte til – og formentlig havde en holdning til.

Og netop holdninger og tanker er noget af dét, som folkemindeoptegnelserne er gode til at fortælle om. Det gælder ikke mindst de mange

Danmarks – og sikkert hele verdens – største og flittigste folkemindesamler på vandring med fuldt udstyr. Evald Tang Kristensen har sin uundværlige paraply i hånden og tasken med noteshæfter over skulderen. Billeder som dette blev brugt på takkekort, som Tang Kristensen skrev til folk, der havde huset ham på hans indsamlingsrejser.

(*Dansk Folkemindesamling, billede nr. 2363*)

meddelelser om sagn og folketro, som gemmer sig i Folkemindesamlingens arkiver. Gennem disse optegnelser kan man få et spændende kig ind i fortidens forestillingsverden. Naturligvis kan man ikke gå ud fra, at alle meddelere har troet 100% på enhver beretning, som de har fortalt om nisser, gengangeri, nedgravede skatte eller kloge folk. Meddelere kan udmærket have gengivet ting, fordi de mente, at beretningen ville falde i optegnerens smag. Og de kan have fortalt om trosforestillinger, som muligvis nok var kendte og levende i lokalsamfundet, men ikke udtryk for reel tro.⁷

Dansk Folkemindesamling rummer også en mængde optegnelser af sagn og forskellige folketrosmeddelelser. I mange af optegnelserne har den samme meddeler fortalt en række forskellige ting, og man får da et meget godt billede af, hvad personen vidste om sin egn. Man kan næsten se konturerne af dét traditionshistoriske landskab, der viste sig for øjnene af meddeleren, når hun – eller han – kiggede sig om. Eller så sig tilbage til den egn, hvor hun eller han var vokset op.

Hanne Andersdatters folkeminder

En af de mange folketrosmeddelere var Hanne Andersdatter, der var enke efter en friskolelærer, og som på sine ældre dage boede i Slagelse. Hun var født 1851 i Lyndby ved Roskilde fjord,⁸ og det var her, hendes erindringer om sagn og tro stammede fra. I 1934 havde Hanne besøg af en optegner og fortalte løs om barndommens forestillingsverden. Det blev til seks små beretninger, som i februar samme år blev indlemmet i Folkemindesamlingens arkiv.

Hanne kunne huske, at på stranden derhjemme havde der været en kæmpesten, som blev kaldt »*Sælstenen*«, fordi sælerne havde ligget og solet sig på den. Stenen lå, hvor den lå, fordi en trold havde prøvet at kaste den efter kirketårnet for at stoppe klokkernes utålelige bimleri.

Den næste beretning handlede om »*Spøgelsesgården*« på Lyndby Mark. Her havde boet en ond mand, der slog sine folk, især tævede han hyrdedrengen, som han tilsidst kom til at slå ihjel. Så blev liget gravet ned på en skovlod, hvor sønnen på gården uheldigvis kom til at pløje det op. Den dræbte løb som genfærd hjem og rendte ind i stalden, hvor han så jamrede sig. Sønnen blev – forståeligt nok – »*helt sær ved det*« og »*blev aldrig til noget ordentligt arbejde mer*«. Til sidst måtte de have præsten ned og mane⁹ for at skaffe ro.

Hanne kendte også til, at der engang skulle have ligget en lindorm foran kirkedøren på sydsiden af Lyndby kirke. Man måtte så bryde en indgang fra nordsiden for at kunne bruge kirken, og denne indgang kunne stadig ses, selvom den nu var tilmuret.

Og så var der historien om en brændetyv, der blev afsløret ved magisk hjælp. Der gik bud til en klog mand, som kunne vise igen.¹⁰ »Gå kun hjem, så skal I nok få tyven at se«, sagde den kloge, og første søndag derefter stod der en mand med et bundt brænde på nakken uden for kirkeledet. Han kunne ikke flytte sig, før hele menigheden var gået forbi og havde set ham.

Så huskede Hanne også, hvordan hun skulle slå korstegn over yveret, når hun havde malket en ko eller et får, den gang hun var ung pige hjemme hos forældrene i Lyndby. På den måde beskyttede man både mælken og dyret indtil næste malkning. Når man var færdig med malkningen, skulle malkestolen lægges med sædet nedad, så den Onde ikke kom og satte sig der. Og ingen måtte fløjte om aftenen, for så kom den Slemme også.

Hannes sidste meddelelse var en spøgelseshistorie. Den handlede om en hovedløs, som gik ved Møllerenden, som lå syd for byen og løb ned til fjorden. I gamle dage havde der boet en fæl mand et stykke oppe ad renden. Han havde forført en ung pige og ombragte hende tilsidst for at skjule affæren. Hun blev fundet død i et vandhul ved Møllerenden, men Hanne var ikke sikker på, hvem det egentlig var, der gik og spøjte.¹¹

Specielt og unikt – eller ej?

Når Hanne Andersdatter fortalte om trolden, der kastede »sælstenen« efter kirketårnet, og lindormen, der barrikaderede kirkedøren, så har hun sikkert følt, at dét var historier, der hørte til på hendes barndoms egn og var en del af dens historie. Men lignende beretninger findes også fra mange andre egne. Både beretningen om trolden og lindormen indeholder vandremotiver. Dvs. træk og begivenheder, som fortælles på næsten samme måde om mange forskellige lokaliteter. Begge beretninger er ætiologiske sagn – d.v.s. forklarings-sagn – der skal give en fornuftig grund til, at den store sten ligger, hvor den ligger, og at der er en tilmuret indgang på kirkens nordside. Der er altså ikke tale om sagn, der er helt specielle og unikke for Lyndby sogn, men om beretninger, der ligesågodt kunne være fortalt om et hvilket som helst andet sted med en stor sten og en tilmuret kirkedør. Og dog! Selvom de to beretninger ikke er »unikke« i traditionshistorisk forstand, så har de Lyndby-folk, der kendte dem og fortalte dem videre som levende kulturhistorie, sikkert følt, at beretningerne både var unikke og specielle. For det var jo præcis *deres* strand og *deres* kirke, det handlede om! Om Hanne så selv rent faktisk troede på trolde og lindorme af et ærligt hjerte, er ikke til at vide.

182 *Sælstenen, Kæsto af Trold i øst for Fjorden*

herred <i>Horns Herred</i>	efter mundtlig meddelelse af:	navn <i>Hanne f. Andersdatter</i>
sogn <i>Lyndby</i>	stand og alder <i> enke efter Sushjælper fra den 21/5 1851</i>	boende i <i>Skovs ved Slagelse Lyndby</i>
Optegnet 19 <i>3/7</i> af <i>Hans Hol Jensen i København</i>	boende i <i>Slagelse</i>	meddelerens fødested el. andre op- lysninger } <i>Lyndby, Hans Høved</i>

DANSK FOLKE-
TÆLLING
den 1. JUNI 1906

Δ *Trøldstenen på Lyndby Strand*

*På Stranden lige neden for Lyndby
ligger en stor Sten et stykke inde
i Vandet. Den kaldes vi nu Sælstenen
fordi der tit ligger Sæler og soles
sig på den. Men den er i gamle
Dage kastet her over af en Trold
der boede i en Bække øst for
Fjorden. Man kunde ikke tale
at gøre Kirkeklodskerne ringe, og
vilde have slået Kirkestøvet ned
med Stenen, men den nåede ikke
helt over.*

*Meddelelsen ved ikke, om Stenen ligger der mere;
Det er mange år siden, da gamle Dame tog sig for sin Søsterby
Mendana*

1906/23

Optegnelser i Folkemindesamlingen er stort set altid håndskrevne. Og de kan være meget forskellige. Nogle optegnere har fyldige oplysninger om deres meddeler: navn, alder, bopæl m.v. Andre har måske blot beskrevet meddeleren som »en gammel kone« eller lignende. Nogle har fået lidt af meddelerens fortællestil med – andre har nærmest lavet et referat. I nogle tilfælde kan man også komme ud for, at optegnelserne er forsynede med noter, der er kommet til senere. Dette gælder bl.a. for Hanne Andersdatters meddelelse om sælstenen på Lyndby strand (DFS 1906/23).

Hannes beretninger er relativt korte og »refererende« i stilen. Måske fortalte hun sine historier på denne måde. Men stilen kan også skyldes optegneren, der måske ikke syntes, at det var vigtigt at få Hannes personlige fortællestil med i optegnelsen.

Andre optegnere har skrevet ned på en måde, der kan virke mere »tilrettelagt«, men måske også, gennem brug af direkte tale m.v. giver et indtryk af, hvordan historien *kan* være blevet fortalt. Det er fx tilfældet med en lille beretning om den berømte kloge mand Per Hendrik i Tostenæs på Møn: *»Den kloge Mand fra Tostenæs kom en Dag gaaende gennem Lindemark, ligesom Slagteren var ved at slagte en Gris, og han siger da højt: »Naa der gaar nok Per Hindrik, nu faar jeg vel ingen Blod af Grisen«, »Det kunde hænde sig« sagde Per Hindrik og standsede. Slagteren stak dog Grisen, men der kom intet Blod. »Nej, dette er dog for galt« sagde Slagteren. »Ja, det er synd for Grisen« sagde den kloge Mand og da kom Blodet. Men en anden Gang skal du helst tie stille sagde han og gik sin Vej«.*¹²

Moraleen, at man ikke skal gøre grin med den kloge eller med vedkommendes usædvanlige evner, er et tema, der ofte findes i traditioner om folkelige helbredere. Selvom slagteren ikke ligefrem kom noget til, har han dog sikkert lært, hvordan man – ikke – skal opføre sig. For i en anden sammenhæng kunne den kloges evne til at stille blod jo betyde forskellen på liv og død – en alvorlig affære, og en alvorlig evne, som man skal behandle respektfuldt.

Kloge præster fra »Den Sorte Skole«

Kloge folk hører til de grupper, der fortælles mange sagn om. Hovedpersonerne kan være personer, som har deres magiske og etnomedicinske viden fra en slægtstradition, er selvlærte eller har været i en form for »mesterlære« hos et familiemedlem. Men den kloge kan også være en præst – måske én, der *»har gået den sorte skole helt igennem«* og derved bl.a. har lært at mane eller at se ting og sager, der er skjult for almindelige mennesker, præster iberegnet.

I det hele taget er præster »godt stof« i den folkelige tradition. Det samme er tilfældet med andre af lokalsamfundets spidser: skolelæreren og degnen. Disse personer har, i kraft af deres uddannelse, autoritet og anderledes kultur, stukket lidt af i forhold til resten af sognets folk. Deres gøren og laden, udseende, talemåder m.v. har ofte fæstnet sig i en egns erindring. Det er måske en banal iagttagelse, men når man skiller sig ud, bliver man lettere genstand for omtale og traditionsdannelse – og kan endda ende som sagnmagnet. D.v.s. en person, der ligesom suger til sig af vandremotiver og sagn, som oprindeligt er fortalt om andre. På den måde bliver sagnmagneten hovedperson i beretninger,

som måske oprindelig ikke havde særligt meget med vedkommende at gøre.

Om præster, der skal til at mane, fortælles det fx ofte, at genfærdet værger for sig og påstår, at præsten ikke er »ren«, fordi han engang som fattig student har hugget en hvedekage fra en kagekone i København. Præsten kaster da en skilling over skulderen som symbolsk betaling, og så må genfærdet bide i græsset og synke i jorden. Eller det fortælles, hvordan præsten aldrig binder sit ene strømpebånd, fordi netop han var den sidste, som gik helt igennem »den sorte skole« og derfor skulle tilhøre Fanden. Imidlertid er folketraditionens Fanden som regel ikke synderligt kløgtig. Så præsten får ham med på, at Fanden først må hente ham, når han får bundet sit strømpebånd. Og for eftertiden bliver strømpebåndet naturligvis aldrig bundet.

Et andet motiv er, at den kloge præst kunne se, hvad der foregik hjemme i præstegården samtidig med, at han stod på prædikestolen i fuldt ornat. På dén måde kunne han fx afsløre nysgerrige tjenestepiger, der sneg sig til at kigge i forbudte – og farlige – bøger. Eller måske binde¹³ en karl, der var igang med at stjæle havre fra loftet, så den tyvagtige fyr måtte blive stående med tyvekosterne på nakken, indtil præsten kom og løste ham.¹⁴

Autoriteter til grin

Både i Folkemindesamlingens utrykte samlinger og i Evald Tang Kristensens store værker »*Danske Sagn*« og »... *Det Jyske Almueliv*« er der en lang række beretninger om navngivne præster, degne og lærere. Via indgange på sogn og navn i såvel trykte som utrykte kilder er det forholdsvis let at finde frem til, om der skulle være optegnet traditioner om bestemte personer, som man måtte være interesseret i. Og det behøver langt fra altid at være drabelige beretninger om genfærds nedmaning eller studehandler med Fanden, som optegnelserne fortæller om.

I midten af 1800-årene var der fx en skolelærer i Lindum, der hed Paulus Nielsen Toft. Han var søn af den tidligere skoleholder, Niels Poulsen, og født den 18. juni 1814. Hans tvillingebror Christen, der var opkaldt efter sin morfar, var født dagen efter. Paulus' karriere kan man naturligvis slå efter i gængse opslagsværker over folk med hans uddannelse og embede. Her får man fixpunkter i uddannelsesforløb og arbejdsliv. Man får at vide, at han er blevet dannebrogsmænd i 1857, samt forskellige oplysninger om ægtefælle, børn m.v.¹⁵ Men hvis man vil have et indtryk af, om Toft var respekteret blandt børn og forældre, og om han mon var en god lærer, kan man håbe på at finde folkeminde-optegnelser, der omtaler ham og hans gerning.

Et hurtigt opslag i navnerregisteret til »... *Det Jyske Almueliv*« viser, at der faktisk er hele to optegnelser, der handler om lærer Toft i Lindum og hans bror. Tilsyneladende er det ikke ligefrem respekt for den faglige kunnen og de pædagogiske evner, som har fæstnet sig i overleveringen. I de to memorater om Toft-brødrene virker det umiddelbart, som om der er tale om autentiske træk, begivenheder og øgenavne. Tilsyneladende var lærer Toft nem at narre, når man ikke havde læst lektier. Jesper Jensen fra Himmelknolde i Vinkel huskede ihvertfald, at det havde været en smal sag for hans bror: »*Min broder gik i skole til lærer Toft i Lindum. Han kunne ikke uden to lektier, og dem byttede han, så han læste én af dem hveranden dag, og det blev han ved med, til han skulle gå til præst, så måtte fyren til at lære noget mere, og så læste han både nætter og dage. Degnen vidste ikke bedre, end at han kunne hans lektie så meget godt hver dag, og han fik altid den ros af degnen, at han var den vildeste af alle dem han havde, for han kunne det han skulle. Moder mærkede nok, at han ikke læste, og så sagde hun: »Du kan vist ikke din lektie« – »Da skal du nu høre moder«: Så bildte han hende ind, at han havde dét og dét, og faderen var tunghør, han kunne ingenting høre*«. ¹⁶

Meget bedre gik det vist ikke i Lindum skole, når det var tvillingebroderen, der sad ved katederet: En anden meddeler, J. Nielsen i Sjelle, havde hæftet sig mere ved Christen Toft, der både havde en karakteristisk talemåde, og tilsyneladende ikke var nogen ørn til stavning af mere eksotiske ord. Øgenavnet »Kristen Howlskolder« antyder måske også, at dets bærer i al almindelighed var lidt af en tokkenok:

»*Der var én i Lindum, de kaldte Kristen Toft, hans broder var degn der, og ham gik han ved og tarsk hans korn og paste kørerne, og når degnen var fra by eller i Hobro, holdt han skole for nederste klasse. Han var værkbrødt, og derfor kaldte de ham dels Kræn Skoler, Kræn Skoleholder eller Kræn Howlskolder. Han holdt en dag skole for mig også. Så skulle vi have hovedregning. Så siger han: »Nå Jacob, når du nu går til Hobro og køber tre hvedekager, og så Jens til Jens Bondes kommer til dig og vil have de halve, hvor mange får I så hver?«. Jeg sad og lod som om jeg spekulerede svært på det. Så siger han: » Nå hvad bliver det til, kan du ikke snart få det, det er særkåel da et nemt stykke, du kommer jo til at skære den ene midt over, så får i særkåel halvanden hver«. Det var hans stadige mundheld. Når vi havde indenadslæsning, og der var et svært ord, ville vi gå hen og spørge ham om det, for vi vidste godt, at han kunne ikke læse det. En dag kom jeg hen og spurgte ham om ordet Schweits. Han sagde: »Du kan jo stave dig til det«. Jeg lod jo som om jeg ikke kunne. Så stavede han, og fik det til at sige Hoseas*«. ¹⁷

Synet på autoriteter som præster og lærere kan også findes i mere ubestemt form i de såkaldte skæmteeventyr: humoristiske beretninger, der gør tykt nar af bondesamfundets spidser. Historierne er tit småsjofle

Chresten Christian Larsen, bedre kendt som »Tordenkalven« eller »Fylsenplagen«, var én af forrige århundredes originaler. Chresten var så kendt, at han ligefrem kunne få en del af sit sparsomme udkomme ved at gå omkring og sælge billeder som dette af sig selv!

Selv om man ikke ligefrem er i slægt med en af de markante personer, som tit optræder i sagn, så kan ens aner jo udmærket have kendt vedkommende og traditionerne omkring ham eller hende.

(Dansk Folkemindesamling, billede nr. 3534)

og handler fx om, hvordan bundlidelige præster og degne afsløres i færd med at »krybe på« tjenestepiger eller gifte koner i menigheden. Og i reglen ender historierne med, at de bliver tykt til grin.¹⁸

Tordenkalven og Røe-Marie

Præster og degne er ikke de eneste befolkningsgrupper, der har tiltrukket sig opmærksomhed. Også kriminelle: falskmøntnere, tyve, røvere og folk, der på én eller anden måde var »anderledes«, har sat sig spor i overleveringen. De »anderledes« kan fx være omløbere, rakkere eller lokale originaler såsom Chresten Christian Larsen, bedre kendt som »Tordenkalven« eller »Fylsenplagen«, der som ganske ung var kommet til skade, så han måtte gå med to krykker og nærmest kravlede afsted helt nede ved jorden. I sine yngre dage gik han rundt på markeder og sang. Hans tøj var lappet »med alle mulige slags garn og enderne af det sad ud alle vegne, saa man kunde ikke se hvad hans klæder var af«.¹⁹ Som ældre vandrede han rundt og samlede gammelt jern m.m., som han solgte. En anden indtægtskilde var billeder af ham selv, som blev falbudt for 25 øre stykket. Men helt så prominent som Tordenkalven, der ligefrem kunne tjene penge på sit eget kontrafej, behøvede man ikke at være.

I Folkemindesamlingens brede samling med optegnelser af »Folkeliv« findes mange spændende beretninger med forskelligartede beskrivelser af personer, slægter, dagligdagskultur m.v.

Fx indsendte den ca. 80-årige Niels Vang i oktober 1953 en længere meddelelse til Folkemindesamlingen. Meddelelsen handlede om den – lidt forhutlede sy pige – Marie Rasmussen, kaldet »Røe-Marie«, som Niels huskede fra sin barndom.

Niels startede beretningen med at fortælle om Maries farfar, »Røe-Tams« (d.v.s. Thomas), som havde fået sit øgenavn takket være en rød sten, som lå i nærheden af hans bopæl. Tams »havde tre sønner«, der hed Rasmus, Per og Poul. Per overtog huset, som var et fæstehus under Giesgård på Midsjælland. Rasmus og hans kone fik en datter, Marie, som »var en lille, spinkel, skæv og skruetrygget een«. Efter forældrenes død skulle hun være sy pige, og takket være »Smedemester Hans Nielsens Hustru i Smedien, matr. nr. 3 i Bjerrede« blev der via kommunekassen anskaffet en håndsymaskine. Det gik nu skidt med syningen, og kun ved smedekonnens hjælp undgik Marie fattiggården. Imidlertid fik hun en kæreste: »Per hed han, og han var en lille een, men ellers ret tiltalende og normal i sit Udseende og Væremaade og hele Habitus«.

Den tiltalende og normale karl fik imidlertid besvangret Marie og stak af igen. Og da Marie kom i barselseng, og der skulle køres efter doktoren, var det meddeleren, som drog afsted sammen med en mand fra

landsbyen. Da de kom tilbage, blev Marie surret fast til et bord, hvorpå lægen brugte fødselstangen. »Og det var en Maade, som der stod Rædsel og Gru om, naar Konerne i Nabolaget bagefter talte sammen om, hvordan det var gaaet »Røe-Marie« med at føde.« Fire år efter fik Marie en ny kæreste, en »lidt ældre Karl«, der med sin mor var flyttet ind i Årløsegårdens arbejderhus og derfor kaldes »Årløsemanden«.

Små krukker har både øjne og ører, og derfor måtte drengen af vejen, når Marie havde besøg af Årløsemanden. Meddelelsen lagde følgende – måske autentiske – ord i munden på drengen: »Naar Aarløsemanden kommer, saa putter Mor mig ned i den store Kiste og saa lukker hun Laaget, og saa sætter hun og Aarløsemanden sig oven paa Laaget, og saa maa jeg blive der nøre hele Tiden«. Aktiviteterne på kistelåget førte til, at Marie blev gravid igen. Men denne gang hang barnefaderen ved, og de blev gift. Så tog Årløsemanden plads på en anden herregård »inde øster paa« og Marie fulgte med som malkerske. Dog ikke med sin gode vilje, fordi hun mente, at arbejdet var for strengt for hende. Men Årløsemanden ville have det, og Marie måtte bøje sig. Hun blev dog hurtigt syg og døde af tuberkulose. »Hermed er »Røe-Tams« Slægt ude af sagaen, ihvertfald paa disse Egne. Kun Maries Børn er maaske til ét eller andet Sted, – men hvor?«, sluttede Niels Vang sin beretning.²⁰

Sandt eller falsk

Nogle af ingredienserne i historien om Røe-Maries noget triste liv og skæbne kan naturligvis genfindes i traditionelle, slægtshistoriske kilder. Vi kan finde hendes farfar »Røe-Tams« i folketællingen 1840 og dér afsløre, at han ganske rigtigt havde de »tre sønner«, som meddelelsen huskede, men at der strengt taget var fire, plus tre piger. Så i dette tilfælde betyder »tre« blot »mange« eller »flere end to«. (I eventyrene er der jo som regel også tre sønner!) Via kirkebogen for Tersløse sogn kan vi også konstatere, at meddelelsen huskede forkert, når han mente, at han havde været efter jordemoder til Røe-Marie »en Efteraarsformiddag i 1892 ved 10-11 tiden«. For det var den 25. november 1891, at Maries søn Rasmus Frederik Martin blev født. Hans far hed egentlig ikke »Per« men står med fornavnene »Hans Peder«. Vi kan også se, at Årløsemanden, der beskrives som en »ældre karl«, var 25 år og hed Jens Petersen.

Bladrer man længere tilbage i kirkebogen, vil man også finde Maries far og mor, som døde i 1884 og 1881, henholdsvis 59 og 40 år gamle. Og der er naturligvis flere oplysninger: bl.a. at Maries far havde været gift før, og at hendes farfar, Røe-Tams, »Thomas Poulsen, fattiglem i Bjerrede«, blev begravet den 4. maj 1870 som 76-årig. Røe-Tams har altså været født omkring 1794, og mindet om ham og hans fattige familie har været levende på egnen ihvertfald i 150 år derefter.

Optegnelsen om Marie og hendes liv er et ganske godt eksempel på, hvad overleveringen tager med, hvad der tilpasses lidt, og hvad der evt. udelades. Præcise årstal er fx sjældent strengt nødvendige i en beretning af denne type. Det væsentlige ved Maries barselfærd var jo dramaet med doktoren og tangen. Ikke om det foregik i 1891 eller 1892.

Om Maries far havde været gift før, hvor mange sønner hendes farfar havde, og hvad »Årløsemanden« hed, er forsåvidt også ligegyldigt for fortællingen.

Erindring gennem århundreder

Optegnelsen er også et godt eksempel på, at nogle personer sagtens kan optræde som levende tradition flere hundrede år efter deres død. Som regel vil man opleve, at mindet om folkestemninger kan holde sig meget længe, og at de elementer, der bærer handlingen i et sagn, også holder godt stand mod tidens tand. Nøjagtige personnavne og præcise tidsangivelser holder sig dårligere.²¹

Et andet forhold, som der kan være grund til at gøre opmærksom på er, at en overlevering over mange år ikke altid behøver at være båret af mange personer. En erindringskæde på flere hundrede år kan godt bestå af forholdsvis få mennesker. I 1911 optegnede Folkemindesamlingens grundlægger Axel Olrik en beretning fra den da 55-årige fabrikant M. Henriques som fortalte: *»Den gang jeg var en lille dreng på 8-9 år (det var lidt før 1864) kom der i mine forældres hus en gammel kone ... hun blev kaldt Store Stine, skønt hun var ganske lille og rynket ... En dag, da jeg syntes hun var endnu mere rynket end ellers, sagde jeg »Du er meget gammel Store Stine« (Hun var nemlig 98). »Er jeg gammel min gøg? Nej, jeg er ikke gammel; men madam Vundt var gammel, hun blev over 104 år gammel, og hun fortalte mig da jeg var en lille pige, at hun havde hørt af hendes bedstemor, at hun havde været med til at hælde sydende beg på Svenskerne, da hendes forældre boede i Teglgårdsstræde. De gik op på Filosofgangen og bar det op på voldene«.*²²

Sidste gang vi hældte sydende beg i hovedet på svenskerne, var i 1659. En begivenhed, der i 1911 havde 252 år på bagen. Men erindringen om, hvordan *»de gik op på Filosofgangen og bar det op på voldene«* er – fabrikannten inklusive – båret af kun fire personer – hvoraf de to ganske vist var godt til års.

Nekrologer og viser

Har man præster, degne og skolelærere i slægten, kan man altså være heldig at finde optegnelser om deres gøren og laden – og det eftermæle som overleveringen har givet dem – i samlingerne med forskellige typer af personalhistoriske sagn. Man kan muligvis også have heldet med sig i

1077

Ny Bise om
Mordet i Frederikshavn. ¹³/₄ / 1903

hvor tre tykke Slagtersvende dræbte en Arbejdsmand og frygteligt mishandlede 6 fribelige Bejsfarende.

Med Beretning

1903.

27

1906/66,6

den lille samling med »personalia«. Samlingen er ordnet alfabetisk på efternavn og koncentrerer sig naturligt nok om personer, der har været betydelige eller verdensberømte i deres egn af landet. Her findes bl.a. en del udklip fra nekrologer i aviser.

Da Johanne Rambusch døde i 1944, blev der i en (lokal?) avis bragt en nekrolog over hende. Her kunne man bl.a. læse om hendes tidligere afdøde mand, der havde været »Stiftsfysikus« i Ålborg og nu lå begravet på Vroue kirkegård under en mindesten, hvor Jeppe Aakjær havde forfattet teksten: »*Han bragte Hjælp hvorhen han kom, thi selv hans Smil var Lægedom*«. Og, skrev nekrologens forfatter, dette passede også på fru, som havde »*dét Sind, der bragte Ro og Lægedom, hvor hun kom*«. I øvrigt får læseren også at vide, at Johanne havde været aktiv i kampen for kvindelig valgret, været formand for bevægelsen, siddet i Landstinget for det Radikale Venstre, og at hun efter mandens død var flyttet hjem til »*sin Fødeby, Nykøbing*«, hvor hun havde plejet sin onkel, den nu afdøde gartner Lassen. Der var også rosende ord om lægeparrets »*kultiverede hjem i Sjørup*«, hvor »*der altid var Forstaaelse at finde*« og hvortil mange kendte mænd fandt vej. Én af dem var Jeppe Aakjær, som bl.a. skrev »Rugens Sange« på gæsteværelset i gavlen.²³

En kvinde af denne kaliber ville man utvivlsomt også kunne finde oplysninger om mange andre steder. Men det gør vel ikke den (lokale?) nekrolog med billede mindre interessant?

Har éns aner hørt til i den modsatte ende af det sociale spektrum, kan man også være heldig andre steder end i sagnsamlingerne, der naturligvis indeholder mange beretninger om voldsomme begivenheder. Den slags findes imidlertid også i samlingerne med viser. Nyhedsviserne omtaler begivenheder, der har været på alles læber – ligesom frokostavisernes overskrifter er det idag. Ulykker, mord, selvmord og lignende var også godt stof for 100 år siden. Som regel indeholder en vise naturligvis selve sangen. Måske refererer den begivenhedernes forløb med dramatiske effekter – måske er teksten lagt i munden på en angerfuld misdæder, der sidder indespærret og afventer sin henrettelse. I tilgift til selve sangen får man som regel også et lille stykke tekst, en »sandfærdig beretning«, der redegør for begivenhedernes forløb. Og på forsiden er

Sex, vold og mord er godt stof i nutidens frokostaviser – og det var også emner, der kunne sælge skillingsviser, den gang store dele af den brede nyhedsformidling var på vers. Har man forfædre, som har været involveret i alvorlige begivenheder, er det ikke usandsynligt, at man fx på Dansk Folkemindesamling vil kunne finde en vise om sagen! (DFS 1906/6b, 6)

der gerne en illustration, som i reglen ikke har den store autencitet. Mange af illustrationerne er genbrug – men de slår stemningen effektivt an og mere end antyder visens emne.

Traditionshistorisk rigsarkiv

Folkemindesamlingen, der er stiftet i 1904, er en slags »traditionshistorisk rigsarkiv« og som sådan en statsinstitution under Kulturministeriet med ansvar for forskning, indsamling og dokumentation af dansk folkekultur. Samlingen rummer materialer fra hele Danmark – fra ca. 1830'erne og frem til idag. Selvom egne, hvor der har været særligt ivrige samlere, måske er »overrepræsenterede«, vil der i reglen være materiale at finde, næsten uanset hvilken egn og hvilket folkloristisk emne man interesserer sig for.

De grupper, der umiddelbart er mest interessante for slægtsforskeren, er nok 1906/43 »Fester og højtider«, 1906/23 »Sagn og tro« samt 1906/46 »Folkeliv«. Men også i samlingen med »Viser«, 1906/6, kan der være interessante ting at finde – både for den, der eftersporer en konkret drabelig affære, og for dén, der har en mere almen interesse for de ord, toner og giveligheder, som har været på fortidens læber.

Folkemindesamlingen har også en spændende billedsamling,²⁴ der rummer ca. 13.000 optagelser af bl.a. meddelere samt steder og genstande, der forbindes med skikke, trosforestillinger m.v. Derudover rummer samlingen også en lang række lydbånd, videooptagelser m.m., der – foruden interviews, festsituationer o.lign. – indeholder optagelser af musik, sang, dans og andre former for musikalsk folkekultur.

Der findes ikke i øjeblikket en egentlig »registratur« eller »guide« til Folkemindesamlingen af samme type som dem, slægtsforskeren kender fra de forskellige enheder i Statens Arkiver. Til gengæld er det, med brug af de emnemæssige og topografiske indgange, ikke særligt svært at finde spændende optegnelser fra den eller de egne, hvor ens forfædre holdt til.

Folkemindeoptegnelser kan blive et værdifuldt supplement til det slægtshistoriske arbejde ved at give indblik i den kultur, som fortidens mennesker har været en del af og forholdt sig til. Også selvom man ikke er så heldig, at nogen af ens aner ligefrem har været meddelere og optegnere – eller selv er kommet i folkemunde.

Dansk Folkemindesamling

Christians Brygge 3, 1045 Kbh K

Åbent: ma-fre 10-15

Tlf: 33 13 58 00 E-mail: dfs@dafo.dk

Fax: 33 13 58 04 Homepage: www.kulturnet.dk/homes/fms/

Noter:

DFS = Dansk Folkemindesamling.

1. DFS 1906/43 top. 787, Møjbølle sogn, meddelt af postbud R. K. Nielsen, Guldborg, f. 1893.
2. Evald Tang Kristensen: *Danske Sagn*, bd. 1-7. Genudgivelse v. Erik Høvring Pedersen, Viborg 1980.
3. Folkemindesamlingen har også et register over personer, der har bidraget på forskellig vis. Og i DFS 1906/134 findes kopier af breve, som samlingen har haft med enkeltpersoner, samt følgebrev fra enkeltpersoner vedr. tilsendte optegnelser m.m.
4. Evald Tang Kristensen, Peter Olsen m.fl.: *Gamle Kildevæld. Portrætter af danske eventyrtællere og visesangere fra århundredskiftet*, Viborg 1927. (Nyudgivelse v. Erik Høvring Pedersen, Viborg 1981)
5. Evald Tang Kristensen: *Minder og Oplevelser*, I-IV, Viborg 1923-1927.
6. Interessere man sig specielt for bondebryllupper, er et godt introduktionsværk: Anniki Kaivola Bregenahøj: *Bondebryllup*, København 1983. Her gennemgås en række af Folkemindesamlingens bryllupsoptegnelser fra forskellige egne, og bogen har en lille indledning om lovrundlag, skikke m.m. vedr. ægteskabsindgåelse gennem tiderne.
7. Et typisk eksempel kunne være forestillingerne om, hvor små børn kommer fra. I dette tilfælde er det jo helt klart, at voksne mennesker, der selv er forældre, vanskeligt kan have en reel tro på, at børn vokser ud af kålhoveder, kommer med storken eller pakkes ud af jordemoderens taske.
8. Kirkebogen for Lyndby sogn noterer hendes fødsel den 21. maj 1851 og angiver forældrene som gårdmand Anders Nielsen og hustru Ane Margrethe Pedersdatter.
9. At mane vil sige at få genfærdet til at forsvinde gennem brug af magiske midler. Som regel manes der ved, at præsten eller en klog mand eller kvinde læser op af en (hemmelig) bog, hvilket bogstaveligt talt får genfærdet til at synke i jorden. Det fortælles som regel også, at der er en række regler, som må overholdes, fx at den, der maner skal være »ren«, og at vedkommende kun må mane ned »til dommedag« og ikke til evighed, som er forholdet Gud, etc.
10. At vise igen vil sige, at en person ved at benytte forskellige magiske midler kan opklare, hvor en tabt eller stjålet genstand befinder sig.
11. DFS 1906/23 »Sagn og tro« top. 182, Lyndby, meddelt af Hanne, f. Andersdatter, f. 1851.
12. DFS 1902/23 top 627, optegnet 1919 af N. K. Pedersen. En anden tradition om Per Hindrik indeholder det samme motiv. Her drejer det sig blot om to piger, der for sjov konsulterer ham og påstår, at de har tandpine. De fejler imidlertid intet. Men Per Hindrik gennemskuer dem naturligtvis og sørger for, at de begge får den tandpine, som de løj om.
13. At »binde« skal ikke forstås bogstaveligt. Når præsten – mens han er på prædikestolen – »binder« karlen derhjemme, betyder det blot, at karlen ikke kan røre sig og står som fastfrosset, indtil præsten kommer hjem og »løser op« for ham.
14. En lang række sagn om navngivne præster findes bl.a. i Evald Tang Kristensen: *Danske sagn*, Viborg 1980, bd. IV, s. 275 ff.
15. Fx Ejner Poulsen: *Viborg Amts degne- og skolehistorie*, Viborg 1957, s. 443-444.
16. Evald Tang Kristensen: *Gamle Folks Fortællinger om Det Jyske Almueliv*, VI. Genudgivelse v. Bengt Holbek og Erik Høvring, København 1987, s. 239, nr. 600 meddelelse fra Jesper Jensen, Vinkel.
17. Sst., s. 246, nr. 620 meddelelse fra J. Nielsen, Sjelle.
18. Et eksempel på denne type eventyr kunne være historien »Ti fold«, som gårdmand Hans Hansen i Stenderup meddelte i 1904. I beretningen har præsten prædiker i kirken og sagt, at det man giver, skal man få ti fold tilbage. En fattig husmand giver da præsten sin eneste ko i troen på, at præsten vil give ham ti tilbage. Præsten takker for dyret, men da hans egne ti stude bisser og render hen på husmandens mark, vil han have dem tilbage igen. Aftalen bliver, at den, der først kan sige »Godmorgen« til den anden, skal have studene, og husmanden klatrer op i et træ i præstegårdens have for straks om morgenen at kunne springe ned og råbe godmorgen. Mens han sidder i træet, ser han, hvordan præsten kurtiserer sin stuepige og tager hende i skridtet. Da han spørger hende hvad »dét« er, svarer hun, at det er Jerusalem. Præsten siger da, at han har »Pilatus«, og da der jo står i skriften, at Pilatus red ind i Jerusalem, bliver det sådan. Da præsten om morgenen ser husmanden sidde i træet og råbe »Godmorgen«, spørger han, hvor længe han har siddet dér. Jo, siger husmanden, han har siddet der, siden Pilatus red ind i Jerusalem. Og så fik han lov at beholde studene. Refereret efter Erik Høvring: *Den bortsløjne Mødom*, Vojens 1985.
19. Evald Tang Kristensen: ... *Det Jyske Almueliv*. Genudgivelse v. Bengt Holbek og Erik Høvring, København 1987, bd. VI, s. 84-86, nr. 178-179.
20. DFS 1906/46 top. 179 »Folkeliv«. Optegnelse af parcellist Niels Vang f. ca. 1870.
21. Et større arbejde om dette emne findes i den

- norske folklørist Bjarne Hodnes *Personalhistoriske Sagn*, Oslo 1973.
22. Efter Bengt Holbek: Mands minde og folke-minde, *Folkeminder*., nr. 3, 1988.
23. DFS 1906/135. Johanne Rambusch.
24. Billedsamlingen er virkelig godt beskrevet i Gustav Henningsen: Fotografiet i folkeminde forskningen 1839-1950, *Folk og Kultur* 1990.

FORENINGEN Danmarks Folkeminder

Foreningen Danmarks Folkeminder er stiftet i 1908. Dens formål er at udgive publikationer og fremme kendskabet til danske folkeminder og dansk folkekultur.

Alle kan melde sig ind i foreningen - og derved få rabat på de fleste af foreningens forskellige udgivelser.

Som medlem får man også årbogen "*Folk og Kultur*" på ca. 160 sider og det lille tidsskrift "*Folkeminder*" som udkommer 3 gange om året med mindre artikler, efterlysninger, nyheder, mv.

Bandt foreningens udgivelser er erindringsserien "Folk fortæller" som pt. omfatter 39 bind og dækker - næsten - alle egne af Danmark. Der udgives også både plader og bånd i foreningens regi.

Foreningen Danmarks Folkeminder - Dansk Folkemindesamling
Chr. Brygge 3
1045 København K.

Tlf: 33 13 50 06 eller 33 13 58 00 - hverdage 10-15. Fax 33 13 58 04

Charlotte S. H. Jensen, f. 1961, mag.art. i nordisk folkemindevidenskab 1987. Siden 1995 ansat som arkivformidler ved Landsarkivet for Sjælland m.m. Redaktør af historiemagasinet *Siden Saxo*. Har bl.a. udgivet bogen *Røverhistorier*, 1994, samt en lang række artikler, fortrinsvis om folkløristiske/kulturhistoriske emner.

Lad slægten fortælle – om interviewet som alternativ metode til slægtsforskning

Af Nynne Helge

Artiklen er en praktisk anvisning på, hvorledes man kan dyrke sin interesse for slægts- og personalhistorie, når der enten ikke er flere oplysninger at hente i de offentlige arkiver, eller man bare er interesseret i at få noget at vide om ældre slægtninges fortid og de livsvilkår, der kom til at styre netop deres tilværelse.

Indsamling af mundtligt kildestof er en nærliggende, men ikke særlig benyttet metode inden for slægtsforskningen. Mange ældre i slægten (her tænkes ikke kun på den nærmeste familie, men også på sidelinier som onkler, tanter, fætre, kusiner eller nære venner, der har et godt kendskab til familien) ligger ofte inde med en mængde viden om slægten og livet i »gamle dage«, som burde bevares til glæde for efterkommerne. En sådan fortællende fremstilling har ikke alene stor illustrationsværdi, men giver også adgang til oplysninger, som ikke findes i andre kildetyper, og derfor ellers ville være gået tabt for eftertiden.

Indsamling af erindringsstof i form af interviews kræver imidlertid både planlægning og forberedelse, hvis resultatet skal blive vellykket. Eksempelvis skal man aldrig i forbindelse med en familiesammenkomst trække en ældre slægtning hen i en krog og sige: »Hør, kunne du ikke fortælle mig om din barndom?«. For det første er offeret helt uforberedt og aner ikke, hvor han/hun skal ende eller begynde sin historie. For det andet vil der utvivlsomt ske det, at resten af familien kommer til og begynder at blande sig – og udspørgeren vil hurtigt miste kontrollen over samtalen.

Uden forberedelse og planlagte spørgsmål, stillet i rolige omgivelser, har man ikke mange chancer for at få en sammenhængende og fyldestgørende fremstilling ud af fortælleren.

Forberedelserne til et interview

Et interview bliver bedst, hvis udspørgeren på forhånd har sat sig lidt ind i det emne, den egn eller periode, der skal fortælles om. Det vil derfor være en god idé at begynde med at læse f.eks. lokalhistorisk stof – sætte sig ind i relevante arbejdsforhold/processer eller studere kortma-

teriale og billeder fra den pågældende periode eller egn. Familiefotografierne kommer vi til senere.

Forhåndsviden hjælper ikke alene udspørgeren med at stille konkrete spørgsmål, men er også med til at sætte fortællerens hukommelse i gang.

Aftal altid interviewet i god tid i forvejen; fortælleren skal have lejlighed til at forberede sig mentalt og hente minderne frem.

Vær omhyggelig med at forklare hensigten med interviewet – dvs. hvad det skal bruges til og hvem der vil få adgang til oplysningerne. Forhold som f.eks. alkoholmisbrug, vold eller kriminalitet er ofte tabublagte emner, som mange nødtigt omtaler, hvis materialet skal læses af andre end den nærmeste familie.

Selve interviewet

Alle erfaringer viser, at de fleste mennesker har lettest ved at fortælle i deres eget hjem, hvor de er mest trygge. Dertil kommer, at et hjem rummer personlige genstande, som kan være med til at kalde minderne frem.

Ønsker man at indsamle oplysninger om f.eks. arbejdsforhold eller en bestemt arbejdsteknik, *kan* det være en fordel at henlægge samtalen (eller en del af den) til en arbejdsplads eller et relevant museum, hvor for-

Det er nok de færreste, der – som her – er i stand til at samle fem generationer til familiefest. Foto taget af pressefotograf Marianne Leth, 1988.

(I privateje)

tælleren måske bedre end hjemme kan forklare, hvad det er, han/hun mener.

Som hovedregel er et interview nemmest at gennemføre på tommandshånd, dvs. når kun én person taler med én person. Jo flere deltagere, jo vanskeligere er det at styre samtalen for den, der interviewer. Hensynet til andre tilstedeværende kan desuden påvirke fortællerens svar, ikke mindst hvis der er tale om en ægtefælle eller et andet meget nærtstående familiemedlem med en helt anden opfattelse af begivenhedsforløb, årstal eller personbeskrivelse. På den anden side kan to mennesker, der har levet et langt liv sammen – måske tilmed har haft et arbejdsfællesskab i form af et landbrug eller en forretning – virke stimulerende på hinandens hukommelse. Det må således være op til udspørgeren – ud fra sit kendskab til de pågældende – at afgøre, om det kan betale sig at interviewe to personer ad gangen. Mere end to fortællende personer i ét og samme interview må frarådes.

Lidt om det tekniske

Det kan stærkt anbefales at optage interviewet på bånd. Herved undgår man det, der kaldes transformationstab, dvs. tab af ord, betoning og præcise formuleringer. Ønsker man også at få fortællerens mimik og kropssprog, der ofte siger mere end ord, med i sit interview, kan et videokamera med fordel benyttes under samtalen. Men det kræver en assistent til at filme, da det er vigtigt, at interviewerens alene koncentrerer sig om samtalen, som trods alt er det vigtigste.

Benytter man båndoptager/videokamera – så lær at bruge det på forhånd. Intet er så bittert som at opdage, at et ellers vellykket interview er gået tabt, fordi teknikken svigtede.

Tjek båndoptager, mikrofon og evt. videokamera forinden og sørg for rigeligt med bånd/film, det er ærgerligt at stå og mangle til de sidste ti minutter af samtalen.

Tænk på, at *alle* lyde (gadestøj, radio, timeslag fra et ur eller personer, der taler eller bevæger sig i baggrunden) kommer med på båndet.

Undgå så vidt muligt store rum, små værelser giver bedre optageforhold. Af hensyn til lyd kvaliteten må udspørger og fortæller ikke sidde for langt fra hinanden – ca. 1½ m er passende. Mikrofonen sættes ca. en ½ m fra fortælleren.

Start med at indtale fortællerens relation til dig selv, fortællerens navn og alder samt sted og dato for optagelsen.

For at sikre, at begge stemmer går klart igennem, er det klogt at afspille båndet et lille stykke inde i samtalen.

Under optagelsen må mikrofonen ikke røres; det giver støj på båndet.

Det samme gælder raslen med service og trommende fingre på bordpladen. Alt sammen forstyrrende lyde, som man først opdager, når båndet senere bliver afspillet.

Skal optagelsen af en eller anden grund finde sted udendørs, kan blæst ligeledes give lydforstyrrelser, dette afhjælpes bedst ved at sætte en vante eller et lommetørklæde over mikrofonen.

Det kan føles ubehageligt at tale til en mikrofon, navnlig hvis det er første gang, og vide at alt, hvad man siger, bliver optaget. Men stilles der klare og letfattede spørgsmål til en veloplagt fortæller, bliver begge parter snart så optaget af samtalen, at båndoptager og evt. videokamera hurtigt glemmes.

Foregår interviewet uden brug af videokamera, skal man være opmærksom på udsagn som »Ja, stuen havde samme farve som dette rum«. Det samme gælder også mål, der vises med hænderne. Det er langt fra sikkert, at udspørgeren senere kan huske rummets vægfarve eller størrelsen på det angivne mål. I sådanne tilfælde bør udsagnet konkretiseres ved at spørge: »Stuen var altså malet cremefarvet?« eller: »Vil du anslå længden til ca. en halv meter?«. Husk, en båndoptager kan ikke se – kun høre.

Notatteknik

Ønsker man af en eller anden årsag ikke at benytte båndoptager (fortælleren nægter måske at tale til en mikrofon), kan samtalen i stedet skrives ned. Man skal blot være opmærksom på, at den, der skriver ned, sjældent kan nå at få det hele med og derfor er nødt til at foretage et udvalg i det, fortælleren beretter. Derved tabes ofte præcise eller træffende skildringer, og kildeværdien forringes.

Da udspørgeren vanskeligt kan fastholde den nødvendige kontakt med fortælleren, samtidig med at han eller hun også skal koncentrere sig om at skrive ned, vil det være en god løsning at være to om interviewet – én, der stiller spørgsmål, og én, der skriver.

Skrives interviewet ned, bør notaterne renskrives så hurtigt som muligt, medens samtalen endnu står frisk i hukommelsen.

Interviewets opbygning og forløb

Når man vil udspørge en person om fortiden, er det i reglen mest hensigtsmæssigt at begynde med en oversigt over den pågældendes livsforløb for derefter at uddybe de emner, man specielt er interesseret i.

I forbindelse med beretning om livsforløb skal fortælleren have lov til at redegøre så frit som muligt med udgangspunkt i nogle hovedspørgsmål, som typisk vil være: biografiske data, oldeforældre, bedsteforældre,

forældre, søskende, barndom, ungdomstid, uddannelse, arbejdsforhold, ægteskab, børn, børnebørn og måske også oldebørn.

Få fortælleren til at holde kronologien – ikke nødvendigvis ved hjælp af årstal, men også ved hjælp af vigtige begivenheder i vedkommendes liv. Ved at holde fast i den biografiske fremstillingsform, bliver det lettere for fortælleren at komme i tanke om konkrete hændelser, der kalder holdninger og stemninger frem, som ellers ikke ville blive husket med en mere styret udspørgning. Livsforløbs-spørgsmålene skal i virkeligheden kun bruges til at sikre, at de vigtigste forhold bliver belyst. Med andre ord: begynd med de brede, åbne spørgsmål og slut med de mere lukkede og specielle emner.

Fortælleren bør principielt aldrig afbrydes i sin fremstilling af en historie. Afbrydelse hindrer fortælleren i at følge sine associationer, og udspørgeren risikerer at miste værdifulde oplysninger. Kommer fortælleren ind på forhold, man gerne vil have uddybet, så notér spørgsmålet ned til senere.

Stil enkle og direkte spørgsmål, og lad dem komme naturligt ud fra, hvordan samtalen forløber. Er et svar for knapt, så stil supplerende spørgsmål – måske tror fortælleren, at udspørgeren er bedre informeret, end det er tilfældet.

Synes fortælleren ikke helt at have forstået det stillede spørgsmål, så stil det igen, men med andre og mere entydige ord. Det er vigtigt, at man ikke kommer til at tale forbi hinanden. Et godt interview kræver opmærksomhed og koncentration af begge parter.

Ofte har udspørgeren selv en bestemt opfattelse af forholdene, der bevirker, at denne ubevidst lægger svaret i munden på fortælleren. Det vil typisk være en spørgeform som denne: »Det var ikke let at være tjenestepige på landet den gang, var det vel?« Hold egne meninger uden for – et interview er ikke en konversation. Formålet er at få fortælleren til at tale, og for at opnå det, må udspørgeren holde sine egne meninger i baggrunden.

Endelig skal man tage sig god tid til interviewet, ikke mindst hvis der er tale om ældre mennesker, der skal have lov til at tænke sig om. Samtalen må på den anden side heller ikke trække i langdrag, så man når at blive træt. To á tre timer er passende. Er interviewet ikke blevet helt færdigt, så aftal hellere et nyt besøg.

Tiden indtil næste besøg giver også fortælleren mulighed for at komme i tanke om ting, som skal korrigeres ved nærmere eftertanke eller blev glemt under den første samtale. En afbrydelse af interviewet kan også være en fordel for udspørgeren, der ligeledes får lejlighed til at udbygge eller revidere den oprindelige spørgeliste.

Udskrivning af bånd

Man kan selvfølgelig altid nøjes med at have sit interview på bånd, men der er flere ting, der taler for at skrive optagelserne ud på papir. Ved at transskribere (dette gøres først, når interviewet er helt færdigt) er det for det første nemmere at fastholde overblikket over stoffet. For det andet er det langt lettere at bladre i et manuskript, end det er at spole frem og tilbage i et bånd. For det tredje er muligheden for at sammenligne udsagn og derved opdage eventuelle modstridende svar størst i den skriftlige form. Sidst, men ikke mindst, skal man tænke på, at andre også kunne have glæde af resultatet, og det er trods alt det nemmeste at overlade dem et manuskript.

Den ideelle transskription indeholder *alt* det, der siges på båndet, dvs. alle spørgsmål og svar skrives ud, så mest muligt af fortællerens holdninger og udtryksmåder kommer med. Lyde som f.eks. latter eller en knyt-næve i bordet bør (såfremt der ikke også anvendes videokamera) noteres ned i manuskriptet, idet reaktionslyde og kropssprog også kan have kildeværdi.

For at sikre fuld overensstemmelse mellem udskrift og optagelse gennemlæses manuskriptet samtidig med, at man afspiller båndet. Man må aldrig lade sig friste til at ændre på fortællerens udsagn for at gøre sproget mere korrekt. Kravet til nøjagtighed hænger sammen med, at materialet i tilfælde af offentliggørelse skal kunne vurderes af andre i sin originale form.

Erindringskrivning

Alternativet til interviewet er at lade fortælleren selv skrive sine erindringer ned ved hjælp af en spørgeliste.

Denne metode har imidlertid en række svagheder, man skal være opmærksom på. For det første er det et temmelig stort arbejde at pålægge andre – navnlig hvis den pågældende ikke er vant til at udtrykke sig skriftligt. For det andet er slægtsforskeren umiddelbart afskåret fra at stille uddybende og konkretiserende spørgsmål. Det kan dog til en vis grad afhjælpes ved senere at stille supplerende spørgsmål, men metoden kan aldrig indfange fortællerens visuelle reaktioner, tonefald eller en eventuel dialekt. Fortælleren mangler også den inspiration, der ofte kommer fra udspørgeren under en samtale.

Endelig skal man tænke på, at det er meget lettere og hurtigere at udtrykke sig mundtligt end skriftligt, hvorfor fortælleren vil være tilbøjelig til at udtrykke sig kortere og mindre kompliceret end i samtaleformen.

Erindringskrivning kan naturligvis bruges, hvis slægtsforskeren ikke

har mulighed for at mødes med fortælleren, eller denne måske selv får lyst til at skrive sine egne erindringer.

I lighed med interviewmetoden skal man lade fortælleren skrive frit med udgangspunkt i vigtige livsafsnit suppleret med oplysninger, som slægtsforskeren er specielt interesseret i at få noget at vide om.

Ved erindringsskrivning må spørgsmålene ikke være til at misforstå, hvilket i virkeligheden er langt vanskeligere, end man forestiller sig. Tænker man sig ikke godt om, når man udformer spørgelisten, kan begge parter komme til at bruge megen tid på brevskrivning eller mange penge til telefonsamtaler.

Evnen og viljen til at huske

Som med alt andet kildemateriale må man også være kildekritisk, når det gælder mundtlige kilder. Fortælleren evne til at huske sin placering i forhold til begivenheden, personlige holdninger og ikke mindst tilbøjelighed til at efterrationalisere er alt sammen med til at påvirke hans eller hendes erindringer og må derfor tages med, når materialets pålidelighed skal vurderes.

Lad os først se på evnen til at huske. Da fortælleren typisk vil være et ældre menneske, som pludselig skal til at kalde minderne frem fra en længst forsvundet tid, er det nærliggende at spørge: Hvor godt husker ældre mennesker? Bortset fra, at nogle mennesker altid vil have en bedre hukommelse end andre, er der ingen grund til at være specielt skeptisk, fordi fortælleren er oppe i årene. Erfaringen viser nemlig, at selv om korttidshukommelsen kan svigte, plejer langtidshukommelsen i reglen at være velbevaret hos ældre, der ikke ligefrem har en dement lidelse. Men evnen til at huske afhænger også af spørgsmålets karakter; det nære, det ofte gentagne og det vigtige i fortælleren liv huskes bedst. Således er pålideligheden almindeligvis høj, når det drejer sig om familieforhold, bopæl, arbejde, dagligliv og partipolitiske standpunkter.

Troværdigheden er straks mindre, når det drejer sig om navne på mere perifere personer, tidsangivelser samt hændelser, handlinger og holdninger. Navne glemmes eller blandes sammen, hændelser trækkes sammen til ét begivenhedsforløb, og oplysninger om tidspunkter kan ofte afvige op til flere år fra den faktiske begivenhed. Er fortælleren i stand til at tidsfæste en begivenhed ud fra en privat eller offentlig mærkedag, er chancen for at huske rigtigt derimod stor, f.eks. hvis fortælleren siger, at slægtsgården blev solgt samme år, som første verdenskrig brød ud.

Hukommelsen kan også være bestemt af vilje til at huske. Der kan være forhold, som fortælleren ikke ønsker at tale om eller direkte har

fortrængt, f.eks. pinlige episoder, ubehagelige ting eller socialt uacceptable handlinger. Her må det være udsøgerens taktfølelse, der, afvejet med emnets vigtighed, bestemmer, om der skal bores i fortællerens hukommelse.

Bortset fra hukommelsessvigt kan der være flere grunde til at fortælleren husker forkert eller forvrider kendsgerningerne. Et alment menneskeligt behov for at skabe overensstemmelse mellem fortid og nutid gør, at vi er tilbøjelige til at se fortiden i nutidens lys. Vi forsvarer eller afviser tidligere forhold, så de passer bedre til vores nuværende opfattelse.

Ønsket om at give et så positivt billede som muligt af os selv og vores liv gør, at vi mere eller mindre ubevidst bagatelliserer eller overdriper tingene. Man skal f.eks. ikke blive overrasket, hvis en fortæller, som er virksomhedsejer, glemmer eller nedtoner, at han i sine unge dage var ivrig kommunist, men derimod gør meget ud af at fortælle om sin beskedne opvækst, selvom den måske ikke har været så beskeden endda. Fortællerens tidligere revolutionstrang passer formentlig dårligt med hans nuværende opfattelse af sig selv som kapitalist og samfundsstøtte, og understregningen af den fattige opvækst sætter ham i relief som en dygtig og foretagsom mand.

De overleverede minder

Et minde – dvs. erindringer om egne oplevelser – bliver til traditionsstof, når det overleveres til andre, evt. gennem flere generationer. Som beretning er traditionsstof i endnu højere grad end minder udsat for fejl og forvanskninger, og man må derfor holde nøje rede på, om det meddelte er noget, fortælleren selv husker, eller der er tale om andres oplysninger/vurderinger. Principielt skal man altid forlade sig mere på øjenvidneskildringer end på andenhåndsberetninger.

Bruger man traditionsstof, skal man være særlig opmærksom på navnesammenfald i slægten, som hyppigt er årsag til alvorlige fejl i slægtskronologien.

Slægtsforskere kommer ofte ud for traditionsstof, der går ud på, at slægten rummer kongelige eller berømte aner. Kan dette ikke dokumenteres, bør man være yderst skeptisk over for påstanden. Er der derimod tale om mindre flatterende familietraditioner, f.eks. en forfader, der huskes for en vanærende handling, er der straks større sandsynlighed for, at historien har noget på sig. Trangen til at pynte på virkeligheden gælder nemlig ikke kun vores eget liv, men også slægtens.

Uanset brug af kildetyper skal det færdige resultat altid underkastes en samlet kildekritisk vurdering. Dette gøres ved at undersøge, om der er overensstemmelse mellem de forskellige oplysninger – jo mere om-

fattende og dybtgående udspørgningen har været, jo bedre er muligheden for at opdage modstridende svar. Endvidere må fortællerens evne og vilje til at formidle sande oplysninger vurderes. Hvis det er muligt, så prøv at kontrollere oplysningerne ved hjælp af skriftlige kilder eller ved at spørge andre med kendskab til slægtens historie.

Et gammelt familiebillede som dette er ikke meget værd, hvis der ikke i tide bliver skrevet bagpå, hvem billedet forestiller, og hvornår det er taget. Om en generation eller to vil ingen være i stand til at fortælle, hvem den nydelige herre i gallauniformen er. *(Privatejet foto)*

Endelig kan man se på, om det fortalte stemmer overens med den viden, man selv har. Af samme grund er det vigtigt at have nogen forhåndsviden om et givet emne, før man begynder sin erindringsindsamling.

Lidt om billeder og andre genstande

Et interview med en ældre slægtning vil være en god anledning til at se på gamle familiefotografier, breve eller andet, der kan støtte fortællers hukommelse. Et sådan materiale kunne udmærket indgå i et slægtsarkiv sammen med bånd og udskrift af erindringer.

Erfaringsmæssigt vil de færreste være villige til ligefrem at forære originalerne bort, men man kan som regel få lov til at låne billeder til kopiering. I dag, hvor der findes billedscannere og anden grafisk teknik, er der ingen problemer med at få taget aftryk af et positiv. Fotografier, som ønskes bevaret for eftertiden, bør aldrig opbevares i almindelige konvolutter eller plastiklommer, men i syrefrie konvolutter, der bevarer billedkvaliteten selv efter mange år.

Før man drager af med et fotografi, skal man huske at notere, hvem/hvad fotografiet forestiller, samt hvornår og ved hvilken lejlighed det er taget. Fotografier er intet værd som kilde uden disse oplysninger.

Er der tale om dokumenter, breve, dagbøger eller genstande som f.eks. navneklude, dragkister, præmier, svendestykker, gamle glas o.l., som man gerne vil have med i sit slægtsarkiv, kan disse affotograferes med et godt kamera. Her skal man naturligvis ligeledes sørge for at få så mange data med som muligt: hvem har tingen tilhørt? – hvor og hvornår stammer den fra? – evt. inskriptioner – hvilket materiale er genstanden udført i?.

Forslag til struktureret spørgeliste

Interessen for såkaldte »almindelige« menneskers liv er voksende, og en del museer og arkiver har allerede gennemført eller er i gang med at foretage indsamlinger af erindringer, som kan være med til at belyse eller uddybe kendskabet til særlige befolkningsgrupper eller erhverv; det gælder blandt andet Københavns Bymuseum, som har indsamlet pensionisterindringer fra København. Af noget ældre dato er Nationalmuseets landsomfattende samling af arbejder- og håndværkererindringer, der dækker perioden 1870 til 1950.

I forbindelse med sådanne indsamlingskampagner udarbejdes det, der hedder »en struktureret spørgevejledning« som en hjælp til dem, der selv skriver deres erindringer ned, eller til dem, der går ud og inter-

viewer. Som en hjælp til de af tidsskriftets læsere, der er blevet inspireret af idéen om at skabe deres eget familiearkiv, følger et forslag til, hvordan en sådan spørgeliste kan udformes.

Livsforløb i korte træk:

Fortællerens navn?

Fortællerens stilling?

Fortællerens nuværende adresse?

Fortællerens civilstand (gift/ugift, fraskilt, enke/enkemand)?

Fortællerens fødselsdato?

Fortællerens fødested?

Hvor er fortælleren vokset op?

Hvem er fortællerens forældre?

do do do bedsteforældre?

do do do oldeforældre?

do do do søskende?

do do do børn?

do do do børnebørn?

do do do oldebørn?

do do do andre slægtninge?

Kort oversigt over:

Barndom

Skolegang

Uddannelsesforløb

Forlovelse

Arbejdspladser

Bryllup

Ægteskab/samlivspartner

Skiftende boliger i voksenlivet

Hvor og hvordan lærte fortælleren ægtefællen at kende?

Evt. senere ægteskab eller samlivspartner

Døgncyklus:

Lad fortælleren prøve at rekonstruere et ganske almindeligt døgn på et givet tidspunkt i sit liv (f.eks. i barndommen eller som ung husmoder).

Hvornår stod familien op?

Hvem stod først op?

Hvem lavede morgenmad/smurte madpakker?

Hvordan lå familiens mødetider på arbejde/i skole?

Arbejdspauser?

Hvornår fik familiens medlemmer fri fra arbejde/skole?

Beskrivelse af vejen til/fra arbejde/skole?

Familiens spisetider?

Hvordan tilbragte familien almindeligvis deres aftener?

Hvornår gik man i seng?

Ugecyklus:

Ændringer i døgnrytmen på søndage/fridage i forhold til hverdage?

Faste ugedage med særlige pligter eller begivenheder (f.eks. rengøring, vaskedage, familiebesøg eller lønningsdag)?

Årscyklus:

Frier (tidspunkter, længde, steder)?

Faste årlige udflugter/traditioner (f.eks. skovture, eller juletræshenning)?

Særlige festdage i familien (f.eks. fødselsdage, højtider, høstgilder og 1. maj)?

Familieforhold:

Antal medlemmer (herunder også tjenestefolk, logerende, plejebørn og slægtninge bosat hos familien)?

Familiemedlemmernes erhvervsarbejde og indtjening (herunder også ekstraarbejde og børnenes fritidsarbejde)?

Arbejdsløshedsperioder og forsikringsforhold (f.eks. sygekasse, fagforening, livs- og ulykkesforsikring og juleopsparingsforeninger)?

Alderdomsforsikring (f.eks. pension, opsparing, aldersrente/folkepension og begravelseskasse)?

Familiens interne relationer:

Tiltaleform i familien (De, du eller 3. person)?

Brug af kæle- eller øgenavne i familien/slægten?

Hvem talte under måltiderne – måtte børnene deltage i samtalen?

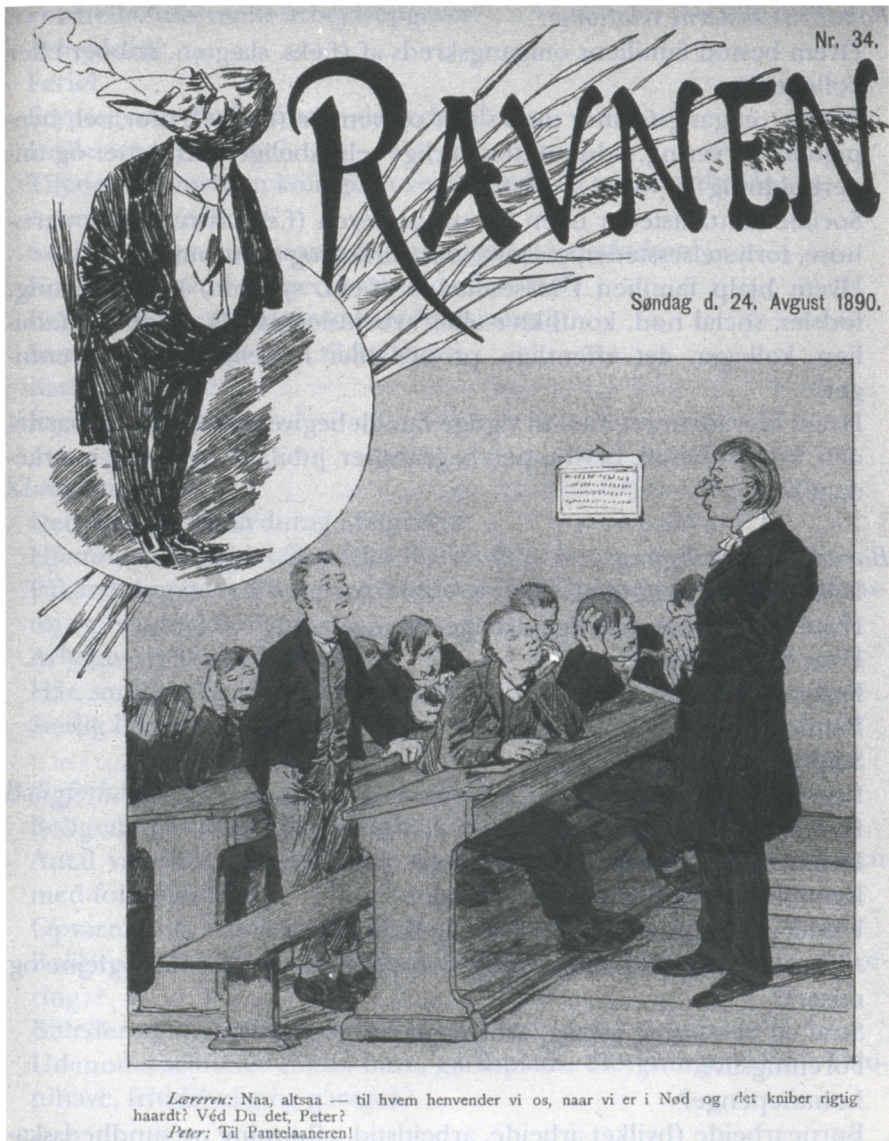
Bedsteforældre og andre slægtninges rolle i familiens dagligdag?

Hvordan var forholdet til: mor, far, søskende, bedsteforældre, tjenestefolk, andre ansatte og logerende?

Særlige tabuemner i familien (f.eks. sex, penge, religion, politik og specielle personer eller begivenheder)?

Særlige områder i hjemmet, der var forbeholdt: far, mor, børn eller tjenestefolk?

Særlige familieklenodier (f.eks. møbler, billeder, nips eller bøger)?

I virkeligheden var det som oftest hos ens slægtninge, man søgte hjælp, når der var behov for en økonomisk eller praktisk håndsækning. (*Ravnen*, nr. 34, 1890)

Familiens eksterne relationer:

Hvem bestod familiens omgangskreds af (f.eks. slægten, naboer eller kolleger)?

Private omgangsformer med slægt og venner (formel/uformel, hyppighed, servering, tidspunkter, særlige selskabelige traditioner og underholdning)?

Sociale kontaktsteder uden for privatsfæren (f.eks. foreninger, værts-huse, forlystelsessteder, vaskekælder, kirken og naturområder)?

Hvem hjalp familien i krisetilfælde (f.eks. sygdom, børnepasning, fødsler, social nød, konflikter eller arbejdsledighed) – naboer, familien, kolleger, det offentlige, private eller kirkelige hjælpeforeninger?

Hvem blev inviteret med til vigtige familiebegivenheder (f.eks. barne-dåb, konfirmation, bryllupper, begravelser, jubilæer og andre mærke-dage)?

Barndom og skolegang:

Hvem legede man med?

Hvad legede man (særlige drenge- og pigelege)?

Hvor foregik legen?

Forbudte lege og steder?

Bandekrige?

Særlige sæsonlege?

Legetøj/legeredskaber?

Hvorfra fik man sit legetøj?

Hvilken skole og hvorfor netop den?

Kammerater og bedste ven/veninde?

Undervisningsmetoder, lærerne og skolebøger?

Andre skoleforhold (bespisning, badeforhold, gymnastik, hygiejne og rejser)?

Straf og belønning i skole/arbejdsplads?

Foreningsliv?

Lommepenge?

Børnearbejde (hvilket arbejde, arbejdstid, aflønning og sundhedsska-delige forhold)?

Konfirmationen?

Arbejdsforhold:

Uddannelse/læreplads?

Arbejdssted?

Hvorfor netop her – havde man noget valg?

Formelle/uformelle arbejdsopgaver?
Arbejdstid?
Ferie?
Frynsegoder/fusk på arbejdspladsen?
Drillerier/øgenavne?
Tiltaleform mellem kolleger, overordnede og underordnede?
Arbejdspåklædning?
Særlige regler/traditioner/normer på arbejdspladsen?
Konflikter med kolleger, husbond eller chef?
Beskrivelse af arbejdsprocesser/redskaber?
Samarbejde og forhold til kolleger?
Karriereforløb?
Faglig organisering?

Klædedragt:

Den daglige påklædning i familien?
Hjemmeforarbejdet/konfektionssyet tøj?
Påklædningen ved fester og højtidere (f.eks. pinsesnit, konfirmations-
tøj og brudekjole)?
Arbejds- og skolepåklædning?
Hår, smykker og brug af kosmetik?
Særlig børnebeklædning?

Boligforhold:

Boligens art (f.eks. villa, lejlighed, gård eller eje/lejebolig)?
Antal værelser, rumfordeling og brug (tegn evt. en skitse sammen
med fortælleren)?
Opvarmning, belysning og sanitære forhold?
Boligens indretning (møbler, gulvtæpper, gardiner, farver og place-
ring)?
Billeder og nipsgenstande?
Udenomsfaciliteter (f.eks. have, gårdsplads, tilbygninger, altan, kolo-
nihave, fritidsbolig og garage)?

Spise- og kostvaner:

Hvad spiste man på/af/med?
Bordskik for børn og voksne?
Straffesystemer i forbindelse med måltider?
Hverdagskosten?
Festmaden?
Mellemmåltider?

Madtraditioner i forbindelse med højtider og mærkedage?
 Selvforsyning (f.eks. hjemmeslagtning, dyrkning af grøntsager, bagning og syltning)?

Fritid og åndsliv:

Læsevaner i familien (f.eks. aviser, romaner, ugeblade og faglitteratur)?
 Holdning til religion og kirkegang?
 Politiske holdninger?
 Foreningsliv?
 Musik og sang (udøvende eller nydende)?
 Brug af forlystelser (f.eks. teater, udstillinger og dans)?
 Særlige interesser i familien (f.eks. frimærkesamling, porcelænsmaling eller håndarbejde)?
 Sport og fritidsundervisning?
 Forhold til naturen?
 Udenlandsrejser og sprogkendskab?
 Transportmidler i familien (f.eks. bil, cykel, hestevogn eller sporvogn)?

Børneopdragelse:

Holdning til børneopdragelse hos fortæller, ægtefælle, forældre og bedsteforældre?
 Forskelle på pige/drengeopdragelsen i hjemmet?
 Traditioner for/forventninger til børnenes skolegang, uddannelse og valg af erhverv?
 Forbud/straffe/belønning i hjemmet?
 Lektielæsning og huslige pligter?
 Navnetraditioner i familien?

Forslag til litteratur om emnet

Andersen, Carl Erik – Burchardt, Jørgen – Mikkelsen, Flemming: *Arbejdererindringer. Metode. Kildekritik. Indsamling. Benyttelse*. Århus 1979.
 (Indeholder bl.a. en god bibliografi over arbejder- og håndværker-minder)

Bregenhøj, Carsten: *Etnologisk interviewteknik*. Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, 1971.
 (Lægger vægt på interviewets psykologi og spørgeteknik)

Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. Red.: Axel Steensberg, bd. I – II. København 1963-64.
 (Kulturhistorisk oversigtsværk)

Dansk Socialhistorie, bd. 5-7. Gyldendal 1980.

(Et oversigtsværk)

Hansen, Bjarne Kildegaard: Hverdaglig kulturpraksis. I: *Nord Nytt* nr. 9, 1980.

(Handler bl.a. om, hvordan fotoalbum afspejler vore erindringer)

Højrup, Ole: Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. I: *Budstikken*, 1963.

(Om indsamling af erindringer og spørgelister)

Jørgensen, H. C.: Lidt om lydbånd. I: *Fortid og Nutid*, bd. XXI, 1960-62.

Lindqvist, Svend m.fl.: *Grav hvor du står*. 1982.

(Håndbog om studiet af arbejdspladser)

Mathisen, Eske: *Erindringer som historieskrivning*. Udg. af Foreningen Danske folkeminder. 1981.

(En vejledning i at skrive erindringer)

Piø, Iørn: *Folkeminder og traditionsforskning*. Udg. af Dansk Historisk Fællesforening, 1971.

(Omhandler væsentlige problemstillinger inden for traditionsforskningen)

Poulsen, Henning: Om samtidshistorisk interviewing. I: *Scandia* nr. 34, 1968.

(Om hvad folk husker og glemmer)

»*Minder og erindringer. En bog til min familie og slægt.*« Uden forfatter. Udgivet af Billesø og Baltzer, 1997.

(En bog, hvori man kan skrive sine erindringer efter en fortrykt spørgeliste)

Danske Kancellis centrale protokol- og sagsrækker i 1700-tallet som personal- og lokalhistoriske kilder – en kommenteret oversigt

Af Michael Bregnsbo

Arkivalierne i Danske Kancelli fra 1700-tallet er af stor værdi for personal- og lokalhistorikere. Imidlertid består arkivet af op til flere forskellige serier af protokoller og sagsrækker, og spørgsmålet er, hvor man skal lede for at finde det, man søger. I artiklen gives en indholdsbeskrivelse af disse arkivalier og af den administrative sagsgang, hvorunder de er blevet til, og deres anvendelsesmuligheder for personal- og lokalhistorikere vurderes.

I forbindelse med min undersøgelse om Danske Kancellis supplikker (bønsskrivelser) og disses funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet¹ foretog jeg en dybtgående studie i kancelliets supplikker eller rettere supplikprotokoller. Disse vil blive nærmere omtalt i det følgende. I en række tilfælde var det dog tillige nødvendigt at inddrage andre arkivserier i kancelliarkivet, ligesom det ofte viste sig nødvendigt at kende til kancelliets struktur og forretningsgang for at finde de nødvendige kilder og at fastslå deres kildeværdi. Men under arbejdet med undersøgelsen fik jeg altså samtidig indblik i de forskellige 1700-tals kildegrupper i Danske Kancelli og i deres indhold samt, hvilke anvendelsesmuligheder de kunne have for personal- og lokalhistorikere. Denne artikel skal således ses som en brugervejledning eller en indholdsbeskrivelse beregnet for personal- og lokalhistorikere. Da den er udsprunget af det nys nævnte projekt, er det kun 1700-tallets kilder i kancelliet, der vil blive omtalt. Men dette er på ingen måde udtryk for, at kilderne i kancelliets arkiv før år 1700 og fra og med 1800 ikke også skulle være af interesse for personal- og lokalhistorikere, og at der ikke kunne være behov for en tilsvarende brugervejledning for disses vedkommende. Man kan kun håbe, at nogen vil føle sig foranlediget til engang at tage disse arbejdsopgaver op. Denne artikel gør ikke fordring på at være nogen administrationshistorisk undersøgelse, men for at kunne vurdere de forskellige kilder i kancelliet og udvælge den, der tjener ens formål

bedst, vil det dog være nødvendigt at redegøre for kancelliets administrative opbygning og forretningsgang og altså påpege den sammenhæng, kilden er blevet til i.

Danske Kancelli

Danske Kancellis rødder kan spores tilbage til middelalderens kanslerembede, men selve institutionen Danske Kancelli opstod i 1523, da det hidtidige kancelli blev delt mellem på den ene side Tyske Kancelli, der blev centralforvaltningsorgan for hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt for store dele af udenrigsstyrelsen, og på den anden side Danske Kancelli, der havde sager vedr. Danmark (d.v.s. nord for Kongeåen) samt Norge, Island og Færøerne under sig, ligesom en del af udenrigsforvaltningen blev varetaget derigennem. Indtil enevældens indførelse i 1660 var Danske Kancelli centralmagtens eneste ekspeditionskontor for sager vedr. Kongeriget Danmark samt Norge, Island og Færøerne. Ganske vist fandtes der også andre afdelinger af centraladministrationen, men også deres udgående skrivelser måtte ekspederes gennem kancelli-

Det enevældige magtsystem var samlet i København. På Københavns Slot residerede og regerede kongen, og i den endnu eksisterende »røde bygning« havde Danske Kancelli til huse. Bygningen med det lange tag, som ses over løngangen mellem slottet og den røde bygning huser idag Rigsarkivet, hvor bl.a. Danske Kancellis arkiv opbevares. (Gouache af J. J. Bruun ca. 1740, Rosenborg, billednr. 8876).

et. Men med enevældens indførelse fik disse også ret til at ekspedere egne sager, og Danske Kancelli blev fra nu af et blandt mange regeringskontorer. Det varetog områder som retspleje, justits-, kirke- og uddannelsesforhold og kom derved i berøring med mangfoldige områder af datidens samfundsliv.² I min undersøgelse af supplikkerne og deres funktion i 1700-tallets dansk-norske enevælde har jeg inddelt de indkomne skrivelser til Danske Kancelli i følgende hovedgrupper:

- Retsforhold. Det kunne dreje sig om ansøgninger om tilladelse til at udsætte eller fremskynde en verserende retssag, eller måske få tilladelse til at appellere, selv om fristen egentlig var udløbet, hvis der kunne anføres vægtige grunde. Heri indgår også ansøgninger om *beneficium paupertatis*, d.v.s. bevillinger for mindre bemidlede til at føre retssag gratis eller til nedsat takst, altså noget i retning af det, vi idag kalder fri proces. Der var mange, der henvendte sig til kancelliet om hjælp til at få deres ret, og det var om meget forskellige emner, f.eks. fæstebønder, der klagede over overgreb fra deres godsejeres side, eller sager om løn- og lejeforhold eller ærekrænkelser.
- Erhvervs- og forsørgelsesforhold. Det kunne være ansøgninger om embeder inden for de områder, der administrativt hørte under Danske Kancelli, herunder industri-, handels- og håndværksprivilegier, lavsforhold, værnepligt og økonomisk hjælp, f.eks. tilladelse til brandlidte til at samle ind i kirkerne.
- Familieretlige og kirkelige forhold. Herved forstås ansøgninger om tilladelse til at gifte sig med nært beslægtede og derved opnå dispensation fra ægteskabsreglerne i Danske Lov, tilladelse til hjemmevielse, og på den anden side ansøgninger om separation og skilsmisse. Til de kirkelige forhold hørte fritagelser for kirkens disciplin, først og fremmest fritagelse for dem, der havde overtrådt det sjette bud eller havde forsømt at gå regelmæssigt til alters, for at stå offentlig frem i kirken og bekende deres synd. Desuden kunne det være ansøgninger om at måtte gøre brug af en anden præst end ens sognepræst.
- Skifte- og myndighedssager. Her fylder ansøgninger om at måtte hensidde i uskiftet bo en stor del, noget sådant skulle afgøres i København, det kunne de lokale myndigheder ikke meddele tilladelse til. Også sager vedr. formynderskabs- og myndighedsforhold forekommer i ikke ringe tal.
- Testamenter. For at få lov at oprette et testamente krævedes, at man søgte om en særlig tilladelse, *facultas testandi*, i kancelliet. Og ikke nok med det: inden et sådant testamente kunne få gyldighed, måtte der

søges konfirmation på et testamente i kancelliet, og det krævede selvfølgelig, at en kopi af testamentet blev indsendt, således at man i kancelliet kunne forvisse sig om dets lovmedholdelighed.

- Strafreduktion. Det kunne være henvendelser om benådning eller nedsættelse eller eftergivelse af en idømt straf.
- Forespørgsler, forslag m.m. Det kunne være henvendelser fra lokale embedsmænd med problemer, som de ikke selv vidste, hvordan de skulle afgøre, og som de derfor spurgte kancelliet til råds om. Ligeledes kunne der være henvendelser fra andre grene af centraladministrationen samt forslag fra privatpersoner om samfundsreformer.

Det turde fremgå af de ovennævnte hovedgrupper, at Danske Kancelli indeholder meget kildemateriale, som vil være af stor værdi for personal- og lokalhistorikere. Desværre er der igennem tiden blevet foretaget meget omfattende kassationer i materialet i Danske Kancellis arkiv, og disse synes ikke mindst at være gået hårdt ud over materialetyper, der især må formodes at nyde personal- og lokalhistorikernes bevågenhed.³ Det er især de indkomne skrivelser og sagsmaterialet i øvrigt, som der er blevet tyndet kraftigt ud i. De originale indkomne skrivelser er i mange tilfælde væk, og man må så lade sig nøje med det referat af dem, som embedsmændene har indført i protokollerne. Og disse referater af de nu tabte skrivelser er i bogstaveligste forstand oversættelser til kancellisprog!

Danske Kancellis arkiv er omhyggeligt registreret⁴ og skulle således være relativt nemt at gå til. Imidlertid er der her adskillige rækker af protokoller og sager i pakker, og de spørgsmål, som melder sig er: hvor skal man begynde? hvad er indført i hvilken af protokollerne? hvilke indgange er der til protokollerne og sagerne? hvordan bærer man sig ad med at finde en bestemt sag eller noget om et bestemt emne? hvor lønner det sig bedst at starte sine undersøgelser? og hvordan kan man være sikker på, at man har ledt de rigtige steder?

Grunden til, at der er op til flere tilsyneladende parallelle protokol- og sagsrækker i Danske Kancellis arkiv, skal søges i kancelliets organisation. Gennem det meste af 1700-tallet var det opbygget således, at det var forskellige kontorer, der henholdsvis modtog, behandlede og ekspederede sagerne.⁵ Disse kontorer har derfor været nødt til at føre hver sine protokolrækker. Men dertil kommer, at visse rutinesager kunne afgøres af den enkelte sagsbehandler, andre har kunnet besluttes på ledelsesniveau i kancelliet, mens andre har måttet forelægges Gehejmekonseillet (kongens råd) til afgørelse, og atter andre var af en sådan vigtighed, at kun Hans Majestæt Kongen personlig kunne træffe beslutningen. Hvilke ty-

per sager der skulle afgøres på hvilket niveau, har været vekslende igennem 1700-tallet, og også på de forskellige beslutningsniveauer er der blevet ført selvstændige protokoller og dannet egne sagsrækker.

Litteratur

Af de oversigter over kancelliets opbygning og forretningsgang, der findes, hører Bjørn Kornerups indledning i *Vejledende Arkivregistraturer* (2. udgave, 1943) og Frank Jørgensens og Morten Westrups lille bog om dansk centraladministrations historie afgjort til de mest instruktive og lettest overskuelige. Den mest detaljerede oversigt er P. A. Heibergs lille værk om forretningsgangen i Danske Kancelli 1670-1848.⁶ Dette blev oprindeligt udarbejdet 1907-11, men først udgivet i 1977. Værket er uhyre grundigt, men unægtelig også meget omstændeligt og perspektivforladt. Visse værker omhandler bestemte kildegrupper i kancelliets arkiv eller dets organisation og forretningsgang for udvalgte dele af 1700-tallet. Det gælder Birgit Bjerre Jensens afhandling om udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730.⁷ Heri er det især, men ikke udelukkende *gratialeprotokollerne* over embedsansøgere, der er i fokus. Det samme er i endnu højere grad tilfældet i Grethe Ilsøes bog om udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsemeder, der omhandler perioden 1735-65.⁸ Struensees reformer af Danske Kancelli er kyndigt skildret af Axel Linvald i dennes store samleværksbidrag om Struensee og den danske centraladministration.⁹

Selv om man i denne litteratur får indblik i mange af de centrale kildegrupper og det, de indeholder, handler den i overvejende grad om kancelliets forretningsgang, set fra forvaltningens synspunkt, og i knap så høj grad om indgangsvejene til disse arkivalier, set fra et brugersynspunkt.¹⁰

Administrationen 1699-1770/71

Den grundlæggende struktur i Danske Kancelli var frem til 1770/71 følgende:

Justitskontoret tog sig af indkomne sager vedr. retsforhold og kirke- og undervisningsvæsen. Her blev de indført i supplikprotokollerne og sendt til videre behandling (se nedenfor).

Gratialekontoret modtog indkomne skrivelser, der omhandlede embedsansøgninger og ansøgninger om rang eller adelskab. Disse blev bogført i gratialeprotokollen og derpå sendt til videre behandling. Når selve sagsbehandlingen var afsluttet, kom de samt de sager, der oprindeligt var blevet modtaget i Justitskontoret, tilbage til Gratialekontoret, hvor de blev indført i kancelliprotokollen.

I de to *kancelliforvalterkontorer* blev svarene, de udgående skrivelser, affattet, ligesom der også her blev ført kopibøger til kancelliets eget brug (de såkaldte registre og tegnelser) over de afsendte breve.¹¹

Selv om der i løbet af tiden frem til 1770 fandt ændringer sted i kancelliets ledelse og i dets sagsgang,¹² bestod den nævnte grundstruktur alligevel i al væsentligt, indtil Struensee kom til. Ledelsesmæssigt havde Danske Kancelli i slutningen af 1600-tallet været organiseret som et *collegium*, d.v.s. at det havde en slags bestyrelse som ledelse, der traf beslutning i de forskellige sager i fællesskab og efterfølgende afgav en indstilling til kongen herom. Denne ledelsesform ophørte i 1699, og den øverste embedsmand i kancelliet, kansleren, blev fra nu af kaldt storkansler. Samtidig oprettedes et embede som *maître de requêtes* (maître: (fransk) mester; requêtes: (fransk) bønkrifter, ansøgninger). Denne embedsmand virkede i Justitskontoret og havde til opgave at nummerere og indføre et referat (kaldet en ekstrakt) af de indkomne skrivelser på særlige stykker papir, som efterfølgende er blevet bundet ind og blevet til protokoller.¹³ Disse benævnes supplikprotokoller (suppliquer, suppliquebøger) og vil blive omtalt nærmere i det følgende.

Hver onsdag skulle *maître de requêtes* have møde med storkansleren, og i dette møde deltog også kancelliets daglige leder, oversekretæren. Ved onsdagsmødet blev den indkomne post gennemgået; storkansleren afgjorde, hvad der videre skulle ske med de indkomne skrivelser, og *maître de requêtes* noterede afgørelsen under mødet. Sagerne kunne falde ud på flere forskellige måder:

1. Sagen kunne umiddelbart afslås og dernæst henlægges.
2. Sagen kunne remitteres til erklæring. Det betød, at en anden myndighed skulle have sagen til udtalelse. Det kunne typisk være den lokale amtmænd,¹⁴ der hvor supplikanten boede, der blev afæsket et svar om sin version af sagen. Det var oversekretæren, der tog sig af den type sager, som han overlod til kancelliforvalterne, der skulle udforme skrivelser til de pågældende myndigheder.
3. Sagen kunne udleveres til ekspedition straks. Det indebar, at en kancelliforvalter fik udleveret den indkomne skrivelse sammen med en afskrift af storkanslerens afgørelse. På grundlag af disse dokumenter skulle han udarbejde et udkast til en kongelig ekspedition. Når dette udkast (koncept) var blevet godkendt af oversekretæren, skulle kancelliforvalteren skrive det ind, således at det kunne forelægges kongen til underskrift sammen med et kort referat af, hvad sagen drejede sig om. Når kongen havde underskrevet resolutionen, vendte den tilbage til kancelliforvalteren, der noterede resolutionen

i *underskrivelsesbogen* og i øvrigt gjorde den kongeligt underskrevne resolution klar til udlevering.

4. Hvis storkansleren på onsdagsmødet besluttede, at en sag straks skulle forelægges kongen, inden nogen nærmere sagsbehandling i kancelliet fandt sted, blev den pågældende sag udleveret til oversekretæren, der forelagde den for majestæten. Når dette var sket, behandlede sagen i øvrigt på samme måde som omtalt under gruppe 3.

Der var naturligvis fastsat nærmere regler for, hvilke typer sager der skulle behandles på hvilken af de nævnte fire måder.

Efter onsdagsmøderne afleverede maitre de requêtes sagsakterne; de, der skulle forelægges for kongen, blev overdraget til oversekretæren, de øvrige til kancelliforvalterne, der også fik en liste fra oversekretæren over de afgørelser, der var blevet besluttet på onsdagsmødet. Foruden de ovennævnte funktioner skulle kancelliforvalterne besvare mundtlige forespørgsler fra supplikanterne om, hvad sagens udfald var blevet.¹⁵

I 1703 blev kongens råd, Gehejmekonseillet, indskudt som et mellemled mellem kancelliet og kongen, ja Danske Kancelli blev på det nærmeste reduceret til »et Sekretariat for Konseillet«.¹⁶ Hidtil havde en del af sagerne kunnet afgøres af embedsmændene i kancelliet og andre af kongen. Fra nu af skulle sagerne – alt efter type – enten fortsat forelægges embedsmændene i kancelliet, der i visse tilfælde var bemyndigede til selv at træffe afgørelse, eller behandles ved Gehejmekonseillets møder. Dette råd kunne i nogle tilfælde selv træffe aftale om sagernes videre skæbne, i andre sørge for, at sagerne forelagdes for kongen personligt. I sidstnævnte sager afgav konseillet en indstilling (formening, relation, sentiment, betænkning), og hver tirsdag deltog kongen i Ge-

Frederik V (konge fra 1746 til 1766) afbilledet i al sin enevældige pragt og herlighed. Virkelighedens Frederik V evnede dog reelt slet ikke at regere, men takket være dygtige og loyale fyrstjenere fungerede staten alligevel. Det samme var i endnu højere grad tilfældet, da hans søn, den sindssyge Christian VII, i 1766 besteg tronen. Disse to reelt regeringsudøvelige konger bidrog til, at en række sager, som skulle afgøres af majestæten personligt, blev lagt ud til administrativ afgørelse hos embedsmændene. Men hertil medvirkede dog også andre faktorer: samfundsudviklingen generelt gik i retning af tættere kontakt mellem statsmagt og befolkning (bl.a. ved landboreformerne), hvorfor mængden af indkomne sager var i stærk vækst. Desuden begyndte nye idéer om menneskerettigheder og lighed for loven at vinde indpas. Man talte nu hellere om stat og borgere fremfor om konge og undersætter, og enevældige, kongelige gunstbevisninger og privilegier, der var til fordel for de få på bekostning af de mange, harmonerede ikke så godt med disse nye idéer. (Maleri af Carl Gustaf Pilo, 1751, Frederiksborg museums billedarkiv, neg.nr. 4580a).

hejmekonseilletets møder, og her traf han så afgørelsen.¹⁷ Hvor sagerne hidtil var blevet forelagt skriftligt for kongen, gik man fra 1720 over til mundtlig fremlægning.¹⁸

Frederik IVs regeringstid (1699-1730) var tydeligvis præget af, at kongen bestræbte sig på at udøve sin enevældige magt personligt og ikke

overlade sine beføjelser til de forskellige statsorganer og deres embedsmænd. Det fremgår af det forhold, at Danske Kancelli mistede sin status som kollegium.

Ved Christian VI's tronbestigelse i 1730 blev kancelliet omorganiseret. Det blev atter et kollegium, og oversekretær-embedet afløstes af en post som direktør, svarende til tidligere tiders storkansler; dette embede havde ikke været besat siden 1708. Maître de requêtes blev forfremmet til gehejmeekspeditionssekretær og fik derved omtrent de funktioner, som oversekretæren hidtil havde haft, d.v.s. han blev daglig leder. Supplikprotokollen, der registrerede og refererede indkomne skrivelser og deres sagsbehandling, og som hidtil var blevet ført af maître de requêtes, skulle fra nu af føres af en af de fire kancellisekretærer, der havde sæde i kancelliets ledelse (kollegiet). Ved møderne i kancellikollegiet skulle denne sekretær tillige notere den indstilling, man her nåede frem til for hver enkelt sags vedkommende, i supplikprotokollen. Derefter skulle supplikprotokollen og de dertilhørende sagsdokumenter overdrages til gehejmeekspeditionssekretæren. Denne skulle forelægge sagerne i Gehejmestatsrådet på onsdagsmøder og i supplikprotokollen notere de beslutninger, der her blev truffet. Herefter skulle sagerne udleveres til en anden sekretær end ham, der havde ført supplikprotokollen. Denne anden sekretær skulle i kancelliprotokollen indføre et kort referat af de indkomne skrivelser og den beslutning, der blev truffet. Herefter skulle sagerne udleveres til kancelliforvalterne, der skulle udforme yderligere skrivelser (f.eks. til de lokale myndigheder med anmodning om nærmere oplysninger i sagen) og sluttelig udforme svarskrivelsen til pågældende supplikant. For de sagers vedkommende, hvor kongen personlig traf afgørelsen, blev svaret indført i kancelliprotokollen.¹⁹ Allerede i 1735 blev embederne som direktør og gehejmeekspeditionssekretær nedlagt, og der blev atter udnævnt en oversekretær. Embedet som maître de requêtes genopstod i 1747.²⁰

Frederik IV og hans søn Christian VI havde begge søgt at regere personligt og selv træffe afgørelse i flest mulige sager, og den første af dem havde haft bedst held i så henseende. Da Frederik V i 1746 besteg tronen, fik monarkiet en fyrste, der kun i meget ringe grad magtede at regere personligt og selvstændigt. I 1746 og i 1763 blev en hel del sagstyper nu lagt ud til afgørelse administrativt af kancelliet i kongens navn (de såkaldte *ad mandatum regis*-sager),²¹ og denne udvikling tog yderligere fart, efter at hans søn, den sindssyge Christian VII, i 1766 var kommet på tronen. Dét år og i 1768 blev yderligere et betydeligt antal sagsgrupper lagt ud til administrativ afgørelse.²² Tilbage var der herefter kun fem typer sager, som skulle forelægges for kongen til personlig afgørelse, nemlig:

1. Alle *gratialis* (nådessager) og benådninger, undtagen de sagstyper, hvor andet udtrykkeligt var bestemt. *Gratialis* handlede først og fremmest om ansøgninger om embeder og om adelskab og rang.
2. Sager, der angik liv og ære.
3. Nye forordninger og reskripter, altså sager, der var decideret lovgivning.
4. Konfirmationer på fundatser og offentlige stiftelser.
5. Konfirmationer på præstekald og andre embeder, hvor kaldsretten tilhørte en godsejer eller en anden privilegeret person, men hvor ansættelsesbrevet altså skulle have kongelig bekræftelse.²³

Selv om bestemmelserne om, hvilke sagstyper der skulle afgøres på hvilket niveau, var vekslende, og selv om der også forekom visse ændringer i kancelliets organisation og forretningsgang, er det alligevel rimeligt at betragte perioden 1699-1770 under ét. De ændringer, der forekom, var nemlig ikke så konsekvente og abrupte som dem, kancelliet snart efter kom ud for. Også når man ser på de protokol- og sagsrækker, som i denne periode blev produceret i kancelliet, får man som helhed et indtryk af kontinuitet.

Arkivalier 1699-1771

Ved redegørelsen for de forskellige protokol- og sagsrækker i Danske Kancellis arkiv gennem 1700-tallet er der opdelt efter de perioder, der ifølge den ved Bjørn Kornerup udgivne *Vejledende Arkivregistratur* var skelsættende i arkivalisk henseende. Det drejer sig om periode D (1699-1771), E (1771-73) og F (1773-99). Inden for hver periode er de forskellige arkivalieserier fortløbende nummereret, og disse numre, som man altså skal anføre, når man bestiller arkivalierne, er også benyttet nedenfor. Da sigtet med denne artikel som omtalt er et andet end en arkivregistratur, er den nummerorden, arkivalierne her anføres i, ikke fortløbende. Den ovennævnte registratur er uomgængelig for enhver, der arbejder med materiale fra Danske Kancellis arkiv. Arkivalierne, der vil blive omtalt i de følgende afsnit, er som nævnt de centrale serier af protokoller og sager i kancelliets arkiv, d.v.s. serierne skal strække sig over mange år, helst hele perioden. I kancelliets arkiv findes mange flere arkivalier end dem, der er omtalt her. Det kan dreje sig om kortvarige serier, diverse indberetninger, kommissionsakter og dokumenter i forbindelse med udarbejdelse af forordninger o.lign. samt land- og sømilitære sager.

Det bemærkes desuden, at det ikke har været muligt at gennemse samtlige enkeltprotokoller og -pakker. Indholdsbeskrivelserne bygger

137.

Maren Schiøller afgaanger
 Johan Wessels fordrum Raadmands
 sid. Trondhjem supplicerer om
 tilladelse at sidde i uskiftet bo
 efter sin faders Mand og efterlode
 Arvdelen bestaaende ulemmigt af
 et lidet Jordegods og Saugbrug,
 som i Fremtiden kand komme
 Børnene til Fordeel og Nytte,
 naar det bliver uadskilt;
 Børnene ere alle myndige,
 indtagne og daadige, som
 er for Moderen.

Supplikprotokollerne omfatter mange kvindelige ansøgere. En af disse er Maren Schiøller. I 1716 opnåede hun tilladelse til at hensesidde i uskiftet bo efter rådmann Johan Wessel i Trondhjem, der angiveligt kun efterlod sig »et lidet Jordegods og Saugbrug, som i Fremtiden kand komme Børnene til Fordeel og Nytte, naar det bliver uadskilt«. I øvrigt blev et af Maren Schiøllers børn samme år optaget i den danske adelsstand under navnet Tordenskiold. (D. 109: Supplikprotokol 1716, sag 137/QQ)

på stikprøver, så vidt muligt inden for hvert årti af 1700-tallet. Men det kan ikke udelukkes, at visse af protokollerne er lidt anderledes end nedenfor beskrevet, f.eks. m.h.t. indretning af navneregistre.

D. 109 1699-1771 »Suppliquer«. Der er tale om de ekstrakt- og resolutionsprotokoller, hvori maître de requêtes (og senere i tiden andre embedsmænd) i Justitskontoret nummererede og indførte et referat af hver enkelt indkommet skrivelse til Danske Kancelli og sidenhen refererede sagsbehandlingen (f.eks. indhentede erklæringer fra lokale myndigheder) og den endelige beslutning. Det er alle registrerede indkomne skrivelser til Danske Kancelli,²⁴ der er bogført her og altså ikke bare supplikker forstået som ydmyge bønskrifter. Også mere regelrette ansøgninger og indkomne skrivelser fra diverse grene af lokal- og centralforvaltningen, der blev stilet til kancelliet, er bogført her. Der er således

tale om en sagsnøgle, en art journal, for kancelliet; her kan man finde et referat af hver sag og af hvad der er foretaget i den, om en sag er blevet afsluttet osv. Oprindeligt blev disse supplikprotokoller inddelt månedsvis, således forstået at hver måned havde sit bogstav, og den pågældende måneds indkomne skrivelser blev nummereret fortløbende efter dette bogstav. I 1705 blev de ført kvartalsvis og fra 1707 halvårsvis. Da man således nåede igennem hele alfabetet, begyndte man at anvende to bogstaver, og da man havde været igennem alfabetet flere gange, gik man for overskuelighedens skyld over til eksempelvis at skrive protokol 5F i stedet for protokol FFFFF.

Supplikprotokollerne er inddelt i to spalter. I højre spalte er sagens genstand refereret, af venstre spalte fremgår det, hvad kancelliet har ladet foretage i sagen, hvilke erklæringer der er blevet indhentet, og hvad disse går ud på og sluttelig den endegyldige afgørelse i sagen. Hver sag har et nummer (sag 612/5F er således en sag indført i protokol 5F), som også benyttes i nogle af de andre arkivalier i Danske Kancellis arkiv.

Supplikprotokollerne indeholder sager fra hele det geografiske område, som hørte under Danske Kancelli, d.v.s. Danmark, Norge, Island, Færøerne, Grønland og de oversøiske besiddelser. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten hørte derimod under Tyske Kancelli. Indtil 1705 blev ansøgninger om embeder og om rang og adelskab også indført her, men fra og med 1706 blev sådanne ansøgninger indført i en nyindrettet protokolrække, *gratialeprotokollerne*.

Supplikprotokollerne er forsynet med navneregistre ordnet efter begyndelsesbogstav, men inden for hvert begyndelsesbogstav er indførslerne foretaget i kronologisk rækkefølge og altså ikke nøjere alfabetiseret. Folk med fast efternavn er som regel, men ikke altid, indført under efternavnets begyndelsesbogstav, mens folk med -sen- eller -datternavne er anbragt under første bogstav i deres fornavne, og en henvisning til en ansøgning fra »Marieboe Borgerskab« er anført under M. Registrerne henviser til det relevante sagsnummer, disse er indført i nummerrækkefølge i supplikprotokollen, således at man let og hurtigt kan slå op på sagsnummeret. I løbet af perioden bliver registrerne mere detaljerede, undertiden anføres hvor i rigerne, den pågældende brevsriver bor, ofte er der oplysning om erhvervsbetegnelse og undertiden ultrakort om sagens emne, f.eks. betyder »uskiftet bo«, at vi har at gøre med en ansøgning om at måtte hensidde i uskiftet bo og »test. conf.«, at henvendelsen drejer sig om bevilling af kongelig konfirmation på et testamente, således at dette kan blive gyldigt.

Som følge af den måde, hvorpå kancelliet var organiseret, fik maître de requêtes og Justitskontoret indtil ca. 1754 ikke lejlighed til at følge de

sager, der skulle forelægges kongen personligt. I denne periode kan man følgelig ikke finde svaret på den slags sager i supplikprotokollerne, men må ty til andre protokollrækker i kancelliet.²⁵

D.112 Henlagte sager til supplikbøgerne. Disse sager henligger efter numrene i supplikprotokollerne. Det drejer sig dog vel at mærke kun om supplikker, der ikke førte til nogen videre ekspedition. I modsat fald ville sagen nemlig være endt i kancelliforvalterkontorerne, hvor den – forudsat den ikke senere er blevet kasseret – vil kunne findes i koncepter og indlæg, henlagt efter numrene i registre eller tegnelser (jvf. nedenfor).

D.1 Gratialprotokoller. Disse var beregnet til den type sager, der alene afhang af kongens personlige nåde, og som derfor umiddelbart skulle forelægges for kongen, uden at der forinden havde fundet nogen indledende sagsbehandling sted i hverken kancelli eller konseil.²⁶ Det drejede sig nærmere bestemt om ansøgninger om embeder, rang og adelskab. Det førte til, at denne type ansøgninger fra og med 1706 slet ikke blev indført i *maître de requêtes'* supplikprotokol, men derimod i særlige gratialprotokoller i Gratialkontoret. Disse er ligesom supplikprotokollerne indrettet således, at der i højre margin er en beskrivelse af det pågældende embede og grunden til, at det er blevet ledigt, og dernæst en liste over ansøgerne og deres meritter. I venstre margin er så anført, hvem der fik embedet. Det alfabetiske register bagi var oprindeligt efter fornavne, og både de, der fik embedet, og de, der søgte forgæves, er anført.²⁷

D.106 Kancelliprotokoller. Som nævnt fik kancellisekretærene i Gratialkontoret i en række tilfælde udleveret sagsakterne fra *maître de requêtes'*, således at de kunne udforme svarskrivelser og give mundtlig besked til de supplikanter, der henvendte sig. Til at bestride disse funktioner førte kancellisekretærene kancelliprotokoller. Disse fungerede ifølge P. A. Heiberg som »det centrale Mellemed imellem Kancelliets modtagende og Behandlingen indledende Afdeling (d.v.s. *maître de requêtes'* Kontor) og den endelig expedierende og udleverende Afdeling (d.v.s. Kancelliforvalternes Kontor) paa den anden Side.«²⁸ Også kancelliprotokollerne var inddelt i to spalter, henholdsvis et sagsreferat og oplysning om afgørelsen. Kancellisekretærene har her refereret de originale indkomne skrivelser uafhængigt af *maître de requêtes'*, hvilket betyder, at vi har to hinanden uafhængige referater af samme sag. Der er konstateret tilfælde, hvor en sag er blevet refereret lidt forskelligt, og hvor man følgelig får et lidt forskelligt indtryk af, hvad sagen drejede sig om.

Den 12 Aug 1765
 Om Ofte Maria Fogndake paa Bornholm
 som end for Hans Pauses d'rtlige ergang nu bleven
 vacant og for nærlige findlen fra Land brenner
 til 200 Rthl, for en Gæstefølgen almindeligst
 Suppliceret.

1 Claus Steenbeck Provst paa Bornholm foresk
 at for 17 naar siden bliv i sin Befaling og
 imod vil sin forhaabning lortil fra rdtte
 accordant
 og lauds lortte
 alene til for
 afsted under 2
 hvor paa lortte, for Supplicanten saa til fort
 vil omme af det for rdtte, saa det lortte for lortte
 til som plattor med det for lortte for og rdtte
 med lortte for rdtte lortte for lortte for rdtte
 at for ni er i rdtte til at lortte lortte lortte
 Supplicanten lortte lortte ni rdtte rdtte for
 at for lortte lortte rdtte rdtte lortte lortte
 for nogen rdtte for lortte lortte
 ni lortte rdtte lortte lortte for lortte
 rdtte og rdtte lortte lortte i rdtte rdtte
 lortte lortte lortte rdtte plattor med
 for lortte.

I 1765 modtog Danske Kancelli 14 ansøgninger til det ledige embede som sognepræst i Østermarie (Bornholm). I overensstemmelse med almindelig praksis foretog kancelliet en prioritering af ansøgerne, og kun de to øverste på listen blev beskrevet mere indgående. Om flere af de øvrige står der blot, at de »har gode Attester«, og nogle ansøgere omtales endda kun med navn og ansættelsessted. Som det fremgår af venstre margin, bestemte kongen sig for nummer 1 på listen: Claus Steenbeck. Han var provst på Bornholm og havde bestredet embedet i Østermarie fra 1744 til 1758, hvor han »efter Befaling og imod all sin Forhaabning« var blevet udnævnt til præst i Rønne. Dette embede havde imidlertid vist sig at være »slettere« end det gamle i Østermarie. (D.1: Gratialprotokol 1763-65, s. 200)

Kancelliprotokollerne henviser til samme numre som supplikprotokollerne, men sagsreferaterne er mere kortfattede her, ligesom der ikke er navneregistre. Efter at kongen i 1720 gik fra skriftligt til mundtligt referat, blev kongens beslutning i de sager, han fik forelagt personligt, indført her. Fra ca. 1754 svinder kancelliprotokollernes betydning, de bliver mere og mere kortfattede og rummer herefter nu ikke længere sagsoplysninger, der ikke også kan findes i supplikprotokollerne.

D.3, D.5, D.8, D.10 og D.12 Ekstrakt- og resolutionsprotokoller for de sager fra Danske Kancelli, der er blevet refereret kongen. Disse indeholder konseillets indstilling (relation) til kongen i en sag og den afgørelse, som kongen traf. De udgør ikke en samlet protokolrække, men har dog fælles lighedspunkter. Bagi er der registre ført på fornavne. De er ført i Gratialkontoret og afskrevet efter kancelliprotokollerne, og de ophørte som følge af overgangen til mundtligt referat hos kongen i 1720. Også disse protokoller er inddelt i en højre- og en venstrespalte. I højrespalten findes et udførligt referat af hver sag, i venstrespalten kan man læse konseillets indstilling til kongen og hvilken beslutning, Hans Majestæt fandt det for godt at træffe. I nogle af protokollerne er numrene fra supplikprotokollerne anført, i andre ikke. I de tilfælde, hvor disse numre er med, er de dog anført under den dato, de blev forelagt kongen, og ikke i nummerorden.

D.63 Underskrivelsesbøger. En fortegnelse over de sager, der fik kongens underskrift. De er ordnet kronologisk efter dato, måned og år, og hver sag er nummereret efter antallet af ekspeditioner på pågældende dato. De er ført i kancelliforvalterkontoret,²⁹ og der er ingen brug af supplikprotokollernes numre. Der er et kortere referat af hver skrivelsesindhold. Registrene bagi er efter fornavne, men til en vis grad er de tillige også tematiske og geografiske. Under T er således anført »testamenter at konfirmere«, og her er en liste over alle, der har fået sendt en kongelig skrivelse om dette – foruden at disse personer naturligvis også står i registret under deres eget fornavns bogstav. Og en skrivelse »Kongens Skove i Skanderborg Amt ang.« står under K. Formålet med underskrivelsesbøgerne var at gøre det lettere for kancelliembedsmændene at holde styr på de mange sager og ekspeditioner, herunder ikke mindst hurtigt at kunne finde frem til, hvad der tidligere var blevet besluttet.³⁰

Vil man have den fulde ordlyd af den pågældende kongelige skrivelse kan man gå til

D. 18, D. 22, D. 26, D. 30, D. 34, D. 36 og D. 38 Registre (d.v.s. breve af særligt vigtigt eller alment indhold) eller

D. 20, D. 24, D. 28, D. 32, D. 34, D. 36 og D. 38 Tegnelser (d.v.s. breve stilet til en enkeltperson eller en snæver kreds af personer). Registrene og tegnelserne er ført i hvert sit respektive kancelliforvalterkontor og ordnet landsdelsvis (sjællandske registre, sjællandske tegnelse, fynske og smålandske ditto, jyske ditto, norske ditto³¹ (inkl. Færøerne, Island og Grønland) samt endelig »Ostindiske Sager« og »Vestindiske Sager« – D. 34, 36 og 38 – hvor registre og tegnelse er indført mellem hinanden.)³² De har alfabetiske registre bagi, oprindeligt efter fornavn, men efterhånden efter efternavnet for så vidt angår personer, der ikke har -sen- eller -dat-ternavne. Under henvisningerne til personerne forekommer ingen omtale af, hvad den pågældende sag drejede sig om. Men der er i registrene også tematiske henvisninger som f.eks. »Birke-Dommer at være«. Denne er anbragt under B og henviser til alle de personer, der har fået en kongelig skrivelse om et birkedommerembede. Også geografisk er der muligheder, en skrivelse »Stubbekiøbings Borgere ang.« er anbragt under S. I andre tilfælde kan det være sværere at finde det rette stikord, en »Sag at tilholdes at dømme udi for begangen Blodskam og Mord« står således under S.

De numre, som indekserne bagi registrene og tegnelserne henviser til, er disse protokollers sidetal, ikke numrene i supplikprotokollerne. Hver indførsel i registre og tegnelse er fortløbende nummereret pr. år.³³

Til hver af disse protokolrækker af registre og tegnelse hører

D. 19, D. 21, D. 23, D. 25, D. 27, D. 29, D. 31, D. 33, D. 35 og D. 37

Koncepter og indlæg. Disse består af kladden til den pågældende skrivelse samt de øvrige dokumenter i sagen, herunder ikke mindst den originale indkomne skrivelse. Hver sag er henlagt efter det nummer, den har i registret eller tegnelserne, men som tidligere nævnt er der foretaget meget omfattende og hårdhændede kassationer i Danske Kancellis arkiv.³⁴

D. 99 og D. 100 Oversekretærens brevbøger. Disse blev påbegyndt i 1721. Oprindeligt rummede de Gehejmekonseillets forestillinger til kongen og andre skrivelser fra dette råd, men fra 1725 blev de kopibøger over alle

Stempel-Papir gratis, for nogen af
 maas indlaasene - - - - - 28.
 46. 100. 115. 132. 152. 157. 176. 181. 194. 197. 220.
 235. 241. 253. 275. 328. 368. 378. 384. 503. 419
 436. 591.

Storboe, inde, Forsaetning, nogen af, skal paa
 sig sig - - - - - 488.

Storboen af nogen, af skal medregnes til uuskelig
 Følning - - - - - 509.

Stevning mod nogen indtaget, af skal af
 Kancellis Protocolt igjennem indskrives - - - 419.

Stige i Hjørring paa troen, skænket af sea lalmsk
 Beadruante Huse, af maas vara indtommet 578.

Støper Dressing - - - - - 78. 49. 70.
 Controler Stephan Hoerbaske - - - - - 18.

Støper Casparsen Skruise - - - - - 361.

Stift-Befalings-Mandene i Danmark,
 aulangsmand

- En General Consuls Beskikkelse i Gaars
 maas, for old Storbrethan Høst - - - 35.

- Confiscations Tager, Procuratorer, af
 skal horene med Højheds aulangsmand
 anassionsmand indsendt Rapport - - - 680.

Stift-Befalings-Mandene og Stiftfogederne
 i Danmark og Norge, aulangsmand:

- Admistrer Højhedsmand med oietoa for
 statstidens om Høstas Reparation - - - 201.

- Høstas Høstasmand af skal rugges maas
 eller afstik Tromning Sotie Magdalene
 samt Høstas og saa af vara opsaak 397. 395.
 396. 308.

- Høstas Høstasmand om Tromning Sotie
 Magdalenes Høst, naar den skal igjennem op
 for - - - - - 405.

- Høstas Høstasmand om Høstas og saa, for maas
 Tromning Sotie Magdalenes Høst, af
 maas vara igjennem opsaak - - - 479.

Stordatum Høstasmand - - - - - 179.

Storebedinge Høstasmand - - - - - 530.

de skrivelser, som udgik fra kancelliet *uden* kongens underskrift. Derved adskiller de sig fra brevkopierne i registre og tegnelse.³⁵ Oversekretærens brevbøger rummer alfabetiske registre; efterhånden som 1700-tallet skrider frem, bliver det på efternavne for alle, som har et fast sådant. Både personer og institutioner optræder, som regel er erhvervet anført, og undertiden er der tillige en kortfattet notits om sagens genstand. Brevindførslerne er fortløbende nummererede, desuden er protokollerne paginerede, og det er til sidetallene, der henvises fra registrene.

D.101 Kancelliets breve. Henlagt efter numrene i oversekretærens brevbog.

D.113 Henlagte sager uden årstal. Disse indeholder koncepter (kladder) til kongelige ekspeditioner samt indkomne skrivelser til kancelliet, der ikke kan henføres til supplikprotokollerne eller andre af protokolserierne.

D.65-98 Kongelige konfirmationers ekspedition. Ved et tronskifte skulle man ansøge den nye konge om bekræftelse på de privilegier, den afdøde konge havde bevilget. I løbet af perioden 1699-1771 indtraf ialt fire tronskifter (i 1699, 1730, 1746 og 1766). I anledning af disse er der ført *registraturer* (protokoller) over konfirmationer (bekræftelser) på de afdøde kongers udstedte privilegier. Disse er ordnede landsdelsvis efter samme principper som registre og tegnelse. De indeholder alfabetiske registre over personer, embeder og institutioner. Registraturerne er ført kronologisk og nummereret fortløbende. Indekserne bagi henviser til protokollens sidetal.

Til disse registraturer knytter sig *koncepter og indlæg*. Sagerne her er henlagt i læg pr. måned pr. år, og inden for disse læg henligger sagerne efter numrene i registraturen.

Der er også ført *underskrivelsesbøger* over disse konfirmationer, svarende til serien af samme navn, der er omtalt ovenfor.

Et opslag i registret bagi Sjællandske Tegnelse 1769-71 (D. 20). Som det ses, er dette indeks en blanding af et person-, sted- og sagregister. Bemærk især kancelliets brev til alle stiftbefalingsmænd (stiftamtmand) og bisper i Danmark og Norge om klokkeringning og forbud mod »Spild og Leeg« i anledning af enkedronning Sophie Magdalenes død d. 27.5.1770.

Indgangsveje for personal- og lokalhistorikere 1699-1771

Det vil langt fra altid være nødvendigt at gennemgå samtlige de arkivalietyper, der er anført ovenfor. Hvis man f.eks. kun er interesseret i ordlyden på et svar til en supplikant hos Danske Kancelli, kan man nøjes med at se registrene eller tegnelserne, for så vidt det drejer sig om en kongelig ekspedition, og ellers oversekretærens brevbøger, hvis det var en sag kancelliet selv kunne besørge administrativt. Hvis det er selve sagsbehandlingen, man ønsker at danne sig et overblik over, kan det anbefales at begynde med supplikprotokollen og efter behov supplere med kancelliprotokoller og ekstrakt- og resolutionsprotokoller. Hvis man søger oplysninger om en bestemt person og ved, i hvilken landsdel han/hun boede, og hvornår omtrentligt vedkommende har modtaget et svar på en henvendelse til kancelliet, vil man med fordel – hvis det drejer sig om en kgl. ekspedition – kunne begynde med registre eller tegnelser og derfra kunne gå videre til koncepter og indlæg. Hvis man ikke ved, nogenlunde hvornår der udgik et svar til en person, eller hvor i landet, vedkommende boede, kan det derimod være en fordel at begynde med at undersøge registrene til supplikprotokollerne. Disse omfatter begge rigerne Danmark og Norge og er i øvrigt langt mindre omfangsrige end registrene og tegnelserne og derfor hurtigere og mere overskuelige at komme igennem. Af supplikprotokollen vil det i øvrigt fremgå, på hvilket beslutningsniveau sagen blev afgjort, herunder om den blev forelagt kongen. Her kan man også se (evt. suppleret med kancelli- og med ekstrakt- og resolutionsprotokoller), hvornår der er blevet truffet afgørelse i en sag, og derved vil man hurtigere kunne finde sagen i registret eller tegnelsen. Også underskrivelsesbøgerne vil kunne fungere som en snild genvej til disse protokolrækker, ligesom de i samtiden gjorde det for kancelliets personale.

For lokalhistorikere, der er interesseret i at finde oplysninger om et bestemt sted fremfor en bestemt person, vil registrene og tegnelserne, der som nævnt er ført landsdelsvis, ofte være et oplagt sted at begynde. Navneregistrene i diverse arkivalier i kancelliets arkiv er på personnavne, men som nævnt bliver disse op gennem 1700-tallet mere og mere tematiske, og i visse tilfælde kan de også give geografiske oplysninger. Selvfølgelig vil ikke enhver skrivelse til eller fra en person, der tilfældigvis boede i det lokalområde, der er genstand for ens studier, have interesse. Men en mulighed for at pejle sig frem til sager vedr. den pågældende lokalitet kunne være, at man via diverse personalhistorisk litteratur identificerer navnene på embedsmænd (amtmand, præster, degne m.m.) eller andre fremtrædende personer (f.eks. godsejere) i det

pågældende lokalsamfund. Når man har disse navne – og det vil i øvrigt ofte være faste slægtsnavne – kan man gå ind i registrene til diverse omtalte arkivalier.

Struensees reformer

Struensees kortvarige ståen i spidsen for statens styrelse (1770-72) betød reformer på stort set alle områder af samfundslivet af et gennemgribende omfang og ofte i et hæslæsende tempo. Danske Kancelli var ingen undtagelse. Ved en kabinetsordre af 10. november 1770 bestemtes, at der skulle udfærdiges korte, skriftlige referater af de sager, som kongen personligt skulle have til afgørelse, de såkaldte *rotuli*. Efter en forordning af 27. december 1770 blev konseillet afskaffet og embedet som oversekretær nedlagt. De to ældste kancellisekretærer overtog oversekretærens funktioner. Men mest gennemgribende af alt var dog kabinetsordren af 20. april 1771, hvorved kancelliet blev totalt omorganiseret. Det blev inddelt i fire departementer efter regionale kriterier samt to kontorer, nemlig:

1. *Departementet for Sjælland, Møn, Bornholm, Fyn med omliggende øer.*
2. *Departementet for Jylland, Lolland, Falster og Langeland med derunder hørende øer.*
3. *Departementet for Norge.*
4. *Departementet for Island, Grønland og de ost- og vestindiske øer.* Ligeledes blev lenssagerne administreret her.

Depechekontoret. Her behandledes og ekspederedes de rutinesager, der ikke krævede nærmere forudgående undersøgelser eller forelæggelse på højere sted, og desuden blev beregningen af gebyrer for ekspeditionerne (sportlerne) beregnet her.

Arkivkontoret. Her blev registre og tegnelser udarbejdet efter de koncepter, som blev indleveret fra de fire departementer.

Hvert af departementerne blev ledet af en deputeret, og disse fire deputerede skulle sammen med generalprokurøren (d.v.s. statens øverste juridiske rådgiver og tilsynsførende med embedsvæsenet) holde møde en gang om ugen. Ved dette møde blev de indkomne skrivelser fordelt mellem de forskellige departementer, der hver især registrerede og refererede sagerne i deres journaler (svarende til tidligere tiders supplikprotokoller). Når sagerne så var blevet behandlet i hvert departement, kom de påny op at vende på de deputeredes ugentlige møde, og her blev der

truffet beslutning, og hver deputeret skulle egenhændigt notere de beslutninger, der gjaldt hans departement, i supplikprotokollen. Hvor supplikprotokollerne før 1771-reformen altså var bogføringsprotokoller for de indkomne sager, inden sagsbehandling fandt sted, var de altså nu blevet protokoller over sagsbehandlingen og beslutningen.³⁶

Arkivalier 1771-73

E.31-34 Journaler for 1.-4. departement. Disse svarer som nævnt til de tidligere supplikprotokoller, idet de indkomne sager er bogført her. I lighed med supplikprotokollerne har de et kort sagsreferat i højre spalte, og i venstre spalte kan man følge sagsbehandlingen og den endelige afgørelse. Der er et navnerregister foran, i overvejende grad efter efternavne. Erhvervet er ofte angivet foruden en kort notits om sagens genstand.

E.26-30 »Suppliquer« (landsdelsvis førte protokoller). De er opdelt i to spalter på samme måde som de tidligere nævnte protokoller med samme navn. Der er navneregistre på efternavn for dem, der havde fast slægtsnavn; ellers er registrene almindeligvis (men der forekommer dog undtagelser) indrettet efter fornavne. I registrene er der en kort angivelse af sagens genstand, hvorimod der ikke forekommer geografiske oplysninger. Men hver protokol er dog som nævnt begrænset til en bestemt landsdel.

*Rotuli.*³⁷ Disse er protokoller over de sager, som kongen personligt afgjorde. *Rotulus* betyder bogrulle på latin. Sagerne, der blev forelagt for kongen, var nedskrevet på ark. Disse ark blev senere bundet ind, og derved er denne protokollrække opstået. De er ordnet efter resolutionsdatoer, et referat af kancelliets indstilling i sagen er anført i højre spalte, og kongens beslutning er noteret i venstre margin. De er forsynet med navneregistre foran, og disse er som oftest ført efter efternavne. Sagens genstand er her kortfattet beskrevet, f.eks. »Egteskab« eller »Kagstrygning«. Samme sag kan godt være anført flere steder i registret. Eksempelvis kan man under C finde henvisning til »Collecter forundes til Stubbekøbings Kirkes Taarn« og under S: »Stubbekjøbing der angaaende en Collect til Kirke Taarnets Reparation«.³⁸

E. 19 og E.22 Departementernes brevbøger er kopibøger over de udgåede skrivelser. De svarer til de under perioden 1699-1770 anførte oversekretærens brevbøger og er ført kronologisk og nummereret fortløbende. Forrest er der navneregistre, der ikke blot er ordnet alfabetisk efter navnets begyndelsesbogstav, men alfabetiseret helt igennem. I de protokol-

ler, der omfatter mere end ét departement og mere end ét kontor, er hvert departements/kontors brevkopier indført sammen for sig selv, men registret, der henviser til sidetal, omfatter dem alle.

E.20, E.21, E.24 og E.25 Departementernes breve er henlagte efter de ovennævnte departementers brevbøger og består af koncepter og indlæg.

E.4, E.8, E.13 og E.15 Åbne breve samt *E.6, E.10, E.14 og E.15 Missiver* svarer til de tidligere omtalte registre og tegnelser. For de vest- og ostindiske sagers vedkommende er alle ført i én protokol (E.15), denne indeholder også lenssager.

E.5, E.7, E.9, E.11 og E.16 Koncepter og indlæg er henlagt efter de ovennævnte åbne breve og missiver og svarer i øvrigt til de under afsnittet om perioden 1699-1770 omtalte koncepter og indlæg til registre og tegnelser.

E.18 Underskrivelsesbøger. Disse indeholder et kort resumé af alle skrivelser, der er udgået fra Danske Kancelli, hvad enten de er underskrevet af kongen personligt eller ekspederet *ad mandatum regis*. På dét punkt adskiller de sig fra de under perioden 1699-1770 omtalte underskrivelsesbøger, idet disse kun indeholder de sager, som kongen personligt havde truffet beslutning i. Det alfabetiske register er efter efternavne, når det gælder stands- og rangspersoner, ellers efter fornavne. I registret kan man også søge på sager, under U kan man således finde sager angående »U-stemplet Papiir at bruge i Retterne«.

Indgangsveje for personal- og lokalhistorikere 1771-73

I princippet er der ikke den store forskel i forhold til perioden frem til 1771. Hvis man »blot« vil kende svaret på en sag, kan man nøjes med underskrivelsesbogen. Vil man have svarets præcise ordlyd, må man se brevbøgerne og de åbne breve og missiver. Hvis det er selve sagsbehandlingen, man vil have oplyst, må man se journalerne, dernæst supplikkerne, evt. tillige rotuli.

Administrationen 1773-99

Som de fleste andre af Struensees reformer blev også ændringerne i centraladministrationen på det nærmeste helt og aldeles kaldt tilbage efter hans fald. Ved en instruks af 4. marts 1773 oprettedes to kontorer, nemlig 1. kontor, der svarede til det tidligere Justitskontor, og 2. kontor, der varetog de funktioner, som Gratialkontoret før havde haft. Konto-

terne blev hver især ledet af en kontorchef, kaldet deputeret. Desuden blev de hidtidige to kancelliforvaltere udnævnt til *kancellisekretærer*. Disse fik hvert deres kontor til at besørge alle ekspeditioner. Det *Arkivkontor*, som var blevet oprettet under Struensee, blev bibeholdt, og som noget nyt oprettedes tillige et *Kassererkontor*. Men ellers betød 1773-instruksen en tilbagevenden til den gamle ordning, hvorefter forskellige kontorer henholdsvis modtog og ekspederede sagerne. I 1786 føjedes et *Revisionskontor* til. Kancelliet vedblev at være organiseret som et kollegium. Det *Gehejmestatsråd*, som de nye magthavere i 1772 havde ladet oprette, måtte ikke bestå af medlemmer, der samtidig stod i spidsen for de enkelte regeringsorganer. Denne struktur for kancelliet vedblev at bestå indtil 1799.³⁹

Arkivalier 1773-99

F.54 Supplikker. Supplikkerne er ført i 1. deputeredes kontor. Opbygning og form svarer til tidligere rækker af supplikprotokoller. Der forefindes registre, hvor personer med fast slægtsnavn står under dette,

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788) var siden 1753 maitre de requêtes i Danske Kancelli og dermed den embedsmand, der modtog og bogførte indkomne sager. Ved siden af sin embedsvirksomhed havde han litterære og videnskabelige interesser. Som litterat var han dog snarere receptiv end produktiv, og som embedsmand var hans virke kendetegnet ved omfattende grundighed og trofasthed imod traditionen snarere end ved dynamik og nytænkning. Struensees radikale reform af Danske Kancellis struktur og organisation så han på med afsky. Men da de nye magthavere efter Struensees fald i 1772 afæskede kancelliembedsmændene en udtalelse om den gennemførte reform, gav imidlertid selv Luxdorph udtryk for nogenlunde tilfredshed. Det forhindrede dog ikke, at Struensees reform blev tilbagekaldt, og at kancelliet fik sin gamle organisationsform igen. (Maleri i Videnskabernes Selskab).

mens personer med *-sen-* eller *-datter-*patronymika står under deres fornavn. Når en person, der er anført i registret, har en titel (d.v.s. en rangsbetegnelse, f.eks. justitsråd) er dette omhyggeligt noteret. Desuden er det meget kort anført, hvad pågældende sag drejede sig om, f.eks. »u.B.« (ansøgning om at måtte hensesidde i uskiftet bo) eller »Skilsmisse« eller »confisqv. Kiød«. Undertiden kan sagsbeskrivelsen være lidt længere som »Hillerød Skoemager Laug aldeles forbudt Landsoldat at arbejde«. Hvis en sag fra en supplikant er indsendt via den lokale amtmand, er det i nogle tilfælde kun amtmandens og ikke supplikantens navn, der er at læse i registret. Periodens ubetinget største kirkemand, Nicolai Edinger Balle, må søges under S: »Siellands Biskop«, og under samme bogstav må man også søge »Sorøe Academies Pedell«, hvis eget navn ikke er nævnt.⁴⁰

F.56 Henlagte sager til supplikbøgerne. Svarer til den under perioden 1699-1770 omtalte arkivaliegruppe af samme navn.

F.53 Kancelliprotokoller blev ført i 2. deputeredes kontor. Fra 1788 er der særskilte bind for de sager, der straks blev afgjort i Kancellikollegiet, og de sager, hvor der forinden skulle indhentes nærmere informationer. De er i øvrigt ført som tidligere rækker af kancelliprotokoller og henviser stadigvæk til numrene i supplikprotokollerne. Navneregistret henviser til sidetallet.

F.6 Lehn- og Gratial-Protokol. Denne serie findes først fra 1785 og er ført i 2. deputeredes kontor. Det er uvist, hvorvidt der i perioden mellem 1770 og 1785 overhovedet er blevet ført nogen gratialprotokol eller, om de er gået tabt. Denne protokolserie adskiller sig fra de tidligere nævnte gratialprotokoller, idet der ikke er lister over samtlige embedsansøgere, men derimod ansøgninger fra enkeltpersoner som i supplikprotokollen. Ansøgningen er indført i højre side, og et referat af sagsbehandlingen og den endelige beslutning er indført i venstre margin. Protokollerne indeholder foruden embedsansøgninger, lensansøgninger og ansøgninger om dansk indfødsret. Navneregistret foran er altovervejende bygget på efternavne, og personernes stilling og ærinde i øvrigt er anført.

F.3 Rotuli over kancelliets forestillinger til kongen er omtalt i afsnittet om Struensee-perioden 1770-73.

F.39 Underskrivelsesbøger. Som under Struensee-perioden.

F.9, F.13, F.17, F.21 og F.26 Registre, F.11, F.15, F.19, F.23 og F.26 Tegnelser samt F.10, F.12, F.14, F.16, F.18, F.20, F.22, F.24, F.25 og F.27 Koncepter og indlæg. Disse svarer til de under perioden 1699-1771 omtalte serier af samme navn.

F.5 Danske Kancellis forestillinger. Disse indeholder kancelliets forestillinger til kongen med kopier af de afgørelser, som kongen traf. I enkelte tilfælde findes desuden her de originale, kongelige resolutioner. Disse protokoller er kvartalsvist inddelt, men fortløbende nummereret hele året igennem. Der er ingen navregistre, og rotuli vil derfor være et langt mere oplagt hjælpemiddel.

F.52 Koncepter til kancelliets forestillinger (Rygtitel: Reenskrevne Forestillinger). Disse indeholder et referat af sagsforløbet og af afgørelsen. Der er ingen henvisning til sagernes numre i supplikprotokollerne og ej heller noget register.

F.40 Kancelliets brevbøger. Disse indeholder kopier af kancelliets udgående breve og svarer således til de tidligere oversekretærens brevbøger. De er forsynet med registre foran, der henviser til siderne i pågældende brevbog. I registrene bliver henvisninger til efternavne mere og mere almindelige, og undertiden er der anført en kort redegørelse for sagens genstand som f.eks. »hans Skifte« eller »Løsladelse af Fæstningen«. Visse embedsindehavere er anført under embedets begyndelsesbogstav, »Fyens Biskop« må således søges under F og »Ribe Stiftamtmand« tilsvarende under R. Hvert års breve er fortløbende nummereret.

F.42 Kancelliets breve. Disse består af koncepter og indlæg til kancelliets brevbøger, og de kan findes på grundlag af numrene i disse.

Indgangsveje for personal- og lokalhistorikere 1773-99

Disse ligner i mangt og meget indgangene til kancelliets arkivalier i de omtalte, tidligere perioder. Hvis man har navnet og blot ønsker at få sagens resultat at vide, kan det alt efter omstændighederne være tilstrækkeligt med underskrivelsesbøgerne eller brevbøgerne. Ønsker man den præcise ordlyd af skrivelsen, er det – afhængigt af hvad man nærmere bestemt søger – kancelliets brevbøger, kancelliets breve, registre eller tegnelser, som man må ty til. Er det selve sagsbehandlingen, man ønsker klarhed over, bør man begynde med supplikprotokollerne. I langt hovedparten af tilfældene vil man dér få det, man søger, men efter behag

og behov kan man gå videre til de nysnævnte protokol- og sagsrækker samt til rotuli og til de henlagte sager.

Hvis det er embedsansøgninger, man vil studere, er der et problem, eftersom gratialprotokollerne ophører i 1770 og lens- og gratialprotokollerne først haves fra 1785. Selve udnævnelsen vil man dog kunne finde i underskrivelsesbogen, rotuli, forestillinger og i de landsdelsvis ordnede registre. Herfra kan man gå til koncepter og indlæg, hvor den originale ansøgning vil ligge, dersom den er bevaret. Drejer det sig om én, der ansøgte forgæves om et embede, er det mere tvivlsomt, om ansøgningen er bevaret, idet ansøgninger, der ikke førte til embede, er en af de typer sager, der er blevet kasseret hårdhændet i.

Afslutning

I henhold til en kgl. resolution af 20. november 1799 blev Danske Kancelli radikalt omstruktureret fra og med år 1800. Systemet med, at forskellige kontorer henholdsvis modtog, behandlede og besvarede de indkomne sager, bortfaldt. Kancelliet blev nu opdelt i departementer, der fulgte enhver sag hele vejen fra modtagelsen til den endelige ekspedition:

1. *departement* (kirke- og undervisningssager).
2. *departement* (justits- og politisager for København og Sjællands Stift; også sager om udnævnelse af medlemmer af Gehejmestatsrådet, de forskellige regeringskollegier og ændringer i opbygningen af statsadministrationen blev administreret her igennem).
3. *departement* (norske justits- og politisager).
4. *departement* (lensvæsen, offentlige stiftelser og udskrivningsvæsen).
5. *departement* (jysk-fynske justits- og politisager).⁴¹

Endvidere bortfaldt en del bevillinger som uforholdne, mens en lang række sagstyper, som hidtil havde skullet afgøres i kancelliet, nu blev lagt ud til afgørelse hos de lokale amtmænd. Det kunne både være som *ad mandatum regis*-sager, som amtmændene kunne afgøre i kongens navn, og sager, som amtmændene kunne afgøre i eget navn. Den slags sager, hvor beslutningskompetencen nu blev overdraget til de lokale amtmænd, var sager som tilladelse til at henses i uskiftet bo, konfirmation på testamenter, separationsbevillinger og en del erhvervstilladelser, altså i mange tilfælde sagstyper,⁴² som i særlig grad har personalhistorikeres interesse. Danske Kancellis arkiv får derved efter år 1800 mindre betydning måske ikke så meget for lokalhistorikere, men i hvert fald for personalhistorikere, idet en lang række oplysninger nu i stedet må søges i amtsarkiverne på landsarkiverne.

Noter:

1. Michael Bregnsbo: *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, København 1997. Denne undersøgelse er en studie i den dansk-norske enevældes praksis i 1700-tallet med en tilhørende udgivelse af ialt 50 udvalgte supplikker.
2. Jørgensen, Frank og Westrup, Morten: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*, Viborg 1982, s. 13-34 og 42-47. Gennem 1700-tallet forekom dog en del ressortomlægninger, både sådan at kancelliet fik tildelt nye sagsområder, men også sådan, at anliggender, som hidtil var blevet forvaltet af kancelliet, blev frataget det, jvf. Kornerup, Bjørn: *Vejledende Arkivregistraturer, I: Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner*, 2. udgave, København 1943, s. XXXV samt Heiberg, P. A.: *Udkast til en Skildring af Forretningsgangen og Bogføringen ved Danske Kancelli 1670-1848*, København 1977, passim.
3. En oversigt over, hvilke emnegrupper der er foretaget kassationer i, findes i Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XLVI-XLVIII.
4. *Vejledende Arkivregistraturer I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner*. Første udgave ved V. A. Secher, *Meddelelser fra det Kongelige Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for 1883-85*, København 1886 og anden udgave ved Bjørn Kornerup (se note 2). Det er denne andenudgave, som bør benyttes ved brug af Danske Kancellis arkivalier.
5. Jørgensen og Westrup (se note 2), s. 62-66.
6. Heiberg, P. A. (se note 2).
7. Bjerre Jensen, Birgit: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730, Administrationshistoriske studier nr. 12*, Rigsarkivet 1987.
8. Ilsøe, Grethe: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsmedbeder 1735-65, Administrationshistoriske studier, I*, Aarhus 1978.
9. Linvald, Axel: *Struensee og den danske Centraladministration. Statsstyrelse og Statsforvaltning i det 18. Aarhundrede*, i Aage Sachs (red.): *Den danske Centraladministration, udgivet i Anledning af den danske Kancellibygnings 200 Aars Dag*, København 1921.
10. En instruktiv, men kortfattet præsentation af Danske Kancellis arkiv set fra et slægtsforskningspunkt findes dog i Fabritius, Albert og Hatt, Harald: *Haandbog i Slægtsforskning*, København 1943, s. 163-167.
11. Kornerup, Bjørn (se note 2), XXXII, Jørgensen og Westrup (se note 2), s. 65f.
12. Heiberg, P. A. (se note 2), 33-70.
13. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXIXf., Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 61f.
14. Om amtmændenes rolle i supplikbehandlingen, se Pedersen, Karl Peder: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848, Stat. Forvaltning. Samfund*, studie 10, København 1998, s. 227-241.
15. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 33-46.
16. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXXI.
17. Bjerre Jensen, Birgit (se note 7), s. 60-70, Heiberg, P. A. (se note 2), s. 37-59.
18. Bjerre Jensen, Birgit (se note 7), s. 100-103 og 125.
19. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 60-62, Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 63.
20. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 63f., Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 63.
21. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXXII-XXXI-II, Linvald, Axel (se note 9), s. 263, Heiberg, P. A. (se note 2), s. 65-69, Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 63.
22. Linvald, Axel (se note 9), s. 265f.
23. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 65-70. Her findes detaljerede oplysninger om, hvilke sager der blev gjort til ad mandatum regis-sager hvornår.
24. Visse typer ansøgninger, nemlig om børns hjemmedåb, vielser i kirken eller i huset uden forudgående trolovelse og lysning, begravelser om aftenen, udsættelser af bækkener for kirkedørene og ansøgninger om – som det hed – »hjælp hos folk i husene med bøger« samt højesteretsstævninger, blev ekspederet rutinemæssigt og slet ikke bogført i supplikprotokollen, jvf. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 35. Andetsteds omtaler Heiberg ligeledes »Existentens af et... Bundfald af uprotokollerede Sager, af hvilke der i Kancelliarkivet findes bevaret en Del ...« (s. 49).
25. Undersøgelser, hvor der er gjort brug af supplikprotokollerne som hovedkilde: Bregnsbo, Michael: *Søens folk skriver til kongen. Dansk-norske søfolks liv i 1700-tallet, belevet ved supplikker*, Hans Jeppesen m.fl. (red.): *Søfart Politik Identitet tilegnet Ole Feldbæk, Handels- & Søfartsmuseet på Kronborg, Søhistoriske Skrifter XIX*, København 1996, Bregnsbo, Michael (se note 1), Helgesen, Kari: *Supplikker på 1700-tallet – et lite brukt kildemateriale, Heimen 2:XIX 1982*, samme: *Supplikken som vinnehistorisk kilde, (Norsk) Historisk tidsskrift 3:1982*, Oslo 1982, Mogensen, Margit: *Centraladministrationen generelt, i Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920, Stat. Forvaltning. Samfund*, studie 9, København 1998, s. 48-51, Supphellen, Steinar: *Supplikken som institution i norsk historie, (Norsk) Historisk tidsskrift, 57*, Oslo 1978.
26. Grethe Ilsøe har dog (se note 8) påvist, at der i høj grad skete en sagsbehandling på den

- måde, at kancelliet priorerede ansøgningerne, og at flere konger – men ikke alle – havde en stærk tilbøjelighed til at vælge nr. 1 på listen.
27. Undersøgelser, hvor gratialprotokollerne udgør en central kilde: Ilsøe, Grethe (se note 8) og Bjerre Jensen, Birgit (se note 7). I Mogensens, Margit (se note 25) findes en redegørelse for og en transskription af et uddrag af en gratialprotokol.
 28. Heiberg, P. A. (se note 2), s. 63.
 29. Ilsøe, Grethe (se note 8), s. 25.
 30. Nærmere præsentation af en underskrivelsesbog: Mogensens, Margit (se note 25), s. 36-39.
 31. De særlige norske serier i Danske Kancelli er nu blevet udleveret til Riksarkivet i Oslo, men haves på mikrofilm i Rigsarkivet i København.
 32. Jvf. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. 54-55. Heri er de præcise arkivnumre for hver række af landsdelsvise førte registre og tegnelser at se.
 33. Nærmere præsentation af registre og tegnelser: Mogensens, Margit (se note 25), s.30-35.
 34. Det er i høj grad disse arkivgrupper, der ligger til grund for Gustav Ludvig Wad (udg.): Supplikker fra det syttende og attende Aar-
 - hundrede, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1. rk., 6. bd., København 1885.
 35. Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 63.
 36. Linvald, Axel (se note 9), Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXXIII-XXXV, Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 67-69, Heiberg, P. A. (se note 2) s. 71-97.
 37. Anbragt under perioden 1773-99 under arkivbetegnelsen F.3.
 38. Rotuli er nærmere præsenteret i Mogensens, Margit (se note 25), s. 36-39.
 39. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXXV-XXXVIII, Heiberg, P. A. (se note 2), s. 97-110, Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 69-72.
 40. Se den under perioden 1699-1773 anførte literatur om dette kildemateriale.
 41. Kornerup, Bjørn (se note 2), s. XXXVIIIff., Heiberg, P. A. (se note 2), s. 111-133, Jørgensen, Frank og Westrup, Morten (se note 2), s. 72-74.
 42. Detailoversigter over de bevillinger, som enten helt afskaffedes eller lagdes ud til amtmændenes afgørelse, kan ses i Heiberg, P. A. (se note 2), s.115-117 og Pedersen, Karl Pedersen (se note 14), s. 421.

Michael Bregnsbo, f. 1962, ph.d., lektorvikar ved Institut for Historie etc., Odense Universitet. Har bl.a. skrevet *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsteres syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. En politisk-ideologisk undersøgelse*, København 1997 og *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet*, København 1997.

Georg Julius Wodroff – afstamning og familie

Af Jochen Hahne

Georg Julius Wodroff, der har givet navn til Vodroffsvej i København, stammede fra Tyskland, hvor han blev uddannet som teolog. I København virkede han imidlertid som fabrikant. Artiklen følger hans brogede livsbane og slutter med en gennemgang af hans slægtstavele gennem fem generationer – fra slutningen af 1500-tallet til omkring 1800.

Vodroffsvej, som ligger vest for Skt. Jørgens Sø i København, er opkaldt efter regimentskvartermester G. J. Wodroff, der døde d. 31. december 1724 – angiveligt i en alder af 84 år.¹ Omkring 1700 drev han flere virksomheder i området omkring denne vej, og han var, hvad man dengang kaldte entreprenør. Alle tre udgaver af *Dansk Biografisk Leksikon* beretter om hans virke i Danmark. Det gør også andre – f.eks. Hirsch, som nævner andre personer med dette navn, deriblandt Hermann Albrecht Wodroff, der ifølge en anden kilde² skal have været regimentskvartermesterens far. Denne formodning passer dog ikke, lige så lidt som så mange andre – f.eks. den, der vil føre navnet tilbage til det glücksburgske familiegods Vodrup på Ærø, eller at Georg Julius Wodroff skulle have studeret jura. Disse fejltagelser er dog forståelige. Georg Julius Wodroff har ganske vist efterladt sig selvbiografiske skrifter; men de har ikke været kendt af forfatterne til disse kilder, og lige så lidt ved man, hvad der er blevet af originalerne. Disse skrifter er »Meines Lebens Lauff« og »Continuation meines Lebens Lauff«, som præsten Friedrich Andersen³ i Flensborg skrev af ca. 1936. Da han var kunstnerisk begavet, kopierede han også nogle oliemalerier, som forestillede familiemedlemmerne, og kompletterede afskrifterne med fotografier af disse kopier. Mindst to steder findes de maskinskrevne kopier.⁴

Foruden disse selvbiografiske skrifter har Georg Julius Wodroff i »Stamm Baum meines Geschlechtes« fastholdt noget om familiens historie. Selv om denne historie indeholder en del forkerte udtalelser, kan man gå ud fra, at familien Wodroff stammer fra England eller Skotland. Bedstefaderen Johann Wodroff skal have været købmand i Danzig.⁵ De steder, som ikke kan være rigtige, angår denne bedstefaders formodede flugt i Karl d. II's følge. Som omstændighederne skildres – skjulestedet i

egetræet nævnes – kan det kun dreje sig om slaget ved Worcester 1651, som forløb meget uheldigt for Karl d. II. Ifølge den samme kilde havde Johann Woddropp allerede på det tidspunkt været død i 25 år. Dette bekræftes også i regimentskvartermesterens fars, Heinrich Wodroffs⁶ ligprædiken. Om ham, som ændrede navnet fra Woddropp til Wodroff, bliver der givet oplysninger, hvis troværdighed kan påvises gennem andre kilder. Ved en amtmænd Blocks protektion – huset Coldingens amtmænd fra 1637 – blev han selv ansat som amtsskriver, senere som fuldmægtig, før han i 1654 blev amtmænd i stiftet Marienwerder ved Hannover. Denne amtmænd Block eksisterede virkelig.⁷ Georg Julius Wodroff kalder ham Hinrich; men det må have været Konrad Block, som han sikkert rigtigt nævnes i Heinrich Wodroff's ligprædiken.

Georg Julius Wodroff skriver, at hans far døde d. 3. oktober 1667, men at ligprædikenen, hvori hans personalia var trykt, var kommet ham af hænde. Denne ligprædiken findes dog, og det samme gælder prædikenen for moderen, Catharina Bartels, som allerede døde d. 24. april 1664.⁸ Hun havde i første ægteskab været gift med en løjtnant Albert Block, en bror til amtmænd Konrad Block. På det tidspunkt, hun døde, var Georg Julius Wodroff alumne i Halle gymnasium. Det ser man i et hjertegribende vers i denne ligprædiken, hvori han viser [ordret oversat fra tysk] » ... sin salige, allerkæreste fru moder den sidste, barnlige ære; Georg Julius Wodroff, Gymn: – Hall: Saxon: Alumnus«.

Georg Julius Wodroff har studeret teologi i Jena. D. 14. april 1665 blev han immatrikuleret.⁹ Der kunne sikkert skrives meget om hans rejser, som førte ham vidt omkring, men det ville være meget tidsrøvende at skrive om og bevise rigtigheden af disse beretninger. Hvad han beretter, passer ind i den historiske baggrund; de personer, som han angiver, at han mødte, har levet på hans tid.¹⁰

Han nævner fire brødre, deriblandt Johann Conrad og Hermann (Harmen) Albrecht.¹¹ Sidstnævnte var altså ikke hans far, hvilket nu bliver klart. Begge brødre var i dansk tjeneste, da Georg Julius Wodroff endelig vendte tilbage fra sine rejser. Det var tilstrækkelig grund for ham til også at tage til Danmark. Når man følger hans skildring, må det have været i 1683. Hirsch beretter, at han i 1684 blev anbefalet som regimentskvartermester. Dette er ikke en modsigelse. Han har sikkert i mellemtiden opholdt sig hos en af sine brødre, måske hos Johann Conrad, hvis svigerinde (født Grünhagen) han senere giftede sig med. Det, som han fortæller om sin ældste bror Christoph Heinrich, taler for troværdigheden af hans beskrivelse af sit liv. Denne bror tjente først som løjtnant i det fyrstelige-øttingske regiment og blev senere af fyrsten udnævnt til landskaptajn (Landeshauptmann). Disse oplysninger bekræftes af forskellige arkivalier.¹²

Georg Julius Wodroff som regimentskvartermester, København ca. 1685. (Fotografi efter kopi fra Fr. Andersen)

Georg Julius Wodroff oplyser, at han var født 1645. Ifølge denne udtalelse kan han så ikke i sit dødsår 1724 have været 84 år gammel. Dog må hans oplysninger være rigtige, for hans forældre giftede sig først i 1642, og det er ikke i overensstemmelse med forholdene på det tidspunkt, at han først kom på universitetet i en alder af 25 år.

I virkeligheden må han være født i Hannover eller Coldingen 1645. Med stor sandsynlighed må man som sagt regne det for sikkert, hvad han skriver om sig og sit liv. Om han var forfatter til det skriftstykke, som pastor Andersen nævner i sin indledning til kopierne: »Magazin allerhand Historien und Fablen Moralischen Sententien, Und Physicalischen materien, die ich theils aus unterschiedlichen Autoren zusammen gesucht, theils auch selber erlebet, Und aus Erfahrung observiert und erlernt, item von der natur einige Thiere, Von allerhand Pflantzen, Tugend, Und Laster« – det vil først blive opklaret, når de engang kommer for dagens lys. Familiekrøniken skal have været på ca. 800 sider. Sit levnedsløb må han have skrevet ca. 1722. Hans liv fra fødsel til ankomst i Danmark forløb groft skitseret på følgende måde:¹³

- 1653/54 Skolegang hos mag. Rolis, superintendent in Wunstorf.
- 1664 Gymnasium i Halle.
- 1665, 14.4 Immatrikulation ved universitetet i Jena (teologi).
- 1667, 03.10 Faderens død. Rejse til Königsberg;¹⁴ derfra til Kurland.
- 1668, febr. I Riga. Præceptor hos den svenske generalmajor Schultz, kommandøren ved Dünaburger skanse. Broderen Harmen, som rejste med ham, blev officer, men forlod
- 1671 tjenesten og tiltrådte hæren i Hannover. Georg Julius rejste først til London og derfra til Oxford, hvor han blev ca. 1/2 år. I London prædikede han i den svensk-tyske kirke.¹⁵
- 1672, febr. Rejse til Frankrig. Dieppe-Rouen-Paris-Charenton. Der boede han hos en præst ved den reformerte kirke.¹⁶ Rejse til Condon-Gascogne. Boede hos biskop de Matignon.
- 1673, aug. Atter i Paris. Rejse med ambassadør Guillerage til Konstantinopel over Lyon-Avignon-Marseille-Toulon-Dardanellerne.
- 1674, slutn. Med ambassadør Morosini til Venedig over Candia (Kreta)-Suda-Corfu. I Rom tiltrådte han pavens garde, derefter den polske fyrste Radziwills følge, som
- 1680 blev udryddet af pesten i Wien.¹⁷
- 1681 Efter Radziwills død tilbagerejse over Florens-Bologna-Trent-Alperne-Augsburg-Nürnberg-Frankfurt. Hans kurator, amtmand Kummen, meddelte ham, at ingen af hans

brødre opholdt sig i landet Braunschweig. Harmen var kaptajn i Danmark, Johann auditor i København. Han blev bedt om at komme dertil. Han drog derefter med skib til Köln og derpå til Amsterdam, Rotterdam, Nijmegen, Den Haag og til sidst København.

Da Georg Julius opholdt sig i London, jamrede han over sin skæbne [ordret oversat fra tysk]: »Ak, var jeg blot dengang taget hjem og havde optaget mit arbejde og med tålmodighed ventet på min forfremmelse, så havde jeg sikkert fået et godt præsteembede og var ikke faldet i den syndige forvirring, som jeg endnu befinder mig i. Ak, jeg har sukket over dette tusind gange ...«.

Stamtavle

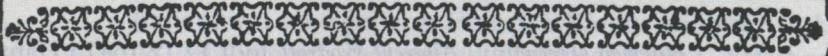
Hvis man ser bort fra bedstefaderen Johann Wodderopp og hans kone, kan man med temmelig stor sikkerhed, grundet på kilderne,¹⁸ opstille følgende stamtavle for 5 generationer (I-V):

- I. 1. *Johann Woddropp*, født 1586 i England eller Skotland, død 1626 i Danzig, købmand, gift med Anna de Mours, født 1596, død 1632 i Danzig.
Børn: II. 1. og 2.
- II. 1. *Anna Woddropp*, levede muligvis 1642 i Danzig, fordi hendes bror Heinrich, ifølge Georg Julius Wodroff, dette år besøgte sin søster. I Skt. Elisabeth kirke er en Anne Wadrups begravelse fortegnet i 1665.¹⁹
- II. 2. *Heinrich Woddropp/Wodroff*, født 19.2.1617 Danzig, død 3.10.1667 i Marienwerder ved Hannover, begravet 13.10 i Skt. Ægidien kirke, Hannover. Fyrstelig-braunschweigsk-lüneburgsk amtmand i stiftet Marienwerder.
Gift 1. gang 27.10.1642 med Catharina Bartels, enke efter Block, datter af Christoph Bartels og Catharina Barrenstorff.
Børn: III. 1.-5.
Gift 2. gang 4.11.1665 med Ilse Dorothea v. d. Lüh(d)e, datter af Stadthauptmann Caspar v. d. L.
Børn: III. 6.

Was Gott bescheufft/gesichte nach seinem heiligen Willen/
 Der wolte unser Leid und Thrdnen Dache stillen/
 Dad erösten unsern Sinn durch seine Freudigkeit/
 Bis wir auch seliglich vollenden diese Zeit!
 Ihr aber ruhet wohl in eurer stillen Höhle
 Dem Leibe nach/bis Gott die ewig frohe Seele
 Zusammen wieder bringe/da wir in Ewigkeit
 Gott werden schauen an in steter Seeligkeit.

Niemit erwiese seiner nunmehr seligen herghaller,
 liebsten Fr. Mutter die letzte Kindliche
 Ehre

GEORGIUS JULIUS Wodroff/
 Gymn: Hall: Saxon; Alumnus.

O Prime pone modum lacrymis Pater, atq; dolori
 Finem, nil dolor hic utilitatis habet,
 Nam mater vivit cœlesti sedē recepta,
 Gaudia cum Christo non peritura capit.
 Cur mortem doleas, hęc mors est janua vitæ:
 Non animam perdit, sed super astra locat,
 Et æthereas lætus nunc possidet aulas,
 Utitur intuitu, lætitiâque Dei,

HERMANNUS ALBERTUS
 Wodroff.

Suc-

Detalje fra ligprædiken over Catharina Bartels, gift Wodroff, Georg Julius Wodroffs mor.

- III. 1. *Christoph Heinrich (v.) Wodroff*, født 11.4.1644 i Hannover, død før den 17.6.1720 i Neresheim. Købmand. Løjtnant i det fyrstelige-öttingske regiment. 1682 Landeshauptmann og forstinspektør i Trochtelfingen, 1709 amtmænd i Neresheim (katolsk). Gift før 1667 med Anna Britz, datter af filosofen Johannes Britz i Wiesbaden.
Børn: IV. 1. og 2. Georg Julius Wodroff nævner to andre døtre, som han åbenbart ikke ved nærmere om.
- III. 2. *Georg Julius Wodroff*, født 23.10.1645 i Hannover (eller omegn),²⁰ død 31.12.1724; begravet i København (Garnisons kirke), regimentskvartermester, entreprenør i København. Gift 30.8.1691 i København med Anna Sophia Grünhagen, datter af stiftsbygmester i Verden Dietrich Grünhagen og Anna Sophie Poppe, begravet 2.4.1754 i København (Petri kirke).
Børn: IV. 3.-8.
- III. 3. *Harmen (Hermann) Albrecht Wodroff*, født 17.12.1647 i Hannover (eller omegn), død 1693, major i regimentet Schack, ugift.
- III. 4. *Johann Conrad Wodroff*, født 4.8.1650 Hannover (eller omegn), død 31.10.1730, begravet 4.11.1730 i København (Petri kirke), krigsråd i Generalkommissariatet.
Gift 1. gang 1.5.1685 i København med Catharina Elisabeth Grünhagen, søster til Georg Julius Wodroff's kone.
Børn: IV. 9.-14.
Gift 2. gang med Catharine Louise Leuchter.
Børn: sandsynligvis ingen.
- III. 5. *Gerhard August Wodroff*, født 17.11.1652 Hannover (eller omegn), død 1673/74, fænik i et fyrsteligt-hannoveransk regiment.
- III. 6. *Caspar Wodroff*,²¹ født senere end 1665, død under stormen på en spansk fæstning (muligvis i den spanske arvefølgekrig 1701-1714).

Fra sin mors første ægteskab havde Georg Julius Wodroff en halvsøster Anna Catharina Block. Hun var gift med David Loseken, en fyrstlig cancellisekretær i Hannover. En søn af dette ægteskab, Heinrich Julius Lo-

seken, var ved nedskrivningen af »Stamm Baum meines Geschlechtes« virkelig major ved det kongelige jyske regiment, men han bliver ikke nævnt hos Hirsch.

- IV. 1. *Franz Leonhard (v.) Wodroff*, døde som student i det kejserlige hovedkvarter i Würzheim.
- IV. 2. *Maria Franziska Adelheit Wodroff*, gift før 1696 med Johann Gebhardt Müller von Wilßdorf zu Utzmemmingen.
- IV. 3. *H(e)inrich Julius Wodroff*, født 24.9.1698 i København, død 23.5.1754 i København. 1715 kadet, 1719 sekondløjtnant, 1726 premierløjtnant, 1732 kaptajnløjtnant. Begravet på kongelig befaling som kommandør (Holmens kirke).
- IV. 4. *Sophia Catharina Wodroff*, døbt 23.1.1700 i København (Petri kirke), død 31.3.1771 i København. Gift 22.1.1721 i København med Johann Heinrich Bärens, etatsråd, virkelig geheimeråd, deputeret i Rentekammeret. Efterkommer.
- IV. 5. *Juliane Wodroff*, døbt 12.10.1701 i København (Petri kirke).
- IV. 6. *Anna Wodroff*, født 21.3.1703 i København (mangler hos Lengnick og Hirsch). Hun er muligvis omkommet ved en brand i kammerråd Kluges hus i Pinneberg. Dette må være sket før 1724. Ingen notits i kirkebøgerne i Altona.
- IV. 7. *Catharina Elisabeth Wodroff*, døbt 27.10.1704 i København (Petri kirke).
- IV. 8. *Harmen Johann Caspar Wodroff*, døbt 2.6.1708 i København (Petri kirke), død 2.2.1764 i København (Holmens kirke), kaptajn på fregatten »Christiansø«, ugift.
- IV. 9. *Catharina Wodroff* (mangler hos Lengnick og Hirsch)
- IV. 10. *Georg (Jürgen) Albrecht Wodroff*, døbt 4.6.1688 i København (Petri kirke), død 16.8.1745, justitsråd, deputeret i Generalkommissariatet (Landetaten). Gift 15.9.1717 i Køben-

havn (Petri kirke) med Beate Catharine Hagen, der døde 16.3.1753 i København (Petri kirke)
Børn: V. 1.-10.

- IV. 11. *Joachim Dietrich Wodroff* (formodning), født ca. 1689. Student i Wittenberg, senere feltpræst i et dansk regiment.²² En Joachim Dietrich Wodroff skulle være præst for menigheden i Rellingen, men har lige så lidt tiltrådt denne stilling som en person ved navn Grünhagen.²³ Joachim Dietrich Wodroff var forfatter af følgende skrift »Hyløtheismus sive fanatica creaturarum deificatio« Vitembergae. Sax: 1713.²⁴
- IV. 12. *Johann Conrad Wodroff*, født 4.8.1690, døbt 4.11.1690 i København (Petri kirke), begravet 30.12.1747 København (Holmens kirke), viceadmiral, ugift.
- IV. 13. *Christoffer Wodroff*, død som student.
- IV. 14. *Friedrich (Frederik) Wodroff*, født 17.3.1703, døbt 13.4.1703 i København, død 20.12.1748 i København, justitsråd, deputeret i Generalkommissariatet (Landetaten). Hirsch nævner et våbenbillede, som svarer til den af Andersen udfærdigede kopi af et maleri, som forestiller Johann Wodroff og Anna de Mours. Gift 19.5.1745 i København med Ursula Kristine Linde, der var datter af justitsråd Linde.
Barn: V. 11.
- V. 1. *Conrad Daniel Wodroff* (i dødsregistret i Skt. Michaelis kirke i Slesvig: von Wodroff), døbt 9.5.1725 i København (Petri kirke), død 31.5.1796 i Slesvig. Generalkrigskommissær for hertugdømmerne med rang af generalmajor; til sidst kun i hertugdømmet Holsten. Gift 19.7.1776 på Agersø med Charlotte Amalie Friis, født 25.3.1740, død 24.3.1786 i Slesvig, der var datter af konferensråd Johann Friis og Charlotte Frederike Edinger.
Børn: Muligvis.
- V. 2. *Agathe (Agnete) Elisabeth (Lise) Wodroff*, døbt 10.12.1727 i København (Petri kirke). Gift med Gabriel Linde, født 30.10.1715, død 8.12.1791, justitsråd og senere konferensråd.
Efterkommere.

- V. 3. *Beate Albertine Wodroff*, døbt 2.1.1728 i København (Petri kirke).
- V. 4. *Johannes Hagen Wodroff*, døbt 6.2.1730 i København (Petri kirke).
- V. 5. *Sophie Wodroff*, døbt 21.5.1731 i København (Petri kirke).
- V. 6. *Georg Albrecht Wodroff*, døbt 12.2.1732 i København (Petri kirke).
- V. 7. *Ingeborg Dorothea Wodroff*, døbt 5.10.1735 i København (Petri kirke).
- V. 8. *Johann Christoffer Wodroff*, døbt 21.11.1736 i København (Petri kirke).
- V. 9. *Poul Wodroff*, døbt 8.8.1739 i København (Petri kirke).
- V. 10. *Friedrich Wodroff*, døbt 24.2.1741 i København (Petri kirke).
- V. 11. *Ursula Elisabeth Wodroff*, døbt 29.8.1748 i København (Hellegåndskirken), død 1.4.1813 i Stokkemarke. Gift 13.5.1774 med professor, dr. teol. Lorents Pedersen Ancher, provst i Odense, født 4.10.1746 (Frue sogn), død 7.6.1798 i Odense.

Oversat af Karen Thiesen

Noter:

- Hirsch, J. C. W. og K: *Fortegnelse over danske og norske Officerer med Flere fra 1648- 1814*, manuskript Kgl. Bibl. 1888-1907.
- Dansk Biografisk Leksikon*, 1. udg., red. af C. F. Bricka, København 1887-1905.
- Andersen, Friedrich, pastor 1860-1940. Jvf. *Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon* (SHBL), bd. 1, s. 35ff.
- En kopi findes hos W. L. von Weltzien, Pomerols, og hos forfatteren.
- Angående skotter og englændere på denne tid, se: Penners-Ellwardt: *Die Danziger Bürgerschaft nach Herkunft und Beruf 1536-1709*, Marburg/Lahn 1954 og Fischer, Th. A.: *The Scots in Eastern and Western Prussia*, Edinburgh 1903.
- Henricus Wodroffs ligprædiken er trykt hos Friedrich Grimmen, Hannover, u.å. Universitetsbiblioteket Göttingen, sign.: 40.V.X. 22 Tom. 16/22.
- Lampe, Joachim: *Aristokratie, Hofadel und Stadtpatriciat in Kurhannover*, Göttingen 1936.
- Ligprædiken over Catharina Bartels, trykt hos Friedrich Grimmen, Hannover, u.å. Universitetsbiblioteket Göttingen, sign.: 4 M.V.1.
- Jauerling/Steiger: *Die Matrikel der Universität Jena*, bd. 2, 1652-1723, Weimar 1961-67.
- Det drejer sig bl.a. om følgende:

- Guillerage, Gabriel de Vergne, 1628-1685, var bl.a. ambassadør i Konstantinopel.
- Morosini, Francesco, veneziansk adelsmand, 1619-1694, var doge 1688-1694.
- Spener, Philipp Jacob, evangelisk teolog, virkede 1666-1686 i Frankfurt.
- Botsack, Bartolomäus, evangelisk teolog, døde 1709 i København, arbejdede i Braunschweig på den tid, Georg Julius Wodroff nævner.
11. Hirsch (se note 1).
 12. Fürstlich Öttingen-Wallersteinisches Archiv, Wallerstein: P. A. Wodroff III,7 11 C LA A 2083, 2107, 2114.
 13. Datoerne er beregnede og kan kun betragtes som nogenlunde rigtige. Stednavnene skrives som i Georg Julius Wodroff's tekst.
 14. Erler, Georg: *Die Matrikel und die Promotionszeugnisse der Albertus-Universität Königsberg*, bd. 2, 1657-1829, 1911/1912, bd. 3 personregistret, Leipzig 1917. Bindene indeholder ingen notiser om Georg Julius Wodroff.
 15. Foster, Joseph: *Alumni Oxoniensis 1500-1714*, vol. III/IV, Liechtenstein 1968.
 16. Ediktet fra Nantes blev udstedt i 1598 og ophævet i 1685. Dette skaffede en lokalt afgrænset religionsfrihed for udøverne af calvinismen. Andersen (se note 3) henviser i en anmærkning til de nævnte kopier til, at ingen reformert gudstjeneste var tilladt i Paris. Men Georg Julius taler om Charenton. Det må dreje sig om Charenton-le-Port, en forstad til Paris i Dep. Val de Marne, ca. 8-10 km fra byens midte. Den må have befundet sig uden for forbudets grænser.
 17. I 1679 blev Wien hjem søgt af pesten. Treenighedssøjlen er rejst til minde om denne pest. Som følge deraf må Georg Julius Wodroff have mødt fyrst Radziwill omkring 1680.
 18. Yderligere kan nævnes:
 - a. *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., red. af Povl Engelstoft og Svend Dahl, København 1933-44.
 - b. Ehrencron-Müller, H: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, bd. IX, København 1932.
 - c. Lengnick, J. C. L.: *Genealogier over adelige og borgerlige Familier*, København 1851.
 - d. Kirkebog fra Skt. Michaelis kirke, Slesvig.
 - e. Diverse årgange af *Personalhistorisk Tidsskrift*.
 19. Penners-Ellwardt (se note 5).
 20. I edb-centralregistrene over Hannovers kirkebøger findes ingen data om familien Wodroff. Dåbsbøgerne fra Marienwerder føres først fra året 1681. (Oplysninger fra det evangelisk-lutherske Stadtkirchenverband i Hannover fra 25.11.1987).
 21. Hirsch (se note 1) nævner en Caspar Wodroff, der var kopist 1690-1692. Er han identisk?
 22. Hirsch (se note 1) nævner en magister Joachim Diederich Wodroff, som var feltpræst og som i 1716 blev kaldt til præst i Rellingen.
 23. Åbenbart har han ikke tiltrådt denne stilling, da han ikke nævnes i Arends, Otto: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten*, København 1932.
 24. Ehrencron-Müller (se note 18).

Peter Didrik Lacoppidan Feilberg – en skæbnefortælling

Af Henning Feilberg

Peter Didrik Lacoppidan Feilberg blev teologisk kandidat 1847, men havde forinden fået et knæk, som han aldrig forvandt, ved i 1845 at lægge sig ud med sogneforstanderskabet i Vissenbjerg. Det var en stærkt politisk præget sag med angreb på den lokale, dominerende klasse, repræsenteret af præsten og proprietæren. Dette førte til en injuriersag imod ham, som han tabte. Han kom aldrig til at virke som præst, men ernærede sig som degn og skolelærer.

Da jeg i 1937 blev student fra Vestre Borgerdydskole, fejrede skolen 150 års jubilæum, og der blev i den anledning udgivet et festskrift¹ med bidrag af skolens lærere. En oversigt over de studenter, der var udgået fra skolen 1799-1936, viste, at 2 af mine oldeforældre havde gået i klasse sammen, og begge var blevet studenter 1829. Den ene Jørgen Victor Bloch, lic. theol. og provst (f. 25/9 1812 i Lønborg, d. 21/12 1892 i Vig) var mig velkendt fra hans erindringer.² Derimod var min anden oldefaders liv og skæbne mindre kendt. Om Peter Didrik Lacoppidan Feilberg (f. 15/5 1812, d. 10/6 1893) vidste jeg ikke meget andet, end at han havde været gift 2 gange, at han havde taget teologisk embedseksamen, men aldrig var blevet præst, og at der var noget med en injuriersag, der havde slået ham ud af kurs, men den nærmere sammenhæng stod ikke familien klart, eller den brød sig ikke om at tale om den.

Først da jeg efter afslutningen af mine studier igen fik tid til min rådighed og foretog nærmere undersøgelser af sammenhængen blev jeg klar over, hvor afgørende indflydelse uoverensstemmelsen med sogneforstanderskabet i Vissenbjerg havde fået på hans senere liv. Så stærkt virkede striden og dommen, at et ekko af den afspejler sig i hans afsluttende eksamensbevis fra Københavns Universitet.³ På den anden side ser det ud til, at det netop er sagen og dens udfald, der får Feilberg til 18 år efter studentereksamen at gøre sit teologiske studium færdigt.

Injuriersagen

Odense herredsret afsagde den 8. maj 1845 dom i en injuriersag mod Peter Didrik [Diderich iflg. dåbsattesten] Lacoppidan Feilberg.⁴

Sagen var anlagt af sogneforstanderskabet i Vissenbjerg, der som

medlemmer talte: Pastor Bredsdorff, proprietær Trolle og »de gode mænd« Peder Sørensen, Morten Nielsen, Anders Hansen, Christian Nielsen, Knud Gormsen og Anders Christiansen. Disse gode mænd havde beneficium processus gratuiti [d.v.s. fri proces med fritagelse for retsafgifter og gratis beskikkelse af advokat til at føre deres sag]. De fik beskikket prokurator Tommerup til at føre sagen mod »candidatus philosophiæ P. D. L. Feilberg til Undgjeldelse for hans brugte Skrivemaade i et Inserat [artikel, annonce, indlæg] i Fyens Stiftsavis for 30. september 1844, No 166 med Overskrift »Til Sogneforstanderskabet i Vissenbjerg Sogn og til Vælgerne««.

Fra sagsørgernes side fremhæves følgende ytringer som injurierende:

1. »At hans Interesser som Husmand ere daarligt iagttagne af Forstanderne, og at Boelsmændene [de lidt større landbrug] kunde vel have grund til at finde det samme.«
2. »At han har hørt Tale om, at der er en Mand i Sogneforstanderskabet, som skal forstaae at imponere de øvrige Medlemmer ligervis som Per Degn forstod at imponere Jesper Ridefoged, og at han følgelig som deres Overmand i aandelig Henseende har tilrevet sig Regimen-

Lærer P. D. L. Feilberg.

tet. Han skal endogsaa være bleven saa overmodig, at han kan frakende en Præst sit Sogns Anerkendelse og Tillid, uden at Præsten dertil tør mukke.«

3. »At denne Mand er til Latter baade for Forstandere og for enhver Mand ved sit fortvivlede Agerbrug.«

»Disse Ytringer paastaar Citanterne [d.v.s. sagsøgerne] mortificerede [kendt døde og magtesløse] og Indstævnte derhos anset efter Lovgivningens Strenghed samt tilpligtet at tilsvare Sagens Omkostninger efter Reglerne for beneficerede Sager og den beskikkede Sagfører et passende Salaier.«

Feilbergs fremstilling lader formode, at årsagen til hans annonce ved siden af den påberåbte omsorg for almenvellet, også skal søges i en irritation over, at proprietær Trolle havde lagt hindringer i vejen for Feilbergs undervisning.

Retten fastslår indledningsvis, at da de nævnte medlemmer af sogneforstanderskabet i klagen til Forligelses-Comissionen⁵ »udtrykkeligen have tilkjendegivet, at Sogneforstanderskabet paatalte de udhævede Ytringer i den ommeldte Avisartikkel under Reservation af hvert enkelt Medlems private Ret mod Indstævnte, saa vil der under denne Sag ikke kunne blive Spørgsmaal om andet end hvorvidt Sogneforstanderskabet som saadant kan antages at være injurieret«.⁶

Hvad sagsøgernes påstande angår, fastslår retten:

ad 1. De anvendte udtryk angiver forsømmelse af en vigtig pligt, og der foreligger intet bevis for, at »Sogneforstanderskabet har forsømt den Husmændenes Interesser skyldige Opmærksomhed«.

ad 2. Der henvises til, at Feilberg i Fyens Stiftsavis No 175 for 14. oktober 1844 (altså 14 dage senere) »selv har erkjendt, at der i Inseratet i No 166 var indløbet udtryk »der kunde synes fornærmende for Stedets Præst, hvorfor han ikke tager i Betænkning at tilbagekalde dem som uoverlagte«.

Den svaghed, der lå i tilbagekaldelsen af 14. oktober 1844, er ikke gået upåagtet hen. Sogneforstanderskabet og prokurator Tommerup slår til. Stævning forkyndes for Feilberg en månedstid senere den 19. november 1844.

Dommeren analyserer denne tilbagekaldelse og anfører, at »dersom ordene »der kunde synes« skulde forstaaes efter deres virkelige Betydning, saaledes at de ommeldte Udtryk i Grunden ikke var fornærmende ... men da havde han ikke Grund til at tilbagekalde dem«!

Feilberg har ved sin tilbagekaldelse givet dommeren anledning til at stramme løkken yderligere om hans hals »dette Udtryk [»der kunde synes« o.s.v.] i Forbindelse med det af Indstævnte straks efter angivne Motiv, »at det aldrig har været min Hensigt at vække ufordelagtige Tanker om en Mand, der har saa billigt Krav paa almindelig Høiagtelse« indeholder Erkjendelsen af, at de er virkelig fornærmende for Pastor Bredsdorff«.

Tilbagekaldelsen bevirker ikke, at der ses med mildere øjne på Feilbergs første avertissement. Hver eneste udtalelse i annoncen hudflettes på det ubarmhertigste (og desværre ikke med urette), hvorefter det i dommen konkluderes:

»Det er som ovenfor bemærket, ikke hvad der fornærmende berører den Enkelte, der kan blive Gjenstand for denne Sag, men af alt fremgaar, at Inseratet fremstiller Wissenberg Sogns Forstanderskab som det, der ikke alene daarligt iagttager Huusmændenes og vel ogsaa Boelsmændenes Interesser, men tillige er saaledes sammensat, at det ene Medlem upaataalt frakjender det andet Sognets Agtelse og Tillid og forøvrigt forleder Pluraliteten til at forholde sig som Aalehoveder.

Ligesom det nu er vist, at et Sogneforstanderskab, som samme Beskrivelse kunde passe paa, hverken vilde opfylde sin Pligt værdigen eller indtage sin Plads, saaledes er det ogsaa vist, at det Sogneforstanderskab, der ubeføiet skildres saaledes er fornærmet og berettiget til Fyldestgørelse ...«

I dommens præmisser fastslås det derfor: «Indstævnte, der ifølge alt Foranstaaende maa erkjendes at have ubeføjet brugt fornærmelig Skrivemaade om Sogneforstanderskabet for Vissenbjerg Sogn, maa altsaa anses efter Forordningen af 27. Septbr. 1799 § 12 og § 20⁷ samt Plakat af 1. Novbr. 1837, men da det hele paaankede Inserat vidner om at være nedskrevet i en Stemning, der, som Forfatteren selv for en Deel tilstaar, har henrevet ham til uden Overlæg at vælge sine Udtryk – og da det udtaler en Animositet mod Forstanderskabet i Almindelighed og enkelte Medlemmer i Særdeleshed, der characteriserer det som et product af Lidskabelighed; saa skjønnes Mulcten at kunne bestemmes til 50 rbd. S[ølv] og den dermed forbundne Cencur til et Aar; hvorhos de ovennævnte fornærmelige Udtalelser ville blive at mortificere og Indstævnte endvidere tilpligtes at udrede Sagens Omkostninger ...«

Det var en hård dom for et uigennemtænkt forsøg på under enevælden at varetage husmændenes interesser.⁸ Feilbergs formål med sit indlæg af 30. september 1844 var alene en udskiftning af sognerådets medlemmer, men han forledes i sin argumentation til at bringe rygter til torvs, som han selv – omend kun noget halvhjertet – gendriver.

I de i 1834 oprettede rådgivende stænderforsamlinger forsøgte borgerne at skaffe sig indflydelse. Året efter stiftedes Trykkefrihedsselskabet til værn om den rest af ytringsfrihed, som trykkefrihedsforordningen havde levnet. Kravet om en fri forfatning blev fremført med større og større styrke og førte i 1849, kun 4 år efter dommen mod Feilberg, til Danmarks Riges Grundlov.

De politiske rettigheder, som Feilberg gik i brechen for, ansås i denne brydningstid for farlige og skulle derfor bekæmpes.

Hvordan var Feilberg egentlig?

Dette spørgsmål får vi aldrig fyldestgørende besvaret; men dommen vidner om en sammensat, egenrådig og stridbar personlighed. Andre vidnesbyrd, som Feilberg har indhentet som led i diverse ansøgninger, taler imidlertid om en mand, der var dygtig og samvittighedsfuld med sit arbejde, selv om han med en teologisk embedseksamen kan siges at have været overkvalificeret i forhold til de stillinger som lærer og degn, han kom til at beklæde. Sagen med sogneforstanderskabet i Vissenbjerg har nok rokket ved hans tro på retfærdighed. Hans søsterdatter Sophie Bruun citerede ved hans død i 1893 Horatios ord om Hamlet (sluts scenen i 5. akt): »Ak, hvilken ædel Sjæl er her lagt øde!« (eller i V. Østerbergs oversættelse: »Aa, nu brast et ædelt Hjerte. God Nat, du kære; Engleflokke syng dig blidt til Ro!«).

Hans sønnedatter Hildur Andersen, f. Feilberg, har under mit besøg i Slagelse 1/10 1942 meddelt mig følgende: »Han var meget ufordragelig, stødte altid an mod andre«. Hildur fandt derimod sin bedstemoder Maren Rindom Meiner Feilberg, Peter Didrik Feilbergs anden kone, meget sød. Han var derimod efter hendes opfattelse et pernittengryn. Hans sokker var nummererede, de skulle slides ens, nr. 2 skulle følge nr. 1 og så fremdeles. Det havde dog sin væsentligste årsag i, at de var så fattige. Efter at han i 1869 var blevet afskediget fra lærerembedet i Lønborg, boede de i et nyt, stråtækt bondehus. Farmoderen, der overlevede sin mand i 17 år, boede de sidste 7 år hos Hildur Andersens fader, postmester Peter Meiner Feilberg i Holsted. Farmoderen var efter sigende lidt hypokonder, hvilket måske for en del kom af mandens stridbare sind.

Peter Didrik Feilberg var efter Hildurs opfattelse en rigtig, gammeldags hustyrant; en gang Hildur og søsteren Agnes var på besøg, kunne de inde i deres senge høre ham allerede ved 7-tiden gå og rumstere og herse med husets beboere, så de arme pigebørn blev ganske bange.

Han var en meget søgt foredragsholder og drev en meget anset skole først ved Skelund i nærheden af Hadsund, siden i Brørup på Fyn. Det var en kombineret real- og højskole, som sønnen Peter også kom til at gå

i. Sønnen var ganske ung, da han kom ind ved postvæsenet i Tarm. Senere kom han til Silkeborg, hvor han havde den forfærdelige oplevelse, at hans chef hængte sig og han måtte skære ham ned. Mathilde Hammer og han giftede sig på 900 kr. om året.

Feilbergs familie

P. D. L. Feilberg var næstældste søn af kammersekretær og hovedbogholder i Rigsbanken Peter Adolph Feilberg (f. i København 28/8 1774, d. i København 23/3 1818) og hustru Anna Maria Feilberg, f. Brummer, (f. i København 9/7 1790, d. i København 23/12 1832).

En ældre broder Adam Peter Diderik Feilberg (f. i København 1811) døde som spæd 16/5 1811. Der var ialt 5 børn i ægteskabet, hvoraf barn nr. 3: Jensine Maria Luise Feilberg kun blev 3-4 år gammel og nr. 5: Louise Frederikke Christine Feilberg kun blev 10 år gammel.

Tilbage af søskende blev derfor alene den 4 år yngre Laurette Adolphine Feilberg (f. i København 20/9 1816, gift i Saxild præstegård 1/6 1840 med fotograf Schack Hansen Bruun (f. i Hvidbjerg præstegård 21/1 1810, d. i Drammen 9/5 1865)). Der var i dette ægteskab 4 børn, hvoraf jeg har kendt det yngste *Sophie* Louise Augusta Bruun (f. i København 3/4 1863, d. på Frederiksberg 27/12 1939). Hun boede sine sidste leveår i Forhåbningsholms Allé på Frederiksberg, hvor jeg flere gange har besøgt hende sammen med min fader. Hun var mager, stærkt plaget af leddegigt, men insisterede alligevel altid trods store smerter på at ville følge os ud i entréen, når vi gik. Hun havde en stemme mørk som kul. P. D. L. Feilberg var således hendes morbroder, og min bedstefader Christian Adolph Maria Louis Feilberg var hendes fætter.

Skolegang

P. D. L. Feilberg blev ligesom sin fader og flere farbrødre sat i Vestre Borgerdydskole (Scola Virtutis civilis Christianhafniensis), hvorfra han dimitteredes til Københavns Universitet i 1829, hvor han blev indskrevet som akademisk borger den 24. oktober 1829.

Lektor Hans H. Fussing skriver i festskriftet i anledning af skolens 150 års jubilæum i 1937, at klassen af studenter fra 1829 var »den mest fremragende, der er udgået fra skolen«. Klassen talte bl.a. professor dr. med. Andreas Buntzen, finansminister dr. med. Carl Emil Fenger, valgmenighedspræst i Ryslinge Vilhelm Birkedal og konseilspræsident [d.v.s. statsminister] Carl Christian Hall.

De to klassekammerater Jørgen Victor Bloch og Peter Didrik Lacoppidan Feilberg blev begge teologiske kandidater, og de havde begge tilknytning til Lønborg ved Ringkøbing. Bloch var født der og virkede som provst

Provst Jørgen Victor Bloch.

i sognet samtidig med, at Feilberg i en årrække virkede som skoleleder og degn og i flere perioder var forstander for sogneforstanderskabet.

Begge blev mine oldeforældre, idet Blochs datter Hedevig Elise (f. 15/7 1840, d. 17/1 1894) den 13/10 1872 i Vig præstegård blev gift med P. D. L. Feilbergs søn Christian Adolph Maria Louis Feilberg, cand. med & chirurg, distriktslæge i Vestervig og senere Hornslet (f. 23/9 1839, d. 30/12 1914). Bloch gav ved 2 lejligheder i 1850 og 1862 Feilberg anbefalinger til stillinger, som han dengang søgte.

Universitetsstudier og løbebane

Ved examen artium («studentereksamen») fik P. D. L. Feilberg «Hovedcharacteren laudabilis»,⁹ men det er værd at bemærke, at det for den senere teolog har knebet med interessen for de grundlæggende fag religion og hebraisk, idet han i dem kun fik haud. illaudabilis, hvilket bevidnes af Det filosofiske fakultets dekan Adam Oehlenschläger. (Indtil 1850 blev examen artium aflagt ved universitetet.)

Til anden eksamens første del opnåede han laud. i latin og græsk, men kun haud. ill. i matematik og historie. Til anden eksamens anden

del er det gået yderligere ned ad bakke. Han opnåede da 1 laud, 2 haud. ill. og 1 non cont.

I de følgende år finder man ham som landmand på Vestfyn og som skolelærer i Vissenbjerg og Lønborg, hvor han begge steder lagde sig ud med sogneforstanderskabet. Uoverensstemmelsen med sogneforstanderskabet i Vissenbjerg førte til den omtalte injuriersag.

Trods mange positive udtalelser om ham i forskellige, bevarede anbefalinger, der fremhæver: hjælpsomhed, omgængelighed, sagtmødighed, retsindighed, dygtighed, beskedenhed, godmodighed, mådeholdenhed, dannelse, kundskaber, retskaffenhed, ædruelighed samt en for en degn og skolelærer vigtig egenskab: besiddelse af en god sangstemme og en god håndskrift, må han alligevel have haft en sammensat karakter, der har virket udfordrende, for det nævnes flere steder, at han sad i kummerlige kår og havde vanskeligt ved at forsørge sin familie. Han opnåede ikke de ansøgte stillinger og blev afskediget fra lærer- og degneembedet i Lønborg.¹⁰

Inden han slog ind på lærergerningen og kort efter at have indgået sit første ægteskab, med Johanne Dorothea Lovise Hammerich, købte han Kustrup vejmølle for 9.000 rdl. sølv ved skøde af 7 /10 1837. Som køber står han anført som student Peter Diderich (som er den korrekte bogstavering i henhold til dåbsattesten) Lacoppidan Feilberg (forhen Lan-

Postkort fra 1907 med billede af Lønborg kirke.

gesø). Denne ejendom solgte han igen for samme pris ved skøde af 17/6 1840 til fhv. forvalter på Hellerup Jens Pedersen.

Ved skøde af 3/3 1843 mageskiftede han 4 endnu ejede parceller på Gamst mark, Anst sogn i Jylland »af den af ham forhen ejede Gaard paa Gamst mark« med bolstedet »Ørnebjerghus« på Andebølle Mark, Vissenbjerg sogn, og betalte yderligere 250 rdl.

Ægteskabet med Johanne Dorothea Lovise Hammerich

P. D. L. Feilberg var gift 2 gange. Han blev viet første gang den 26/4 1837 i Breed, Vissenbjerg sogn, til Johanne Dorothea Lovise Hammerich (f. 14/2 1812, hjemmedøbt 15/2 1812, 8/5 1812 dåben konfirmeret i kirken, d. 16/10 1884 hos sønnen i Vestervig).

Anden gang var han gift med Maren Rindom Meiner (f. 24/9 1827, d. 26/4 1910), som omtales senere i artiklen.

P. D. L. Feilbergs første kone var datter af privilegeret farver i Fåborg, Jochum Christian Hammerich (f. ca. 1751, d. 15/3 1812, begravet 18/3 1812) i dennes 2. ægteskab med Anne Marie Holm (f. ca. 1768, d. 6/3 1812, begravet 13/3 1812). Hammerich overtog i øvrigt farveriet efter H. H. Kierumgaard (d. 30/3 1793).

I farver J. C. Hammerichs ægteskab med Anne Marie Holm fødtes børnene:

1. Andreas Friderich Christian Hammerich (f. 19/10 1805, døbt 21/10 1805, d. 17/4 1884), cand. jur. 1837, fuldmægtig hos branddirektøren for Gl. Københavns Amt, gift med Elenore Henriette Christiane Kirstine, f. Møller (f. ca. 1814 i Straarupgaard, Dalby sogn).
2. Judithe Marie Sophie Hammerich (f. 21/6 1808, døbt 22/6 1808, d. 22/12 1864), gift 27/4 1836 med sognepræst til Viborg Sortebrødre kirke Edvard Gudmand August Hindberg (f. i København 17/2 1806, d. 22/5 1866).¹¹
3. Hans Henrich Kierumgaard Hammerich (f. 20/10 1809, døbt 22/10 1809, d. 15/3 1851 på Grøftbjerggaard), ejer af Grøftbjerggaard i Vissenbjerg sogn, som han erhvervede ved skøde, læst 31/1 1833 for en købesum af 12.000 rdl., enkemand, ingen børn, efterlod alt til sin husbestyrerinde, jomfru Vilhelmine Hasselriis, der var universalarving i henhold til et kort før dødsfaldet oprettet testamente af 4/3 1851. Det ligger nær at antage, at Johanne D. L. Hammerich har boet hos broderen, da hun traf P. D. L. Feilberg og blev gift med ham i 1837.

Ifølge »Wads Sedler« (Landsarkivet i Odense) har Vedel Simonsen den 25-26/5 1851 skrevet således til Werlauff: »23/3 1851 erfaret

at Hammerich paa Grøftebjerg var død og, uagtet han efterlod en fattig gift Søster [Johanne Dorothea Lovise Feilberg], havde testamenteret al sin Ejendom, ca. 40.000 Rdl. til sin Husjomfru samt befalet, at han ikke ville begraves paa langs ved Siden af sin afdøde Kone, men paa tværs, samt at der hverken maatte kastes Jord paa ham eller holdes Tale over ham el. nogle følge ham til Graven«. »27. Juli 1851 erfaret, at Jomfr. Hasselriis arver 28.000 Rdl efter Hammerich paa Grøftebjerg, men efter hendes død skulde de 12.000 tilfalde hans søsterbørn« (meddelt af arkivsekretær Bang Mikkelsen).

4. Fornævnte *Johanne Dorothea Lovise Hammerich* gift med P. D. L. Feilberg.

Godt en måned efter sin fødsel havde Johanne D. L. Hammerich mistet begge forældre. Skiftebehandlingen af faderens bo blev påbegyndt samme dag, som han var død (15/3 1812). Til stede var »afdøde Madame Hammerichs Broder, Snedkermester Christian Leth Holm, der blev antaget som interimis [d.v.s. foreløbig] Værge for de 4 Børn: Christian 6 Aar, Henrich 2 Aar, Judithe Marie Sophie 3 Aar og den 1 Maaned gamle Johanne Dorothea Lovise, indtil det kunde erfares, om afdøde Farver Hammerichs broder, hvis Navn, Opholdssted og Stilling ej kendtes, kunde som nærmest født Værge paatage sig Værgemaalet«. Boet sluttedes 11. juni 1814 med det resultat, at hver af drengene fik ca. 14.000 rbd., hver af pigerne ca. 7.000 rbd. Morbroderen var da endnu børnenes værge.

Ifølge familietraditionen blev Johanne D. L. Hammerich opdraget hos morbroderen, snedker Christian Leth Holm i Christiansfeld, hvor han skal have tilhørt den Herrnhutiske menighed. Han optræder som fadder ved søsteren Judithe Marie Sophies dåb og anføres da på dennes dåbsattest som snedker Christian Holm fra Christiansfeld.

Ifølge folketællingen for Christiansfeld levede i *Wittwen Haus* des Etablissements Christiansfeld Kirchspiels Tystrup zum Amte Hadersleben 13/2 1803 i No 20: Anna Judithe Holm, 61, verwittwet zum erstenmal, lebt von Renten. I *Bruderhaus* No. 8 ses: Leth Holm, Geselle, unverheiratet, Tischler, og i *Schwesterhaus* No 117: Louise Holm, 30, unverheiratet, lebt von Stricken und verschiedene Handarbeit.

Snedkermester Christian Leth Holm døde i Fåborg 23/12 1835, 65 år gammel. Ifølge Fåborg købstads skifteprotokol efterlod Chr. Leth Holm sig enken Christiane Marie, f. Christensen, men ingen børn.

Farver Jochum Christian Hammerich var første gang gift med Sophia Magdalene Leth (f. 6/4 1755, hjemmedøbt og fremstillet i kirken 14/4 1755, d. 14/4 1804, begravet 20/4 1804), datter af sognepræst til Dalum

og Sanderum Jørgen Baggesen Leth af St. Hedinge (døbt 9/7 1715, d. i Kolding 23/12 1787) og hustru Bodil Margrethe Olesdatter Obel (f. i Gudum 7/5 1719, d. i Christiansfeld 1807).¹² Der var i dette ægteskab 4 sønner og 2 døtre. 2 af sønnerne var præster, nemlig Jens M. Leth i Svaninge og Johan A. Leth i Engom. Om Jørgen Baggesen Leth anføres det, at han sad i trange kår, men var aktiv og flittig; han skal i sit første embede i Glenstrup have været »noget irregulær, saa han ei vilde have Omgængelse med Nogen, uden han havde pietistiske og separtistiske principia; dog kunde man mærke nogen Forandring hos ham, da han blev kaldet til det nye og bedre Kald«. ¹³

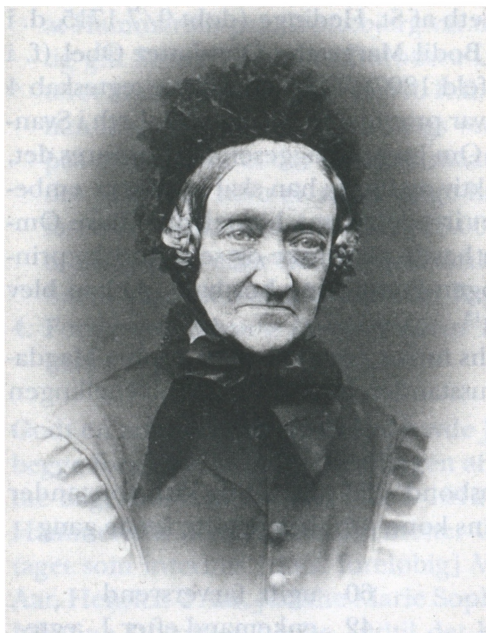
I Jochum Christian Hammerichs første ægteskab med Sophia Magdalene Leth var der ingen børn. Husstanden bestod ifølge folketællingen 1/2 1801 i Fåborg af :

Jochum Christian Hammerich	husbond	50	farver og kirkeforstander
Sophia Magdalene Leth	hans kone	46	begge gifte første gang
samt de 5 tjenestefolk:			
Niels Møller		60	ugift, farversvend
Knud Hartvig Top		42	enkemand efter 1. ægteskab, farversvend
Ernst Andersen		15	ugift, læredreng
Karen Hansdatter		24	ugift, tjenestepige
Maren Hansdatter		22	ugift, tjenestepige
Husstanden boede da på Grønnegade 180.			

Farver Hammerichs forældre var »Sognedegn i Skiern« 1732-1766 Friderich Hammerich (døbt 18/5 1710, begravet 4/7 1766), gift 1742 med Johanne Christina Lindvig (d. 1/1 1786). Der var i dette ægteskab 3 sønner. Foruden Jochum var det Christian, f. 1751, Hans Christian, f. 1744, og Friderich Christian, f. 1748.

Sognedegn Friderich Hammerichs forældre var sognepræst i Skjern, Bølling herred, Ringkøbing amt 1706 -1761 Just Frederik Hammerich (f. ca. 1679, d. 21/6 1761) og hustru Margrethe Elisabeth Døge (f. ca. 1685, begravet 1/2 1737). Deres børn var:

- a. Jochum Christian, døbt 15/6 1709, sognepræst i Norge.
- b. Frederik, døbt 18/5 1710, nævnt ovenfor.
- c. Christian Bartram, (f. 1712, d. 2. påskedag 1771), sognedegn til Lønborg og Egvad, gift 14/10 1745 med Maren Jensdatter Rindom (f. 1722, d. samme dag som manden)
- d. Margrethe (f. 23/1 1715, d. 2/6 1771), gift med Anders Iversen, der

Lærer Feilbergs første hustru Lovise Hammerich.

- var degn i Stauning (f. 1721, d. 14/1 1789), gift 2. gang med enken Maren Thuesdatter.
- e. Dorthea Margrethe Justdatter (f. 26/1 1723, begravet 3/5 1799), gift 8/9 1762 med Niels Nielsen Bollerup (f. 28/7 1711 (1712?), begravet 11/5 1790), der var sognepræst til Lem, Ringkøbing amt.
 - f. Jochum Didrik (f. 16/9 1724, d. ?), sognedegn til Breining.
 - g. Melchior Siegfied (f. 2/5 1726, d. 29/3 1784), farver i Fredericia og senere Ringkøbing, ejer af Klappmølle i Ringkøbing, gift 11/11 1764 med Cicilia Christensdatter Worgod, ingen børn.
 - h. Eva Sophie.

Min oldefars første ægteskab med Lovise Hammerich endte med skilsmisse, hvilket blev anset som en skam for ikke at sige en skandale, især da den ene af parterne tilhørte den gejstlige stand. Børnene har fortalt, at forholdet mellem forældrene den sidste tid, de levede sammen, var så dårligt, at de overhovedet ikke talte med hinanden. De levede i hver sin ende af degneboligen, og børnene måtte gå bud mellem dem, når der skulle gives en besked. Lovise Hammerich endte, som anført, sine dage hos sønnen, distriktslæge Feilberg i Vestervig den 16/10 1884, knapt 1 år efter, at min far var kommet til verden sammesteds den 27/11 1883.

Børnene i ægteskabet med Johanne Dorothea Lovise Hammerich og deres efterkommere

Christian Adolph Maria Louis Feilberg (f. 23/9 1839 i Gribsvad, Fyn, d. 30/12 1914 i København), cand. med. & chirurg, distriktslæge i Vestervig og Hornslet, gift 1. gang 18/10 1872 i Vig præstegård med *Hedevig Elise Bloch* (f. 15/7 1840, d. 17/1 1894). Gift 2. gang i Falslev præstegård 18/4 1895 med søsteren til første kone *Susanne Hemmertine Otilia Oline Bloch* (f. 15/5 1847 i Lønborg, d. 30/6 1930 i København). 2. ægteskab var barnløst.

Eneste barn af første ægteskab:

Peter Victor Axel Feilberg (f. 27/11 1883 i Herning, d. 3/10 1968 i Skodsborg, begravet 8/10 fra Vartov kirke til Søllerød kirkegård), ekspediti-
onssekretær i 2. hovedrevisorat under finansministeriet, Ridder af Dannebrog i 1942 (curriculum vitæ til De Kongelige Ridderordners Historiograf udfærdiget 19/8 1942), gift i Vartov kirke den 27/11 1916 med *Julie Edele Agathe Prytz* (f. 9/4 1884 i Dalbynder præstegård, d. 5/5 1957 i hjemmet Åboulevarden 86, København, begravet 10/5 fra Vartov kirke til Søllerød kirkegård), datter af sognepræst i Dalbynder-Dalbyover 1879-81, i Vig-Asmindrup 1891-1916 *Johan Julius Valdemar Prytz* (f. 30/6 1843 i København, døbt 30/7 i Trinitatis kirke, d. 12/11 1921, Svinget nr. 3, 1. sal, København) og hustru *Marie Bloch* (f. 1/4 1850 i Lønborg præstegård, d. 19/12 1912 på Finsens klinik for indre sygdomme). Deres eneste barn:

Henning Louis Axel Feilberg (f. 19/8 1918 i København, døbt 27/11 1918 i Nathanaels kirke), student fra Vestre Borgerdydskole 1937, cand. jur. 19/5 1944, gift i Vartov kirke den 18/8 1951 med *Annie Feilberg* (f. 21/1 1920 i København), datter af kommandør *Holger Eigil Foss* (f. 3/9 1892 i København, d. 17/8 1979 i Hornbæk, begravet fra Hornbæk kirke i en fællesgrav i modsætning til et tidligere udtalt ønske) og hustru *Mathilde Augusta Kruuse Birch* (f. 29/7 1893 på Sophienberg i forpagterboligen, fordi hovedbygningen netop den dag brændte, d. 17/2 1959 på det af den tidligere sygeplejerske *Friis Jørgensen* drevne plejehjem på Frederiksberg). 2 børn.

Peter D. L. Feilbergs ægteskab nr. 2 med Maren Rindom Meiner

P. D. L. Feilberg giftede sig med *Maren Rindom Meiner*, der i 1852 var blevet enke efter sin første mand *Jens Roll*, Feilbergs forgænger i degneembedet i Lønborg. For begges vedkommende var dette altså deres andet ægteskab, og det fungerede. *Maren Rindom Meiner* siges at have været en trind og frodig kvinde med et godt humør. Egenskaber, der tydeligt nedarvedes til de fælles børn og deres afkom.

For begge vedkommende er der endvidere tale om slægtsskab med fornævnte sognepræst Just Frederik Hammerich; men medens P. D. L. Feilbergs første kone nedstammede i tredje led fra præstens søn Frederik Hammerich, der var sognedegn i Skjern, stammede hans anden kone i fjerde led fra præstens søn Christian Bartram Hammerich, der var sognedegn i Lønborg-Egvad pastorat indtil 1772.

Dennes datter Margrethe Elisabeth Hammerich (f. 1746) blev 9/10 1772 gift med efterfølgeren i degneembedet Frederik Meiner (1750, d. 15/5 1825), der var sognedegn i Lønborg 1772-1816. Der var i dette ægteskab 9 børn.

Det tredje af disse børn, Diderich Christian Meiner (f. 28/5 1790, d. 24/4 1839), blev 1816 kaldet af kammerjunker Benzons og antaget af biskop Hjort »som afløser for sin svagelige Fader«. Han virkede i embedet som degn i Lønborg til sin død i 1839. Han havde samme år, som han tiltrådte, den 27/10 1816, ægtet Ingeborg Christine Stockholm (f. 1785 i Hjerting, d. 9/12 1870). Det yngste barn i dette ægteskab Maren Rindom Meiner (f. 24/9 1827, d. 26/4 1910) fulgte traditionen, og 1/6 1845 (eller 1846?) giftede hun sig med faderens efterfølger Jens Roll (f. 16/4 1804, d. 10/4 1852). Denne var søn af vejpikør i Rams herred Rasmus Roll og hustru Cathrine Hedevig Leth.

Jens Roll sad i degneembedet fra svigerfaderens død i 1839 til sin død i 1852. Der var i dette ægteskab 4 børn, hvoraf kun barn nr. 2, Rasmus *Julius* Roll (f. 15/4 1848, d. 1933) opnåede voksen alder. Han var fra 1877 lærer i Langå. Han døde ugift og levede sine sidste år i et lille hus i Riisskov ved Århus, hvor hans halvsøstre, først Marie Feilberg og senere dennes søster Christine Feilberg, førte hus for ham. Christine arvede senere huset, der lå ret ensomt. Her fik hun en aften besøg af en røver, men Christine, som stod med en tændt petroleumslampe i hånden, knaldede resolut lampen i hovedet på røveren, der efter denne medfart flygtede fra stedet.

Jens Rolls efterfølger i degneembedet i Lønborg blev 29/5 1852 Peter Didrik Lacoppidan Feilberg, der blev entlediget fra embedet i 1869 og døde den 10/6 1893 i Lønne.

På denne måde går det til, at P. D. L. Feilbergs og Maren Rindom Feilbergs fælles børn, 7 i tallet, kan kalde sognepræsten Just Frederik Hammerich tip-oldefader eller tip-tip-oldefader, alt efter om de udleder deres herkomst ad Hammerich/Feilberg-linien eller ad Hammerich/Meiner-linien. Se i øvrigt Ejnar Poulsen: *Hardsyssels Degnehistorie*, s. 595-597.

Maren Rindom Meiners ascendens

Oplysningerne i dette afsnit er af min fader nedskrevet på grundlag af notater af Agnes Uttenreiter, et barnebarn af P. D. L. Feilberg, og anført i det følgende:

1. Didrik Christian Meiner (f. 25/5 1790, d. 24/4 1839), gift med Ingeborg Christine Stokholm (f. 6/1 1786, d. 9/12 1870)
- a. Nielsine Margrethe Elisabeth Meiner (f. 19/7 1817, d. 23/4 1900), gift med Niels Madsen Steensgaard (f. 23/7 1819, d. 9/9 1899).
 1. Didrik Christian Meiner Steensgaard (f. 25/1 1845)
 2. Mads Nicolaj Carl Steensgaard (f. 11/11 1847)
 3. Mette Caroline Steensgaard (f. 23/7 1849?, d. 9/4 1881)
 4. Ingeborg Christine Steensgaard (f. 26/4 1852)
 5. Jens Roll Steensgaard (f. 22/5 1853)
 6. Anna Jensine Steensgaard (f. 25/7 1855)
 7. Ditlev Frederik Steensgaard (f. 30/5 1858)
 8. Lars Vinsløv Steensgaard (f. 13/6 1862)
- b. Frederik Andreas Wulf Meiner (f. 16/8 1819, d. 1894?), gift med Laura Marie Callesen (f. 15/5 1820?)
- c. Marie Christine Diderikke Meiner (f. 15/2 1822) gift med lærer Brøgger
- d. Niels Christian Stokholm Meiner (f. 11/7 1823, d. 1893), gift med Maren Katrine Frandsen (f. 24/12 1827).
 1. Christine Diderikke Meiner (f. 9/1 1853)
 2. Karen Marie Meiner (f. 18/5 1854)
 3. Frandsine Kjerstine Meiner (f. 26/4 1856)
 4. Jensine Fritze Meiner (f. 22/2 1858)
 5. Maren Meiner (f. 10/11 1860)
 6. Laura Frederikke Meiner (f. 2/10 1862)
 7. Didrik Christian Meiner (f. 30/7 1864)
 8. Ane Gjødun Meiner (f. 30/6 1866)
 9. Frederik Roll Meiner (f. 6/8 1869)
 10. Frands Helmer Meiner (f. 7/7 1870)
- e. Jensine Petrea Meiner (f. 4/9 1825, d. 1893)
- f. Maren Rindom Meiner (f. 24/9 1827, d. 26/4 1910), gift 1. gang med lærer Jens Roll (f. 16/4 1804, d. 10/4 1852)
 1. Fritz Roll (f. 31/1 1847, d. 8/2 1857)
 2. Rasmus *Julius* Roll (f. 15/4 1848, d. 1933)
 3. Laura Elisa Roll (f. 18/3 1850, d. 11/5 1864)
 4. Jens Roll (f. 7/4 1852, d. 5/3 1853)

Lærer Feilberg med sin anden hustru Maren Meiner og 5 af deres børn (fra venstre) Christine, Peter, Marie, Jens og den yngste Jacob på skødet.

Børnene i ægteskabet med Maren Rindom Meiner og deres efterkommere

1. Peter Meiner Feilberg (f. 9/12 1861 i Lønborg, d. 7/1 1926 i Holsted). Postmester, gift 10/8 1887 med Louise *Mathilde* Frederikke Hammer (f. 28/1 1864 i Skelund, d. 21/7 1939 i København).
 - A. Hildur Elisabeth Dagmar Meiner Feilberg (f. 21/8 1888 i Fredericia, d. 8/6 1957), gift 4/5 1912 i Holsted med lærer, cand. mag. Andreas Georg Andersen, der gik under navnet A. G. (f. 19/12 1881, d. 24/5 1936), rektor ved »Slagelse højere Almenskole« 1923-1936.
 1. Inger Margrethe Andersen (f. 18/9 1913 i København), lærerinde, gift i Vanløse kirke 24/3 1937 med lærer Asger Høyer-Nielsen (f. 8/11 1912 i Brønderslev). 2 børn.
 2. Johan *Henrik* Andersen (f. 15/8 1917 i København), gift 28/5 1944 med Lissi Duus Christensen (f. 14/10 1916), skilt 1945.

- Gift 2. gang 4/5 1951 med Sonja Elisabeth Hansen (f. 16/8 1921 i Ordrup), eksportchef. 2 børn.
3. Hans Jacob Andersen (f. 12/2 1919 i København), landsrets-sagfører i Ringe, gift 4/2 1946 i Raklev kirke med Kirsten Trap Friis (f. 20/10 1919 på Frederiksberg), sygeplejerske. 3 børn.
- B. Ellen Margrethe Meiner Feilberg (f. 19/9 1890, d. 19/8 1893 i Korsør)
- C. Agnes Louise Meiner Feilberg (f. 8/12 1892 i Korsør), gift 21/8 1923 i Holsted med ekspeditionssekretær og forfatter Poul Uttenreiter (f. 25/12 1886, d. 24/12 1956), skilt 1935.
1. Ursula Uttenreiter (f. 5/3 1925 i København, d. 12/4 1962 (suic.)), gift 24/5 1942 med Lars Swane (f. 19/10 1913), kunstmaler, søn af kunstmalerne Sigurd Swane og Christine Swane, skilt 1959, gift 2. gang med guldsmed Bjarne Ewald Weimar (f. 27/5 1906), også hans 2. ægteskab. Ingen børn.
 2. Jens Fløe Feilberg (f. 4/9 1863), forsvundet, død? 189?.
 3. Ingeborg *Christine* Feilberg (f. 10/10 1865 i Lønborg, d. 22/12 1953 i Nørre Nebel), hvor nevøen Tage Sørensen havde dyrlægepraksis. Det var hende, der drev en røver på flugt ved at knalde en tændt petroleumslampe i hovedet på ham. Ugift.
 4. Niels Madsen Steensgaard Feilberg (f. 25/4 1867, d. 3/5 1867 i Lønborg).
 5. Ane *Marie* Feilberg (f. 2/5 1868 i Lønborg, d. 7/1 1930 i Riiskov, hvor hun førte hus for Julius Roll).
 6. *Elisabeth* Marie Petra Feilberg (f. 23/10 1869 i Lønborg, d. 16/6 1935 i Hillerød), gift i Ringkøbing 18/3 1899 med dyrlæge Theodor Sørensen (f. 7/12 1863 i Ørting, d. 17/7 1933 i Hillerød). Han havde en stor og blomstrende forretning i Hillerød. De boede i et hus på hovedgaden med have ned mod Slotssøen. Vi var fast inviteret dertil i jul og påske. Jeg var imponeret over, at de havde to biler (Ford model T), en pragtfuld lejlighed med store plydsbetrukne mahognimøbler og et skabsmøbel med både radio og grammofon. Mens de ældre spillede bridge i dagligstuen, gemte jeg fingerbøl med datteren Gerda eller spillede sentimentale (»Under den hvide Bro«) eller muntre (»Køreprøven« med Gissemand) grammofonplader.
- A. Eli Sørensen (f. 6/5 1900 i Hillerød), gift i København 14/12 1921 med Hans Søren Nilaus Sørensen (f. 7/8 1892 i Hillerød),

- ingeniør i Seneca Falls, USA. Ingen børn, men en adoptivdatter.
1. Inge Vibeke Sørensen (f. 12/6 1940 i USA), gift 6/1 1963 med John Pierre Ameer (f. 14/11 1963), 2 børn.
- B. Ove Sørensen (f. 23/7 1901 i Hillerød), herreekviperingshandler i St. Heddinge, gift i Nykøbing F. 1/1 1930 med Asta Elise Petersen (f. 3/11 1904 i Nykøbing F.)
1. Else Feilberg Sørensen (f. 16/6 1932), overassistent i P&T, gift 4/9 1954 med overassistent i P&T Kai Svane Nielsen. 2 børn.
 2. Henrik Feilberg Sørensen (f. 9/3 1934 i Hillerød), chefingeniør i Saudi Arabien, gift 22/9 1962 med Solveig Carla Nielsen (f. 11/8 1932). 1 barn.
- C. Tage Sørensen (f. 25/5 1906 i Hillerød), dyrlæge, overtog nogle år faderens praksis i Hillerød, men etablerede sig senere i Nr. Nebel og solgte siden praksis for at blive dyrlæge ved andelssvineslagteriet i Esbjerg, senere (fra 1/7 1963) i Frederikssund. Gift 27/10 1932 med Ella Dybvad Nielsen (f. 20/3 1909 i Struer). 3 børn.
1. Lis Feilberg Sørensen (f. 17/11 1933 i Hillerød), gift 7/2 1955 i Aalborg med Frants Fjellerup, flyverpilot, skilt i 1956. 1 barn. Gift 2. gang 19/8 1961 med Henning Schack-Olsen (f. 15/10 1927). 2 børn.
 2. Ole Feilberg Sørensen (f. 18/12 1937), gift 15/6 1963 med Inger Nielsen (f. 28/2 1940).
 3. Tove Feilberg Sørensen (f. 31/3 1942), gift 17/8 1963 med Peter Rowley (f. 28/1 1931 i England). 1 barn.
- D. Gerda Sørensen (f. 31/8 1913 i Hillerød), tandtekniker, praktiserede nogle år i Brørup, udvandrede 1953 til USA. Tog der i 1956 eksamen som sygeplejerske og fik ansættelse på et hospital i Rochester, der ligger ret nær ved Seneca Falls, hvor søsteren boede.
7. Jacob Johannes Feilberg (f. 6/11 1873 i Lønborg, d. 1/10 1923 i St. Rise), lærer, gift 28/3 1906 med Anna Andersen (f. 17/7 1876 på Bjerrebygaard i Tullebølle, Langeland).
- A. Karen Feilberg (f. 30/6 1907 i St. Rise, Ærø), sygeplejerske, gift 19/5 1945 med lærer Johannes Peder Jensen (f. 6/12 1907 i Jannerup). 3 børn.
 - B. Louis Roll Feilberg (f. 1/5 1909 i St. Rise), ingeniør i N. Rhodesia, gift 1945 med Marie Louise Basset (f. 14/7 1909 i Frankrig).

- C. Else Feilberg (f. 18/9 1914 i St. Rise, d. 2/4 1944), gift 4/6 1933 med lærer Poul Alkærsig (f. 27/8 1907 i Bolbro ved Odense).
1. Finn Alkærsig (f. 17/1 1936 i Bogense).
 2. Tom Alkærsig (f. 22/1 1938 i Ærøskøbing).

Noter:

1. *Vestre Borgerdydsskole 1787-1937*, C. Ferslew & Co.'s Forlag, 1937.
2. Provst, lic theol. Jørgen Victor Bloch: Erindringer fra mit liv, fortalt for mine Børn. Særtryk af *Hardyssels Aarbog* 1920.
3. Det teologiske fakultet i København anfører den 1. maj 1847: «Hr. Candidatus Theologiae Peter Didrik Lacoppidan Feilberg, som i 1829 blev akademisk Borger har – efter tidligere af ham anslaaet anden Levevej – fra Aaret 1845 og indtil Foraaret 1847 dyrket det theologiske Studium. Han har i dette Tidsrum ikke bivaanet Forelæsninger eller deltaget i Øvelser. Ved den offentlige Examen som han underkastede sig i indeværende Quartal, har der – uagtet den skriftlige Examen fremviste noget bedre udfald end den mundtlige – ikkun kunnet tilkjendes ham Characteren *non contemnendus* [ikke at foragte]». (Rigsarkivet, Københavns Universitet)
4. Landsarkivet i Odense, Odense herred, Domprotokol 1840-48, s. 214-217.
5. Alle retssager skulle, inden de kunne forelægges i retten, forhandles mellem sagens parter i forligskommissionen, hvor lægmænd skulle forsøge at tilvejebringe et forlig mellem parterne.
6. Bag dommens knudrede, juridiske sprogbrug gemmer sig spørgsmålet om søgsmålskompetence. Det var uden videre klart, at Bredsdorff og Trolle hver for sig ville have kunnet anlægge sag imod Feilberg for det, han havde skrevet om dem. Det ville have fordryet processen, bl.a. derfor vælger sogneforstanderskabet at anlægge sag under ét som en samlet gruppe, der føler sig gået for nær ved Feilbergs udtalelser. Dette tilkendegiver sogneforstanderskabet allerede under sagens behandling i forligskommissionen. Derfor fastslår retten, at der i den foreliggende sag alene kan blive tale om at tage stilling til, hvorvidt sogneforstanderskabet som sådant kan anses for injurieret. Retten kan derimod, som sagen er forelagt, ikke tage stilling til, hvorvidt det enkelte sognerådsmedlem med rette kan føle sig injurieret af de faldne udtalelser. Hvis det enkelte medlem vil «haandhæve sin private Ret imod Indstævnte», må det derfor blive under en særskilt sag.
7. Trykkefrihedsforordningen, der blev brugt til at sende Peter Andreas Heiberg i landflygtighed. Hans »Indtogsvise« med ordene «Ordene hænger man paa Idioter» og andre skrivelser mishagede den ordenbehængte og med mange titler udstyrede generalprokurør Christian Colbjørnsen, men var ikke årsag til dommen over ham (»Indtogsvisen« stammer fra 1790).
8. I sit første indlæg mandag den 30. september 1844 understreger Feilberg, at anledningen til, at han ytrer sig er, at «Der er tale om, at Sogneforstanderskabet med det allerførste vil til at lodde om, hvo der skal afgaae.» Hvorefter han fortsætter: En Husmand, der finder, at hans Stands Interesser ere daarligt iagttagne af Forstanderne (Boelsmændene kunne vel have Grund til at finde det samme), maa allerdistigst ansøge Forstanderne om, at det ikke vil tillade nogen af Medlemmerne at vedblive uden Lodtrækning«. I slutningen af sit indlæg anfører Feilberg sit forslag: «saa tillader Indsenderen sig at foreslaa for Vælgerne nogle Mænd, hvilke han anser for at ville som retsindige og selvstændige Mænd, hvorfor de ere bekendte, hvor det behøves, staae deres talrige Brødre af Husmandsstanden bi, hvilke her, som andetsteds, ere udelukkede fra Stemme i deres egne Anliggender.»
9. Laudabilis, som betyder rosværdigt, svarer til førstekarakter. Haud illaudabilis, eller ikke urosværdigt, er andenkarakter. Non contemnendus, ikke at foragte, er således bundkarakter.
10. Den 7. august 1862 indrykkede Feilberg følgende annonce i Ringkøbing Avis: »Rygtet gaar, at jeg har søgt om min Afsked som Skolelærer, fordi jeg selv ønskede den. Dette er usandt. Anledningen var, at der i dette Foraar indkom Klager til mig og over mig; disse tog jeg mig af ifølge min Pligt som Formand for Sogneforstanderskabet, og som saadan skal jeg fremdeles understøtte deres Bestræbelser, der vilde af med mig som Skolelærer, og ligeledes skal jeg gøre dem den Fornøjelse, der ønskes at blive af med mig som Sogneforstander. Jeg skal gøre i saa Henseende, hvad jeg formaar«. (Gengivet efter Sophie Bruuns scrapbog, 1923)
- 11 Ifølge *Supplement til Cancelliraad Erslevs Forfat-*

- terlexicon*, I, s. 796: »En herlig Mand, bekendt af sin Interesse for Fængselsvæsenet« (jvf. S. V. Wiberg: *Almindelig dansk Præstehistorie*, III, s. 553).
- 12 Wiberg (se note 11), I, s. 262.
- 13 Se pastor Lakmanns *Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse angaaende gamle og nye mærkværdige Ting i Kjøbstæderne og paa Landet*, V, 549). (Gengivet fra Wibergs omtale af sognepræst Jørgen Baggesen Leth).

Småstykker

Dansk Kvindebiografisk Leksikon – præsentation og eftersøgning

Af Hanne Rimmén Nielsen

Projektet *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (DKL) har været undervejs i flere år. Fra 1994 til 96 opbyggede gruppen bag dette leksikon en database over danske kvinder (Dansk Kvindebiografisk Database, DKD), finansieret af en bevilling fra Carlsbergfondet. Databasen omfatter nu knap 6000 poster og er tilgængelig på KVINFO, Kvindehistorisk Samling i Århus, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv samt Landsarkivet for Sjælland. Den omfatter kvinder, der har været aktive på ledende poster i organisations- og erhvervsliv, politik og kunst m.v. efter 1850, og som er født før 1940.

Januar 1997 startede arbejdet på DKL, der er finansieret af Kulturministeriet, de humanistiske og samfundsvidenskabelige forskningsråd og Carlsbergfondet. Projektet løber over 3 år, 1997-2000, og skal resultere i et 3-binds værk med ca. 2000 biografier af danske kvinder, dækkende hele kronologien fra dronning Thyra til Anja Andersen. Til sammenligning rummer samtlige udgaver af *Dansk Biografisk Leksikon* biografier af godt 1100 kvinder. Flertallet af disse 1100 kvinder, men langfra alle, vil også blive optaget i det nye værk. Nyoptaget vil altså komme til at ligge et godt stykke over 1000, og samtlige biografier vil blive nyskrevne. Når det overhovedet kan lade sig gøre at grave så megen ny viden frem på så kort tid, hænger det dels sammen med den kvindehistoriske forskning, der er foregået siden 1970'erne, dels med det forarbejde, der er lavet i databasen. Genealogiske data, som forfatterne og redaktionen ikke selv kan tilvejebringe, har Landsarkivet for Sjælland påtaget sig at finde.

Redaktionsarbejdet er organiseret tematisk, f.eks. pædagogik, arbejderbevægelse, kirke m.v. Som vi var klar over på forhånd, er der områder, som er vanskeligere end andre pga. forsknings- og kildesituationen. Pædagogik er f.eks. et forholdsvis godt udforsket område, mens specielt private erhverv og arbejderbevægelse rejser store problemer. Undervejs i arbejdet har forfattere og redaktion allerede gentagne gange stået i den situation, at der var kvinder, vi ønskede at biografere, men hvor den eksisterende viden er så minimal, at det ikke vil være muligt. Personen

skal selvfølgelig kunne identificeres sikkert, men vi kræver også, at der skal kunne tegnes et individuelt portræt.

I det følgende er nævnt en række af de kvinder, vi ønsker at biografere, men hvor det indtil nu ikke er lykkedes at finde tilstrækkeligt materiale. Vi håber, at læserne af *Personalhistorisk Tidsskrift* vil kunne hjælpe os med nye oplysninger om disse. Vi kunne tænke os løbende at bringe sådanne efterlysninger i tidsskriftet over det næste par år.

Iøvrigt er vi stadig interesserede i nye forslag vedr. kvinder, der bør optages i leksikonnet.

Redaktionens adresse er:

Jytte Larsen, hovedredaktør, Applebys Plads 7, 1411 Kbh. K, tlf. 32 95 50 11

Grethe Ilsøe, redaktør for perioden før 1850, samme adresse.

Hanne Rimmen Nielsen, redaktør for perioden efter 1850, Statsbiblioteket, 8000 Århus C, tlf. 89 46 23 03.

Dansk Kvindebiografisk Leksikons Internet-adresse er: <http://www.kulturnet.dk/homes/kvinfo/dkl/dkl.htm>

Hansen, Nelly, 1867-, aktiv i fagbevægelsen og kvindebevægelsen. F. 13.4.1867 i Sverige. Født Lagesen. Gift med redaktør Lauritz Hansen, f. 1.2.1870 i København. Nelly Hansen var tobaksarbejderske i København. Under sit pigenavn Nelly Lagesen var hun i 1887 medstifter af De kvindelige Tobaksarbejderes Fagforening og blev medlem af bestyrelsen. I 1888 valgtes hun som det første kvindelige medlem af Tobaksarbejderforbundets hovedbestyrelse. 1889 var hun blandt indbyderne til det stiftende møde for Kvindevalgretsforeningen, og fra 1890 var hun medlem af bestyrelsen. 1898 blev hun medlem af Socialdemokratiets hovedbestyrelse, valgt i København. I 1899 deltog Nelly Hansen i kvindekongressen i London, hvor hun gennemgik kvindefagforeningernes historie. 1906-10 var hun medlem af Dansk Kvindesamfunds fællesstyrelse, derefter suppleant, og hun var meget aktiv som foredragsholder og kredsstifter omkring 1907. I forbindelse med sit ægteskab flyttede Nelly Hansen til Esbjerg, hvor hendes mand blev redaktør ved *Vestjyllands Social-Demokrat* 1902. Nelly Hansen blev også ansat som bogholder ved avisen og var 1908-12 medlem af bestyrelsen for Hermes, Esbjerg afdelingen under Centralorganisationen af danske Handels- og Kontormedhjælperforeninger (HK). 1910-12 fungerede hun som næstformand. Nelly Hansen vendte formodentlig senere tilbage til København, hvor hun levede som klassekollektrice til begyndelsen af 1940'erne.

Kilder: *Tobaksarbejdernes Fagblad* 1887 s. 4, 19, 1888 s. 34, 40. *Samarbejdet* 14/1895. *Hvad vi vil* 1889 s. 120, 125, 1890 s. 9, 71, 1893 s. 52. *Kvinden og Samfundet* 10/1899. Gyrithe Lemche: *Dansk Kvindesamfunds Historie*, 1939. Flere litteraturoplysninger i DKD.

Nathan, Henriette Marie, 1843-94, lærer, aktiv i fagligt arbejde. F. 2.10.1843, d. 6.4.1894 i København. Født Nathan. Henriette Nathan tog lærerindeeksamen fra N. Zahles Seminarium i 1874, blev ansat ved Københavns kommunale skolevæsen 1876 og fast ansat ved Voldkvarterets Betalingsskole fra 1882. Henriette Nathan samlede den 13. februar 1891 en kreds af københavnske kommunelærerinder i sit hjem på Nørrevold, hvor de blev enige om at stifte Københavns Kommunelærerindeforening. Hun var formand for foreningen til engang i 1893, hvor sygdom tvang hende til at give op.

Kilder: *Skolestatistik* 1887 s. 83. *Den aarlige Beretning om Tilstanden i det kjøbenhavnske Borger- og Almueskolevæsen* 1894. Augusta Fenger: *Erindringer*, 1932. Flere litteraturhenviisninger i DKD.

Nielsen, Anna, 1842-92, herreskrædder, fagforeningsformand. F. 1842, d. 22.5.1892. Gift med cigarmager Lauritz Christian Nielsen. Anna Nielsen arbejdede som herreskrædder i København og var fra 1890 til sin død i 1892 formand for De kvindelige Herreskrædderes Fagforening. Anna Nielsen var også aktiv inden for kvindebevægelsen og sad i komitéen for De samlede Kvindeforeninger, der ud over Kvindelig Fremskridtsforening også omfattede en række kvindelige fagforeninger, bl.a. de kvindelige herreskræddere. Anna Nielsen nævnes som initiativtageren til udgivelsen af tidsskriftet *Hvad vi vil*. Hun var endvidere medlem af det udvalg under Dansk Kvindesamfund, der forberedte oprettelsen af en fagskole for kvindelige skræddere. Anna Nielsen var moder til Andrea Brochmann, der senere blev formand for Herreskrædderne og medlem af Borgerrepræsentationen.

Kilder: *Festskrift for De kvindelige Herreskrædderes Fagforening* 1883-1933, 1933. *Hvad vi vil* 1892 s. 85-86.

Pedersen, Hansine, 1861-1941, kommunal- og amtsrådspolitiker. F. 14.7.1861 i Nyrup, Fyrendal sogn, d. 1941 i Sandby. Fader: lærer, kirkesanger Nielsen. Gift med gårdejer Niels Peter Pedersen, d. 1941 i Sandby, søn af gårdejer Peder Jørgensen (1812-89) og Ane Marie Mogensdatter (1825-89). Hansine Pedersen var datter af en lærer i Trønninge og blev gift med en gårdejer i Sandby. Hendes svoger, Kristjan Pedersen, blev en kendt radikal politiker og minister. I 1909 blev hun valgt til

Kundby sogneråd, Holbæk amt, ved det første kommunalvalg med kvindelig deltagelse. Hun repræsenterede Det radikale Venstre og var medlem af sognerådet til 1921. Hansine Pedersen var aktiv i Landsforbundet for Kvinders Valgret, formand for Kundby og Gislinge Kvindevalgretsforening fra 1908 og suppleant til hovedbestyrelsen 1911-15. I 1916 blev Hansine Pedersen det første kvindelige amtsrådsmedlem, idet hun blev valgt til Holbæk amtsråd for perioden 1916-22. I samme periode var hun også den første kvinde, der blev medlem af et amtsskoleråd. I 1918 blev Hansine Pedersen foreslået af Dansk Kvindesamfund som kandidat til Landstinget for Det radikale Venstre. I 1927 stiftede hun sammen med Dagmar Nielsen Dansk Kvindesamfunds kreds for Kundby og Omegn, og Hansine Pedersen blev selv formand for kredsen.

Kilder: *Kvindevalgret* 11/1909, 2/1912, 10/1912. *Kvinden og Samfundet* 1918 s. 76, 1927 s. 261, 1928 s. 179. *Kalundborg Dagblad* 27.12.1912. *Holbæk Amtsraads Forhandlinger* 1916-22. *Fra Holbæk Amt* 1957. Helge Larsen: *Avis, egn og folk*, 1980. Fotos i Svinninge lokalhistoriske Arkiv. Flere litteraturhenvisninger i DKD.

Petersen Norup, Johanne, -1950, bankassistent, aktiv i fredsbevægelsen. D. maj 1950. Født Petersen Norup. Johanne Petersen Norup stiftede ud fra Dansk Fredsforening i 1914 Ungdomsforeningen Pax, der skulle virke for fredssagen blandt børn og unge. Foreningen udgav bladet *Pax* fra 1914, redigeret af Johanne Petersen Norup. Hun var stadig formand for Pax i 1930'erne og fra 1930 tillige formand for Kvindernes Fredsforbund. Johanne Petersen Norup har haft meget betydelige tillidsposter i dansk og internationalt fredsarbejde, bl.a. som formand for Dansk Freds- og Folkeforbundsforenings Københavns-kreds i 3 år og medlem af foreningens hovedbestyrelse i 10 år, rådsmedlem fra 1910 i Bureau international de la Paix i Bern, senere Geneve, Fredrik Bajers sekretær i den danske interparlamentariske gruppe i Rigsdagen, samt poster i Danske Kvinders Nationalråd og Dansk Kvindesamfund og deltagelse i internationale kongresser. Hun blev udnævnt til æresmedlem af Fredsforbundet i 1916. Johanne Petersen Norup deltog i kvindeforeningernes deputation til kongen i forbindelse med grundlovstoget 1915. Hun var endvidere aktiv i radikal partipolitik.

Kilder: *Kendte danske Kvinder* 1934. Flere litteraturhenvisninger i DKD.

Stahlschmidt, Dorothea, børnehavepædagog. Dorothea Stahlschmidt oprettede den første egentlige børnehavelærerindeuddannelse i Danmark i slutningen af 1870'erne. Hun var uddannet børnehavelærerinde fra Kiel. Hun drev både børnehave og uddannelsesvirksomhed i Store Kon-

gengade 31 i København. Endvidere oversatte og udgav hun Hermann Goldammers biografi om Friedrich Fröbel i 1886 samt en sangbog.

Kilder: *Skolernes småbørnspædagoger* 2/1988. Helga Schwede: *Den danske børnehøve*, upubliceret artikel.

Volf, Karen, 1864-, konditor, fabrikant. F. 20.6.1864. Gift med konditor, fabrikant Chr. A. Volf, f. 3.3.1862, d. 1935. Karen Volf og hendes ægtefælle startede i 1890 et konditori i Hellerup, som hurtigt blev kendt og populært. Senere startede hun et sand- og honningkagebageri på Østerbro. Under 1. verdenskrig blev lokalerne her for små, og Karen Volf byggede en fabrik i Kildegårds kvarteret, hvor der blev fremstillet sand- og honningkager, konditorkager, vafler m.m. I stueetagen var indrettet konditori. I en fabrik på Margrethevej i Hellerup stod Karen Volfs mand for produktion af tvebakker og kiks. På trods af, at mand og kone arbejdede sammen, var det Karen Volfs navn, der tegnede virksomheden udadtil, og som prydede kagekasserne fra firmaet. Karen Volf drev stadig virksomheden i 1940.

Kilder: *Louiseforeningens Blad* 1924 s. 17-18. *Konditorlaugets Medlemsblad* 7/1939. *Krak, Danmarks ældste Forretninger*, 1940.

Andre kvinder, som vi ønsker oplysninger om:

Bloch, Wilhelmine, en af de første kvindelige fotografer i 1850'erne

Ferslew, Amalie, 1864-1948, bladudgiver

Heins, Julie, 1822-?, skolebestyrer i Odense, lærebogsforfatter

Kjær, Inger, 1871-1930, leder af Kvindernes Køkken i København sammen med Marie Thomsen

Nielsen, Lovise, 1864-1957, første sognerådsformand 1913 i Ebeltoft landsogn

Nielsen, Martha, privatdetektiv i København ca. 1903-40

Ouchterlony, Elisabeth, ca. 1842-1890, skolebestyrer i København, medstifter af Dansk Kvindesamfund i 1871

Olesen, Bertha, første skomagervend 1900 i Frederikshavn

Pedersen, Kirstine, første urmagermester 1904 i København

Pio, Frederikke, 1837-1922, første højskoleforstander 1867 i Åle

Teilmann-Ibsen, Helga, 1879-?, første politibetjent 1911 i Ålborg

Wright Quistgaard, Elna, 1879-1970, medstifter af Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed i 1916

Hanne Rimmen Nielsen, f. 1953, cand. mag. og ph.d., redaktør af *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. Har især arbejdet med skolehistorie og kvindebevægelsens historie og bl.a. bidraget til *Når baner brydes, Et pilotprojekt om 1920'erne til Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, 1994. Adresse: Statsbiblioteket, Universitetsparken, 8000 Århus C.

Møllers kasser – et nyttigt hjælpemiddel til slægtsforskning

Af Villads Villadsen

Enhver slægtsforsker står sig, som bekendt, ved at konsultere bibliotekerne for at konstatere, om hans forskningsobjekt allerede skulle være behandlet i litteraturen.

Derudover kan man ofte have glæde af at benytte flittige forskeres håndskrevne navneregistre og seddelsamlinger, der henviser til utrykte kilder. En lang række af sådanne hjælpemidler er nævnt i Fabritius og Hatt: *Håndbog i Slægtsforskning*, s. 28-29 og 160-162.

Frederiksberg Bibliotek, der har Danmarks næststørste samling af personalhistoriske værker, råder desuden over et unikt hjælpemiddel, der så at sige kombinerer de andre. Det drejer sig om et seddelkartotek med ikke mindre end 36.000 sedler i 13 kasser, som giver henvisninger til navne på de indgiftede slægter, der nævnes i mindst 2 generationer i en stor del af den bogbestand, der anføres i bibliotekets katalog af 1944 og supplementet af 1951.

Dette seddelregister, kaldet Møllers kasser, er udarbejdet i årene 1965-73 af nuværende overbibliotekar ved Solrød Bibliotek, John Møller (født 1941). Der kan derfra skaffes oplysninger frem fra værker, som man ikke ellers ville drømme om at søge i. Det fortjener at blive benyttet hyppigere. Læsesalen foretager gerne opslag i registret på telefonisk anmodning.

Hr. Møller udførte en del af arbejdet, medens han kørte i tog til og fra arbejde i Helsingør og Roskilde. Så måske er det ikke så mærkeligt, hvis resultatet kan føre en og anden på rette spor.

»En lille Familieskitse«
– om slægten Andersen

Af L. B. Fabricius

Personalhistorisk Tidsskrift 1991:2 indeholder en hidtil ukendt beretning om slægten Andersen fra Lindholm ved Tønder af Sophie Elisabeth Petronelle Andersen (1808-1880), der fandtes blandt de efterladte papirer efter en slægting til overretssagfører Otto Fabricius (1883-1954), forhenværende inspektice ved den tyske Skt. Petri kirkeskole i København Charlotte Andersen (1864-1947). Denne beretning havde Otto Fabricius ladet afskrive, men hvor den originale beretning fandtes, var ukendt.

Imidlertid efterlod den 23.7.1997 afdøde Kirsten Johanne Pilegaard Munck sig et originalt eksemplar med titlen »En lille familieskitse«, dateret 8. januar 1880 »Internatet på Vesterfælledvej Kjøbenhavn«. Denne beretning, der indledes med det her gengivne fotografi af »Tante Sofie«, som øjensynligt viser hendes udseende, da beretningen blev skrevet, adskiller sig på nogle punkter fra den i 1991 publicerede version. Indledningen er formet som et smukt og åndfuldt brev til faderen til departementschef Frederik Graae (1875-1948), Gustav Adolph Graae, og er sålydende:

»Kære Gustav! Din Beklagelse over at den lille Familiehistorie, jeg for flere År tilbage opskrev, blev tilintetgjort med Alt hvad jeg ejede ved den ulykkelige Brand af Tranekær Præstegård, 19de Maj 1875, har vakt Ønsket hos mig om, at give Dig en lille Erstatning for det tabte ved, atter, i det mindste at skitsere vore Familieforhold og vor Oprindelse. – Give en Skildring med romantisk Kolorit som det brændte Manuskript havde, formår jeg ikke; det Primitive ved den første Skitse kan ikke gentages og dertil har min Sjæl modtaget ligesom en Påmindelse gennem Rædslerne og Tilintetgørelsen, om alt det Jordiskes Forkrænkelighed og Ringhed. Kun det Evige i det enkelte Menneskes som i en Families Historie har Betydning og dette Udbytte skues jo først dér, hvor den jordiske Begrænsning er kastet af og det Hele som det Enkelte står klart for Åndens Syn.«

I beretningen om morforældrene på Tersløsegård (jfr. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1991 side 165 øverst) fremhæver hun denne som »den store Holbergs bolig«. »I min ungdom valfartede vi til dette min moders fødested, og jeg så dér i havestuen stærke spor af Holbergs idræt, om

Sophie Elisabeth Petronelle Andersen. (Foto i privateje)

vinteren at hugge brænde, når han var træt af de åndelige arbejder i kammeret ved siden af storstuen. Dette kammer var min moders og tantes jomfrubur, og de mente ofte, om natten endnu at høre digterens pen ile hen over papiret, dér henne i krogen ved vinduet, hvor hans pult havde stået.«

I sin bog *Ludvig Holberg paa Tersløsegaard* fortæller Vilh. Andersen i overensstemmelse hermed s. 36, at Holberg, når vejret var dårligt, for at få motion savede brænde i den store havestue på gården og derefter egenhændigt bar det ud i forstuen, hvor han gennem en lem i gulvet styrtede det ned i kælderen.

Karen Sophie Rosengaard – brødrene Mynsters mormor

Af Otto Vilh. Sommer

Når de fra Guldalderen kendte to brødre lægen, professor O. H. Mynster (1772-1818) og biskop J. P. Mynster (1775-1854) aldrig har fået en anetavle – heller ikke i nærværende tidsskrift – skyldes det utvivlsomt, at en sådan ville være blevet meget mangelfuld, da flere meget tidlige dødsfald har forhindret en levende slægtstradition, idet allerede mormoderens herkomst har været ukendt indtil nu. Brødrene blev tidligt forældreløse henholdsvis 7 og 4 år gamle og voksede op i stiftfaderen, professor F. L. Bangs hus, hvor de fik en fortræffelig opdragelse og vejledning sammen med dennes to overlevende børn af et senere ægteskab: en datter og sønnen lægen, professor Ole Bang (1788-1877).

Slægten Münster/Mynster har en trykt stamtavle fra 1963, og her finder vi de to brøders fader inspektør ved Frederiks Hospital, kammerråd Christian Gutzon Peter Mynster (1741-77), hvis mandslinie går tre generationer tilbage. Han blev gift d. 27/4 1770 i København (Frederiks Hospital) med Frederikke *Nicoline* Christiane Ring, døbt 6/11 1749 i København (Garnisons danske menighed), død 6/5 1779 sammesteds. *Nicoline* Ring var datter af inspektør ved Frederiks Hospital Hieronymus Jacobsen Ring (1718-71), der var fra Roskilde og søn af den derværende købmand *Jacob Ibsen (Ring)* og hustru *Anna Margrethe Hieronymusdatter (Thega)*. Hieronymus Jacobsen Ring var gift med *Karen Sophie Rosengaard*, der døde d. 26/11 1793 på Bonderup ved Ringsted hos sin datter Mette, som var gift med overauditør Peder L. Wiimh.

Men hvor kom *Karen Sophie Rosengaard* fra? Hun hørte *ikke* til skovriderfamilien Rosengaard fra Ulfsmosehuset i Kindertoft sogn ved Sorø (1685-1788), men havde samme udgangspunkt som denne, nemlig Kværkeby sogn, og et fjernere slægtskab mellem bondeslægterne dér kan selvfølgelig ikke helt udelukkes. Takket være et heldigt fund kan der nu kastes lys over hendes herkomst og forslægt et par generationer tilbage. Hun blev gift d. 22/8 1743 på Gunderslevholm, hvor såvel hun som Hieronymus Ring da var i tjeneste; hendes forlover var skovfoged og kromand Peder Hansen fra Krebshuset ved Sorø, der var gift med hendes halvsøster Woldborg Kirstine Olufsdatter, hvis herkomst var mig bekendt, og vi kommer så til Kværkeby sogn med herregården Rosen-

gaard, som flere har taget navn efter. Gården, der er sognets største, hed oprindelig Kværkebygaard, og den fik senere sit navn efter den adelige familie Rosengaard, der uddøde i 1593 og havde sit jordegods i egnen mellem Roskilde, Køge og Ringsted.

I Kværkeby boede i 1600-tallet *Oluf Olufsen*, f. ca. 1620 og begravet dér d. 3/6 1681; han optræder meget ofte som fadder i kirkebogen, der ligeledes oplyser, at han havde skænket en alterduk til kirken. Han blev gift to gange i Kværkeby – første gang d. 3/4 1648 med Maren Christophersdatter (1609-64) og anden gang d. 24/1 1670 med *Sidsel Olufsdatter* af Lundsgaard i Bjæverskov sogn. En søn af dette sidste ægteskab var *Oluf Olufsen*, døbt 23/6 1672 i Kværkeby. Familien boede til 1685 på Rosengården og må derefter have boet på en af sognets andre gårde, indtil Oluf Olufsen jun. flyttede til Døjringe i Munke Bjergby sogn, hvor han fæstede en gård under Sorø Akademi d. 12/5 1698 efter sal. Peder Clausen; her blev han bondefoged. Også han blev gift to gange – først ca. 1697 med Sophie Hansdatter Giøde, hvis søster var gift med degnen Jørgen Clausen (Castan) i Gyrstinge. Sophie Giøde døde i 1712, men kirkebøgerne for Munke Bjergby og Bromme sogne mangler før 1750; skiftedatoen var d. 24/9. Hun overlevedes af datteren *Sidsel* (1699-1718), der blev gift med bondefogeden Niels Jensen (skifte 29/1 1723), og sønnen Peder Olufsen (1700-22), der døde som ung som møllersvend i Strøllille Mølle (skifte 20/6 1722) samt af datteren *Woldborg Kirstine Olufsdatter* (1705-47), der som anført oven for blev gift med kromanden i Krebshuset Peder Hansen (død 1751). *Woldborg Olufsdatters* og Peder Hansens tre børn antog slægtsnavnet Rosengaard, men sønnerne var barnløse.

Næsten samtidig med, at Oluf Olufsen jun. mistede sin første hustru i 1712, døde mølleren i Bromme Mølle i nabosognet *Hans Andersen* (skifte 26/6 1713), og Oluf Olufsen, der nu kaldte sig Rosengaard, giftede sig efter, at møllerenken *Karen Sørensdatter* var død (skifte 16/7 1714), med den endnu ugifte datter *Anna Cathrine Hansdatter*. Dette ægteskab blev af kort varighed, idet Oluf Olufsen Rosengaard, der også var sognefoged, allerede døde i 1719 (skifte 5/6); hans enke giftede sig igen med Peder Jensen fra Nysø Mølle ved Slagelse (skifte 8/10 1737), hvis søster var gift med skovrider Bertel Pedersen Rosengaard (1663-1737), men også dette ægteskab blev kortvarigt, idet Anna Cathrine Hansdatter døde i 1723 (skifte 12/7). I sine to ægteskaber blev hun moder til tre døtre, nemlig Karen Sophie Rosengaard, f. 1717, Margrethe Kirstine Rosengaard, f. 1719 og af andet ægteskab Maren Pedersdatter, f. 1721 og død som barn.

Den kendte Bromme Mølle er således Karen Sophie Rosengaards fø-

dested og udgangspunkt, og hendes forfædre var bedrestillede midtsjællandske bønder. Slægtsnavnet er antaget efter et stednavn, som det er sket i så mange andre tilfælde. Der findes foruden herregården Rosengaard 15 gårde med navnet, hvoraf flere på Fyn, hvor sognepræsten i Krogsbølle Poul Jensen Rosengaard (1722-85) var farbror til klokkeren ved Sct. Hans Kirke i Odense Johan Jørgen Rosengaard (1753-1826), der har underskrevet H. C. Andersens dåbsattest, som er fremlagt i museet dér!

Om Iver Iversen Hemmets efterkommere – et supplement

Af Peter Ohm-Hieronymussen

I *Personalhistorisk Tidsskrift* 1997:1 var der en artikel med titlen: »Biskop i Ribe Iver Iversen Hemmet (1564-1629) og nogle af hans hans descenderter«. På side 3 står der, at Dorete Iversdatter (nr. 3) i 1648 blev gift anden gang med præsten i Hammel-Voldby (Gjern herred), Jens Olufsen Varde. Hans far opgives som borger i Varde Oluf Nielsen, men det er en fejl. Ved et lykkeligt sammentræf og samarbejde med Kirstin og Bjarne Nørgaard Pedersen i Beder er det nu lykkedes at finde frem til den rigtige fader. Man kan her se, hvor stor betydning tingbøger fra denne tid har som personalhistorisk kilde. I den forbindelse skal familien Nørgaard Pedersen takkes for deres iagttagelser. Nedenfor er angivet forældrene til Jens Olufsen Varde og børnene af Dorete Iversdatters første ægteskab, da nogle nye oplysninger er kommet til.

Jens Olufsen Varde og hans forældre

Selvejergårdmand i Vestbirk, Østbirk sogn, Oluf Jensen, fødselsår ukendt, gift omkring 1615 med Anne Madsdatter, død omkring 1652 i Vestbirk.

Anne Madsdatter, fødselsår ukendt, gift første gang omkring 1610 med Peder (efternavn ukendt) og anden gang i 1615 med Oluf Jensen (se oven for), død efter 1656 i Vestbirk.

Anne Madsdatter fik to børn. Fra første ægteskab stammer Lisbeth Pedersdatter, født ca. 1610, gift før 1640 med Tomis (Tomas) Jensen og død juni 1684 i Vestbirk. Skiftet efter hende findes i: Landsarkivet i Viborg, Skanderborg rytterdistrikt, Skifteprotokol (28.7.1684), fol. 103.

I andet ægteskab fødtes Jens Olufsen Varde ca. 1617. Han blev ca. 1647/48 gift med Dorete Iversdatter Hemmet, og han døde i Hammel i 1693.

Vor herreds tingbog (Landsarkivet i Viborg) oplyser, at Anne Madsdatter d. 29.6.1657 bortskødede gården i Vestbirk »med ald dens tilligende« til Tomis Jensen og Lisbeth Pedersdatter (s. 79b). D. 3.8.1666 stævnedes Jens Olufsen sin svoger Tomis Jensen, fordi denne endnu ikke havde betalt sin gæld på 133 rigsdaler; ved udstedelsen af obligationen d. 18.7.1652 havde Jensen ellers lovet at betale gælden til Hellig Tre Kongers dag 1653. Ved et nyt tingmøde d. 14.9.1666 fremlagde Jens

Olufsen endvidere et tingsvidne fra 16.6.1652, hvoraf det fremgik, at Tomis Jensen sammen med sin hustru havde pantsat halvdelen af deres bondegård, nemlig hustruens anpart i gården. Dokumentet var underskrevet af Tomis Jensen og Lisbeth Pedersdatter »med egen hånd« (jvf. Vor herreds tingbog 1666, fol. 12a og 29a).

Dorete Iversdatter Hemmet og hendes efterkommere

Dorete Iversdatter Hemmet blev født ca. 1607. Hendes forældre var Iver Iversen Hemmet, biskop i Ribe, og Karen Pedersdatter. Hun blev gift første gang med Christen Christensen Høst, der var præst i Lunde-Ovtrup. Han døde d. 17.10.1645 i Lunde. Der blev afholdt skifte efter ham d. 10.12.1645. Se herom: Landsarkivet i Viborg, Vester Horne herred, Tingbog 1652, s. 59a (dato 6.3.1652).

Dorete blev gift anden gang med Jens Olufsen (se oven for). Hun døde d. 3.1.1688 i Hammel sogn.

Dorete fik tre børn i første ægteskab:

1. *Berite Christensdatter*, gift omkring 1646 med Niels Lauridsen Rindom, der var præst i Lunde-Ovtrup. Fødselsåret er ukendt for begge ægtefæller. Hun døde d. 14.11.1650, mens han levede til 1676. Begge døde i Lunde. I Vester Horne herreds tingbog s. 28b (6.3.1652) angives skiftedatoen 14.11.1650 samt skiftets indhold.

Parret fik en datter, Kirsten Nielsdatter. Hun blev født ca. 1647 og giftede sig med Offe Knudsen Sander, der var præst i Tyregod-Vester sogne. Frisenborg birks tingbog (Landsarkivet i Viborg) oplyser om et arveafkald d. 7.2.1688 (s. 42).

2. *Anne Christensdatter*. Iflg. Frisenborg birks tingbog fra 1688 (s. 42) levede hun på dette tidspunkt i Thorsø, Ajdt sogn.

3. *Margrethe Christensdatter*. Hun blev gift med en mand med fornavnet Hans. Hun døde inden 1688.

Parret fik en søn og en datter. Sønnen hed Jeremias Hansen. Han havde to hustruer, der døde hhv. 16.2.1702 og onsdag efter pinse 1708. Jeremias Hansen døde selv 5. søndag efter Trinitatis 1708. Både han og hustruerne døde i Voldby.

Margrethes og Hans' datter er muligvis den Ellen Hansdatter, som indgik ægteskab med Hans Espersen Stub. Stub, der var forpagter på Taarupgaard, døde d. 30.10.1712 (jvf. Landsarkivet i Viborg, Hald amt, Skifteprotokol, fol. 233). Ellen Hansdatter døde d. 8.5.1725 på Ørumgaard. Hendes skifte beskrives i: Landsarkivet i Viborg, Århus Stiftamt, Skifteprotokol 1726 (d. 26.3), fol. 1-76.

I skiftet efter Ellen Hansdatter nævnes hendes og Hans Stubs tre børn:

- a. Christian Frederik Hansen Stub. Sad i 1726 i Fredericia arrest.
- b. Martha Marie Hansdatter Stub. Gift med Daniel Johansen Friedenreich, der var sognepræst i Kettrup-Gøttrup sogne.
- c. Christine Hansdatter Stub. Gift med Johan Kop Lütken, der var forpagter på Ørumgård.

Kilder: Landsarkivet i Viborg, Århus byfoged, Skøde- og panteprotokol 1683-93. Se i øvrigt *Aarhus stifts årbog* 1934, s. 126.

Skiftet efter Dorete Iversdatter Hemmet (1688) nævner Jeremias Hansen og Ellen Hansdatter som arvinger.

Orientering

Generalforsamling 1998

Samfundets ordinære generalforsamling blev holdt den 30. april 1998 kl. 19.30 i Harsdorffsalen på Rigsarkivet.

Dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg
5. Indkomne forslag
6. Eventuelt

Formanden Finn Andersen bød velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne ambassadør Villads Villadsen som dirigent. Dette blev vedtaget med akklamation. Dirigenten erklærede generalforsamlingen for lovlig i henhold til lovene. Herefter fik formanden ordet for bestyrelsens beretning:

Med bestyrelsens beretning skal gives et kort rids af de sager, som bestyrelsen har beskæftiget sig med siden sidste generalforsamling.

Personalhistorisk Tidsskrift. Samfundets hovedaktivitet er nu som tidligere udgivelsen af *Personalhistorisk Tidsskrift*. Siden sidste generalforsamling april 1997 er udgivet 2 hæfter af *Personalhistorisk Tidsskrift*, nemlig 1997:2 (104 sider) og 1998:1 (146 sider + titelblad og register til årgang 1997), begge er redigeret af Jørgen Mikkelsen, fra 1998 med bistand fra Nynne Helge, med Tommy P. Christensen som anmelderredaktør, og jeg synes, at det er lykkedes redaktionen at sammensætte 2 gode og varierede hæfter.

Personalhistorisk Tidsskrift har været diskuteret en hel del i det forløbne år, primært på grundlag af nogle oplæg fra redaktøren Jørgen Mikkelsen til skriftudvalget. De mål, som foreløbig er opstillet, forudsætter en betydelig arbejdsindsats, og vi har derfor styrket redaktionen med yderligere en medarbejder, nemlig Nynne Helge, som i nogen udstrækning har taget del i redaktionen fra 1998:1 og fortsætter for fuld kraft fra 1998:2. Overvejelserne om udviklingen af *Personalhistorisk Tidsskrift* til fortsat at indtage en central placering på den personalhistoriske og genealogiske arena er på ingen måde tilendebragte, og andre udvidelser af redaktionen kan komme på tale, idet det også overvejes, om udgivelsen af *Personalhistorisk Tidsskrift* skal udvides fra 2 til 4 hæfter årligt. Der skrives utroligt meget i disse år, og det må være Samfundets intention at muliggøre udgivelse, enten gennem udvidelse af *Personalhistorisk Tidsskrifts* sidetal eller eventuelt alternative udgivelser, hvor vi måske kunne favne flere forskellige niveauer.

Personregister til Personalhistorisk Tidsskrift 1966-96. Ved sidste års generalforsamling annoncerede vi forsigtigt første bind af navneregister til 30 årgange af *Personalhistorisk Tidsskrift*,

nemlig årene 1966 – 1996, til udgivelse i løbet af 1998. Det er lykkedes, og vi kan i dag præsentere dette første bind i traditionel udgivelse og samtidig i form af en elektronisk udgave indeholdt på 2 disketter. Det er Samfundets sekretær Poul Steen, som har tilrettelagt og forestået udgivelsen, men det er Poul Steen og Samfundets bestyrelse magtpåliggende at udtrykke vor taknemlighed overfor Arne Julin, som har lagt et meget betydeligt arbejde i scanning og korrektur til denne udgivelse. En stor tak til Arne Julin.

Poul Steen og Arne Julin er langt fremme i bearbejdelse af det næste bind, antagelig omfattende årene 1925-65. Det ser lovende ud, så mon ikke vi kan præsentere næste bind i 1999.

Mit navn er Jensen. Vi omtalte sidste år en mulig genudgivelse af Knud Pranges bog *Mit navn er Jensen*, som i sin tid blev udgivet af Danmarks Radio. Bogen er udsolgt, men fortsat meget efterspurgt, bl.a. fra de mange deltagere i slægtsforskningsholdene under fritidsundervisningen. Det har taget nogen tid at afklare copyright-spørgsmål i forhold til bl.a. Danmarks Radio, men vi er nu så langt, at udgivelsen forventes realiseret i løbet af sommeren.

Borgere og Bybefolkning. Herudover har bestyrelsen besluttet at udgive en publikation med titlen *Borgere og Bybefolkning*. Forfatteren, arkivar Ole Degn, gennemgår her kildemateriale til belysning af borgernes og bybefolkningens person- og slægtshistorie samt deres økonomiske og sociale forhold, og vi er sikre på, at det vil blive en meget nyttig udgivelse. Manuskript har foreligget i nogle år, hvorfor en fornyet bearbejdelse skal foretages. Revideret manuskript forventes at foreligge i løbet af maj 1998.

Hvem Forsker Hvad er også udgivet planmæssigt. Samfundets bestyrelse har på et forudgående møde gennemgået og godkendt regnskabet for 1997. Der er balance i økonomien, og beholdningen sikrer stadigvæk næste udgivelse.

Internet. Forudsætningen for at sælge *Personalthistorisk Tidsskrift* og andre udgivelser samt medlemskab af Samfundet er formidling af viden om vor eksistens og vore aktiviteter. Det skal vi fortsat gøre på de traditionelle måder, men vi skal også anvende nyere metoder for formidling. Det er grunden til, at Samfundet nu har etableret egne hjemmesider på Internettet og åbnet mulighed for elektronisk kommunikation og elektronisk bestilling af vore bøger og indmeldelse i Samfundet. Samfundets hjemmeside er kun få måneder gammel, men allerede på dette tidspunkt er der indlagt en række informationer om Samfundet, dets udgivelser, om beslægtede foreninger med oplysning om deres virksomhed og eventuelt med henvisning til disse hjemmesider, såvel danske som udenlandske, primært nordiske. Internettet er et formidlingsværktøj, som allerede er vidt udbredt og udviklingen går stærkt. Der ligger uendelige muligheder for formidling, og vi vil satse meget på at bruge alle dets muligheder. Udformningen af de grundlæggende hjemmesider skyldes Charlotte Jensen, og det skylder vi naturligvis tak for. Til fortsat udvikling og administration af hjemmesiderne er Elsebeth Paikin udpeget til Webmaster, og vi kan således nyde godt af Elsebeths erfaringer fra udvikling af *Hvem Forsker Hvad*'s præsentation på Internettet.

Økonomi og medlemmer. Regnskabet for 1997 behandles under et senere punkt på dagsordenen, så her vil jeg nøjes med at fastslå, at Samfundets økonomiske situation fortsat er tilfredsstillende. Der er umiddelbart mulighed for realisation af andre udgivelser og plads til nye formidlingsinitiativer. Medlemstallet er fastholdt fra 1997, endda en lille fremgang, men vi vil fortsat gerne have flere. Det har vi selvfølgelig villet gennem flere år, men jeg har den opfattelse, at vi netop nu har et bedre greb om midlerne til en sådan forandring, og desuden er vi ved at øjne de ressourcer, der har mulighed for at realisere opgaven.

Vi nyder fortsat godt af tilskud fra Undervisningsministeriets tipsmidler, Goods Fond og Kulturministeriets tidsskriftsstøttemidler. Disse tilskud betyder meget for vores økonomi, så vi er taknemmelige overfor de pågældende institutioner.

Som meddelt på sidste års generalforsamling er Samfundet med virkning fra 1. januar 1998 ikke længere medlem af Sættshistoriske Foreninger, men det har ingen reel betydning for samarbejdet. Når samarbejdsbehov opstår, finder samarbejdet sted.

Vores samarbejde med øvrige nordiske organisationer resulterer i 1998 i en sættshistorisk konference 3-4. oktober i Saltsjöbaden nær Stockholm. Der var indlagt yderligere information herom i det netop udsendte nummer af *Personalhistorisk Tidsskrift*, herunder oplysninger om tilmelding. Om samarbejdet vil jeg i øvrigt henvise til *Personalhistorisk Tidsskrift* 1997:2, side 209, Nyt fra Norden, hvor Birgit Flemming Larsen, som er Samfundets repræsentant, refererer det 5. nordiske arbejdsråde, og omtaler nogle af samarbejdspartnerne udgivelser. Jeg kan også anbefale at kigge på Samfundets hjemmeside på Internettet, hvor vi foreløbig annoncerer sydsvenske sættshistoriske arrangementer.

Til slut vil jeg gerne takke de personer, organisationer og institutioner, som vi gennem året har haft samarbejde med.

Herefter var der lejlighed til at drøfte bestyrelsens beretning. Georg Agerby anbefalede det svenske Slæktshistorisk Forum som forbillede for et samarbejdsprojekt mellem DIS Danmark og SSF. Georg Agerby opfordrede også til, at Samfundet tog kontakt til det svenske rigsarkiv for at trække på dets erfaringer med indscanning af kildemateriale med henblik på indlægning på Internettet. Beretningen blev godkendt.

Herefter fik kassereren Birgit Flemming Larsen ordet for gennemgang af det reviderede regnskab. Der var ingen bemærkninger til regnskabet. Kontingentet for 1999 fastsattes uændret til 175 kr. pr. år.

I overensstemmelse med lovene afgik følgende bestyrelsesmedlemmer: Jørgen Papsøe, Knud Prange og Tommy P. Christensen. De genvalgte uden afstemning. På samme vis genvalgte revisorerne Jørgen Stage Larsen og Sigurd Rambusch samt revisorsuppleanten Bent I. Suurballe.

Under eventuelt rejste Villads Villadsen ønsket om at se en artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* om tidligere tiders ærestitler såsom krigsråd, virkelig krigsråd, gehejmeråd, etatsråd etc. Hvad var reglerne for tildelelse? Kunne de købes? Hvornår opstod de? Hvilke traditioner var der etc. Redaktøren tog forslaget til sig.

Efter generalforsamlingen talte folkemindeforskeren Charlotte S. H. Jensen over emnet »Slægtforskeren og folkeminderne«. Forsamlingen fik en glimrende indførelse i, hvordan man kan benytte arkiverne i Dansk Folkemindesamling samt de trykte uddrag med registre både til at finde fortællinger om navngivne personer og sagn fra forskellige lo-

kaliteter. Det var et meget levende foredrag, hvor eksempler fra kirkebøger og fotografier blev sammenholdt med folkemindemateriale omhandlende de samme personer.

Referent: Poul Steen

Resultatopgørelse og balance 1997

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

			1996	1000
Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	kr.
<i>Indtægter</i>				
Kontingentindbetalinger			154.542	175
Tilskud ¹			50.000	48
Salg af bøger og hæfter			12.470	43
Renter			6.942	4
Momsrefusion			<u>1.403</u>	<u>4</u>
<i>Indtægter i alt</i>			225.357	274
<i>Udgifter</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	117.065			154
Forsendelse	21.282			17
Adm. aftale OUF	19.538			21
Øvrige omkostninger	<u>9.587</u>			<u>26</u>
		167.472		218
Bøger og hæfter				
Forsendelse	403			
Køb	<u>18.127</u>			10
				7
		18.530		
Møder og rejser		18.072		12
Administration		5.250		14
SSF m.m.		<u>8.181</u>		<u>9</u>
<i>Udgifter i alt</i>			217.505	270
<i>Årets driftsresultat</i>			7.852	4
Testamentarisk gave ²			<u>18.133</u>	
			25.985	
Hensættelse til udgivelser			<u>20.000</u>	
<i>Årets resultat</i>			5.985	

Balance pr. 31. december 1997*Aktiver*

Likvid beholdning	119.909	106
Hensat til udgivelser	153.163	133
Obligationer ³	2.442	2
Andre aktiver ⁴	<u>0</u>	<u>0</u>
<i>Aktiver i alt</i>	<i>275.514</i>	<i>241</i>

Passiver

Forudbetalte kontingenter	31.185	23
Skyldige omkostninger	254	
Hensættelser		
Saldo primo 1997	133.163	
Overført af årets resultat	20.000	
	153.163	133
Egenkapital		
Saldo primo 1997	84.890	
Kursgevinst	37	
Årets resultat	<u>5.985</u>	
Saldo ultimo 1997	<u>90.912</u>	<u>85</u>
<i>Passiver i alt</i>	<i>275.514</i>	<i>241</i>

Aalborg, d. 19. marts 1998

Birgit Flemming Larsen
(sign.)

Samfundets regnskab for 1997 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med kassebog, bilag og bankopgørelser.

Ølstykke, d. 25.3.1998

Jørgen S. Larsen

(sign.)

Rødovre, d. 28.3.1998

Sigurd Rambusch

(sign.)

1. Goods fond kr. 15.000, Kulturministeriets tidsskriftsstøtte kr. 10.000, Undervisningsministeriets tipsmidler kr. 25.000.

2. Hakon Leth Nielsens Familiefond.

3. Nominel beholdning kr. 2.400.

4. 1 computer, 3 printere, 1 telefax og 1 scanner.

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Nordisk Konference for Slægtsforskning

Endnu engang er en planlagt nordisk konference blevet aflyst. Årsagen er igen for få tilmeldinger. Man må derfor konstatere, at nordiske konferencer af denne art ikke har slægtsforskeres interesse. Foreningernes nordiske repræsentanter vil nu prøve at finde nye veje for at skabe et nordisk fællesskab, der kan komme vore foreningsmedlemmer tilgode. Forslag og idéer kan sendes til Samfundets nordiske repræsentant. (Se adressen nedenfor).

Projekt Nordliv

Foreningerne NORDEN i de nordiske lande indledte i 1995 projektet NORDLIV – nordisk identitet i fortid, nutid og fremtid. Projektet havde til formål at styrke kendskabet til de nordiske landes fælles historie og sætte fokus på debatten om nordisk identitet. Nordisk Ministerråd har støttet projektet økonomisk i en treårig periode. I løbet af de seneste tre år har foreningerne NORDEN således haft mulighed for at iværksætte en lang række aktiviteter, som vil bidrage til at inspirere til videre studier i Nordens historie. Et af resultaterne er følgende tre temahæfter:

Bønder, krigere, købmænd. Nordens vikinger af Frank Birkebæk.

Vikingetiden lagde grunden til opdelingen i rigshederne Island, Norge, Sverige og Danmark, hvor man gik fra fælles kulturkreds til national identitet. Den fælles kulturelle identitet bliver den ramme, som skaber en nordisk identitet. Hæftet giver en gennemgang af vikingetidens udvikling i Norden.

De nordiske velfærdssamfund af Gestur Gudmunsson.

Norden er et fællesskab om kultur, sociale forhold og værdier. I 1930'erne startede det, der skulle blive kendt som »Den skandinaviske model« eller »Den nordiske model«. Baggrunden for og opbygningen af denne model er emnet for hæftet.

Norden och flyttningarna under nya tiden af Max Engman.

Hæftet er opbygget kronologisk og omfatter perioden fra omkring 1500 til nutiden. Der beskrives ikke blot flytninger de nordiske lande imellem, men også indvandringen fra andre lande samt udvandringen til lande udenfor behandles.

Hæfterne kan rekvireres fra:

Foreningen NORDEN

Malmøgade 3

2100 København Ø

Slægtsforskning på tværs af grænserne i Norden kan også være med til at fremme og styrke bevidstheden om en nordisk identitet og om nordiske rødder. Projekt NORDLIV har derfor taget initiativ til udarbejdelse af informationsmateriale om slægtsforskning i Norden. Materialet består af en række artikler om slægtsforskning i de enkelte lande, om Nordens virke gennem tiderne, migration i Norden, nordisk identitet m.m. Artiklerne vil blive udbudt til offentliggørelse i de nordiske slægtsforskningsforeningers tidsskrifter og vil senere blive samlet i en selvstændig publikation.

Norsk Slektshistorisk Forening

er Norges ældste landsdækkende forening for slægtsforskere, grundlagt i 1926, med ca. 1600 medlemmer. Foreningens hovedformål er at udgive publikationer, der kan fremme kundskab om slægter og slægtsforskning i Norge. I Foreningens tidsskrift *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* er der alene trykt 14.000 sider med genealogisk stof. Her finder man hovedparten af det ypperste, der er skrevet om norske slægter. Tidsskriftet udkommer med to numre om året. Endvidere udgiver foreningen medlemsbladet *Genealogen*, der ligeledes kommer to gange årligt. Medlemsbladet indeholder stof af mere populær karakter end tidsskriftet, ligesom man også her vil finde forskellige meddelelser til og fra medlemmerne. Herudover udgives med jævne mellemrum *Hvem forsker hva i norsk genealogi*. Foreningen har mødelokaler og bibliotek i det centrale Oslo, og her kan man få adgang til foreningens store samling af slægts- og lokalhistoriske bøger.

Besøgsadressen er:

Akersgate 7 i Oslo. Åbningstiderne er mandag og torsdag 11-20.

(Fra pressemeddelelse fra NSF)

DIS-Sverige

DIS-Sverige og Östgöta Genealogiska Förening har nu fået fælles lokaler. I maj dette år var der stor indvielse af den nye »släktforskarstuga« i Gamla Linköping. Her er plads både til bibliotek, ekspedition, kurser og konferencer. Besøgsadressen er:

Hovslagaregatan 3

Gamla Linköping

Linköping

Åbningstiderne er mandag-fredag 9-16.

Samfundets nordiske repræsentant

Birgit Flemming Larsen

Klostermarken 13

9000 Aalborg

Nyt om Hvem Forsker Hvad

Af *Elsebeth Paikin*

Ny ekspedition:

Hvem Forsker Hvad (HFH) har de senere år haft en så rivende udvikling, at arbejdet ikke som tidligere kan udføres i fritiden af ulønnet arbejdskraft. Derfor vil produktion, ekspedition, fakturering og abonnementsstyring pr. 1.1.1999 blive overdraget til Odense Universitetsforlag (OUF). Alle henvendelser vedr. bestillinger, betaling o.l. skal fra 1. januar 1999 ske til: Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense, tlf. 66 15 79 99 (kl. 8.00-15.00), fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk. Odense Universitetsforlags website: <http://www.ou.dk/press>.

Nye priser:

Denne omlægning vil beklageligvis medføre øgede udgifter og prisstigninger. Vi har valgt at sætte priserne for 1999-udgaven lavere, end de faktiske udgifter tilsiger, og dermed påtage os et underskud i 1999. Dette gør vi, fordi vi mener, at vore trofaste læsere har krav på et rimeligt varsel. Priserne for Danmark inkl. forsendelse og moms:

1998	Trykt udgave eller diskette:	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	80 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	65 kr.
	Bog og diskette (rabat 25%):	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	120 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	97.50 kr.
1999	Trykt udgave eller diskette:	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	100 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	75 kr.
	Bog og diskette (rabat 25%):	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	150 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	110 kr.
2000	Trykt udgave eller diskette:	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	130 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	110 kr.
	Bog og diskette (rabat 25%):	Løssalg (inkl. evt. indlæg)	175 kr.
		Abonnement (inkl. evt. indlæg)	150 kr.

Ny kasserer:

John Bison, som i juli 1996 – midt i et regnskabsår – påtog sig både regnskab, ekspedition og abonnementsstyring, har i 2½ år måttet klare dette store arbejde ved siden af sit fuldtidsarbejde. Et meget tidskrævende og utaknemmeligt job! Desmere fortjener John Bison nu vores varmeste tak! Ny kasserer pr. 1. januar 1999 bliver: Vagn Lihn Kristensen, Anemonevej 7, Alderslyst, 8600 Silkeborg.

Yderligere oplysninger kan findes på HFH's website: <http://www.hvemforskerhvad.dk>. Indlæg skal fortsat sendes til: Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø, fax: 39 27 24 33, e-mail: info@hvforskerhvad.dk.

Anmeldelser

ved Tommy P. Christensen

Forskningen i Statens Arkiver. Årsberetning for 1997. Rigsarkivet, København 1998. 52 s. hft. Ej ISSN eller ISBN. Gratis, rekvireres hos Rigsarkivets sekretariat.

I *Personalhistorisk Tidsskrift* har der siden starten af 1980'erne været bragt en oversigt over de statslige arkivers publikationer. Først ved Erik Kann, der 1985 gav en oversigt dækkende udgivelserne for årene 1982-84, og dernæst ved Grethe Ilsøe, der fortsatte dette arbejde i årene fra 1989 til 1997. I 97:2 orienterede Birgit Løgstrup om Rigsarkivet og brugerne, og med denne udgivelse påbegyndes så udsendelsen af en særlig årsberetning for forskningen i Statens Arkiver. Heri redegøres dels for den nye organisering af forskningen i Statens Arkiver, dels bringes en bibliografi over såvel Statens Arkivers publikationer som forskningen indberettet af forskerne i Statens Arkiver. Følgelig udgår oversigten over Statens Arkivers publikationer fremover af nærværende tidsskrift.

I årsberetningen kan man i øvrigt også læse, at landsarkivar, ph.d. Hans Schultz Hansen, Landsarkivet for Sønderjylland er blevet udpeget til forskningschef for Statens Arkiver og formand for det interne forskningsudvalg, der også rummer arkivchef, dr.phil. Birgit Løgstrup samt arkivarerne, seniorforsker, dr.phil. Ole Degn, seniorforsker Steen M. Ousager samt nærværende tidsskrifts redaktør, forsker, ph.d. Jørgen Mikkelsen.

Tommy P. Christensen

Søllerødbogen 1997. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Søllerød Museum. Redaktion Niels Peter Stilling og Jens Johansen. ISSN 0085-6339. ISBN 87-87113-55-4. 154 s. ill. i s/h og f. Hft.

Søllerødbogen 1998. Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Søllerød Museum. Redaktion Niels Peter Stilling og Jens Johansen. ISSN 0085-6339. ISBN 87-87113-59-7. 230 s. ill. i s/h. Hft. Pris kr. 225,- (medlemmer kr. 175,-). Ekspedition: Søllerød Museum, Søllerødvej 25, 2840 Holte.

Smuk layout, fine artikler, gode illustrationer. Søllerødbøgerne hører til blandt de bedste inden for denne genre i den lokalhistoriske litteratur. De to sidste årgange understreger dette indtryk. Søllerødbogen 1997 rummer 6 bidrag samt beretninger fra museum, arkiv og selskab, hvor beretningerne fylder omkring 1/5 af hæftet.

Af artiklerne skal specielt fremhæves den første om »Matthias Moth (1648-1719) – embedsmand, heksedommer, leksikograf og landligger i Søllerød«, der er på mere end et halv hundrede sider, og blandt andet illustreret med en fornem farvegivning af Matthias Moths adelsbrev fra 1679 med hans våbenskjold.

Hovedartiklen i Søllerødbogen 1998 er skrevet af Torsten Søgaard og omhandler »Axel Grandjean – komponist, landligger og amatør fotograf«, der levede fra 1847 til 1932. Han var komponist og syngemester ved Det kgl. Teater og far til Poul Bredo Grandjean. Artiklen ledsages blandt andet af en række fine fotografiske optagelser fra 1890'erne og begyndelsen af 1900-tallet, hovedsagelig optaget af Axel Grandjean. Komponisten J. P. E. Hart-

mann, der var Axel Grandjeans lærer på konservatoriet er således – ligesom sønnen Poul Bredo – også portrætteret. I det hele taget giver artiklen et glimrende billede af landliggerlivet, som det udfoldede sig i årtierne omkring århundredskiftet.

En anden artikel, der kan fremhæves, er Jørgen Bergs »Da telefonen kom til Søllerød«, idet også den evner at kombinere det lokale (»Antoinette Andersen ekspederer Vedbæk Centrals 15 abonnenter i 1896«) med en fremstilling der påkalder sig en mere generel interesse.

Som arrangør af byvandring i området har man god gavn af årbøgernes mange faktuelle oplysninger om personer, bygninger og begivenheder, men også evnen til at vise »det store i det små« gør dem brugbare til mange temaer fra »den store danmarkshistorie«.

Lisa Elsbøll

The 1688 Census of the Danish West Indies (Portrait of a Colony in Crisis). Translated by Gary T. Horlacher. Edited and Annotated by David W. Knight. Little Nordside Press. PO Box 9767. St. Thomas, U. S. Virgin Islands, 00801 USA, 1998. 26 s. ill. Hft. ISBN 1-891610-01-5. Pris ca. US \$ 15,-

150-året for slaveriets ophør på De dansk-vestindiske Øer har givet anledning til aktiviteter såvel i Danmark som på Jomfruøerne. Her i landet har Dansk Vestindisk Selskab markeret begivenheden med udsendelsen af forfatteren Henrik Hertz' novelle fra 1834 »De Frifarvede«, og på Nationalmuseet afholdtes 3. juli et symposium om »Det dansk-vestindiske slavesamfund 1672-1848«. På øerne har man festligholdt frihedsåret d. 31. marts 1998, da det også var årsdagen for salget af øerne. I de almindelige festligheder er denne lille A-5 tryksag også kommet på gaden. Gary T. Horlacher, der har forestået oversættelsen, er hjemmehørende i Salt Lake City i mormonstaten Utah og er vant til at arbejde med dansksproget, genealogisk materiale, da han forestår den danske samling i »Family History Library«.

Folketællingen indledes med en kort »Introduction« efterfulgt af hans bemærkninger om de principper, han har lagt til grund for sin oversættelse. Navnestoffet med sin blanding af især dansk, hollandsk og engelsk er som skabt til at give problemer, og det er glimrende opsummeret, når Horlacher bemærker (s. 5): »St. Thomas was a melting pot of cultures, and allowances were made for differences of customs that today might seem quite confusing.«

Selve tællingen er opdelt i syv kolonner, der udover husstandens nummer og navne på en del af husstandens medlemmer oplyser om husstandsoverhovedets nationalitet, religion og beskæftigelse samt giver en karakteristik af plantagen og dens tilstand. De 90 husstande efterfølges af en liste over indbyggerne i Charlotte Amalie, der dog kun omfatter 9 husstande, og som et eksempel på det multinationale kan den 5. husstand anføres: tømmer Antonj Parropar, der var hollandsk og reformert, hans kone Maren Jensdatter, dansk og lutheransk, samt deres tre børn: Anthonij Parapar [sic], Maria Paropar og Anna Paropar.

Efter tællingen gengives et samtidigt, fransk kort over St. Thomas samt et appendiks, der blandt andet gengiver en række lagkagediagrammer visende den danske andel af de frie indbyggere (13%), den fremherskende religion blandt de frie indbyggere (69,5% reformerte), andelen af frie borgere (46,3%), en årstalsliste, et navnerregister m.m. – alt i alt yderst betegnende for det beherskede danske indslag på plantagerne i denne tidlige periode. Hæftet er et særdeles værdifuldt hjælpemiddel for den, der vil undersøge datidens slægtsrelationer i området.

Tommy P. Christensen

Kirsten Lindberg: *Sirenernes Stad København. By- og bygningshistorie før 1728. Bd. IV: Christianshavn.* 405 s. ill. og 4 løse kort. Indb. Forlaget Skippershoved, Ebeltoft 1998. ISBN 87-89224-35-3. Pris kr. 348,-

Med utrættelig flid har forfatteren, der belønnes med doktorgraden for sit trebindsværk om Københavns udseende før branden i 1728 (anm. i 97:2) præsteret endnu et bind. Denne gang omhandler det et af Chr. 4.s byanlæg. Med monarkens vanlige ubeskedenhed opkaldt efter ham selv: Christianshavn. Tænkt som en ny by efter nederlandsk forbillede med kanaler og handelshuse, men snart reduceret til en usædvanlig, københavnsk bydel.

I lighed med doktorandens trebindsværk er nærværende bind tredelt i stoffets opdeling og strukturering. Efter indledningen behandles Christianshavn i tiden før 1674, hvorefter der for perioden fra 1674 til omkring 1740 foretages en gennemgribende gennemgang af alle tænkelige detaljer ved bebyggelsen. Ikke kun byggemåde (gavle, kældre, døre, vinduer, trapper, skorstene etc.), bygningstyper og boligindretning; men også friarealer, dyrehold, vandforsyning m.m. Denne statistisk prægede gennemgang med flittig brug af søjlediagrammer, der er værkets hoveddel, fylder mere end 200 sider. Værkets sidste del koncentrerer sig om en snes eksempler fra tiden 1681-1728 hentet henholdsvis i »Nederbyen« (neden for Christianshavns Kanal) og i »Overbyen« (oven for kanalen) samt anvendte kilder, diverse registre og kort m.v. Alt i alt ganske imponerende og i samme smukke udstyr og indbinding som de foregående tre bind. Tilmed stilles vi i udsigt, at der ved værkets endelige afslutning – efter et femte bind om Ny København – vil blive bragt et samlet navneregister omfattende samtlige i kapitlerne nævnte personer, idet der i det foreliggende bind kun bringes et navneregister omfattende alle knyttet til byggeriet. På denne vis vil de hidtil publicerede navneregistre være til stor nytte for den, der arbejder med bygmestre, arkitekter og bygningshåndværkere, hvorimod det supplerende, samlede personregister på smukkeste vis giver den slægtshistorisk interesserede en helt ny og yderst nem indgangsmulighed til en del af den københavnske befolkning tilbage i denne tidlige periode af byens historie (før 1728), i lighed med personregistre i *Kjøbenhavns Diplomatarium* eller i Ramsings arbejder. Nyttige kontrolsteder inden man tager den mere besværlige vej over kartotekskasser med håndskrevne lapper og arkivernes bugnende reoler.

For den, der er interesseret i den historiske bebyggelse på Christianshavn eller de mennesker der gennem tiderne har boet på Christianshavn, er det nærliggende at sammenligne Kirsten Lindbergs seneste værk med *Historiske huse på Christianshavn*, der udkom i 1993. Den er selvfølgelig kendt og benyttet af forfatteren, ligesom Harald Langbergs *Tre Huse på Christianshavn* (1976) og en række betydningsfulde artikler fra *Bygningsarkæologiske Studier* og *Historiske Meddelelser om København*. Hvor *Historiske huse på Christianshavn* hovedsageligt bringer en registrant over de bevarede, historisk interessante huse, omfattende en afbildning af huset, en kort beskrivelse af grunden og dens ældste historie samt en ejerliste, der som oftest rækker fra 1600-årene og op til i dag, er Lindbergs tværgående og overordnet, når der bortses fra eksemplerne (s. 276-353).

Sættes disse to bøger i hinandens selskab, kan der udledes flere spændende ting. For det første er der også ved *Historiske huse...* den kedelige begrænsning, at personstoffet generelt set indskrænker sig til husenes ejere (og et tilhørende ejerregister), men kombineret med adresse/matr.nr. kan man sammenholde med Lindbergs oplysninger, bl.a. om murer- og tømrermestre. Et eksempel: det fine lille hus på nuværende matr.nr. 140, Sct. Annegade 14, der sammen med naboejendommene 12 og 16 også er emnet for Langbergs bog.

Historiske huse... oplyser (s. 187f.) om den nuværende bebyggelse i form af et foto fra gadesiden, en aktuel bygningsbeskrivelse og bringer ejerlisten – såvidt den er søgt sammenstillet – fra 1622 (Johan Lauridsen) frem til 1993 (Lau Lauritsen). Jævnføringsregi-

stret oplyser, at grunden i 1689 havde matr.nr. 82 og nr. 83 i 1675. Hos Lindberg findes en konkordans for grundtaksterne 1675 og 1689, der oplyser det samme, og i Matrikulregisteret anføres sidehenvisningerne 12, 17, 268. Den første henvisning bringer os til detaljerne omkring »Johan Lauritzøns« erhvervelse af grunden, s. 17 giver en status omkring bebyggelsesgraden i 1635, og s. 268 giver i forbindelse med en gennemgang af hvad der er bevaret til nutiden følgende karakteristik: »Sankt Annæ Gade rummer to ejendomme mere, som har betydelige rester i sig og er fredede. Den ene er matr.nr. 81 (nuværende gadenr. 12), stammende fra 1720'erne og i 1791 forhøjet til tre etager samt omsat i grundmur i facaden. Den anden ejendom matr.nr. 82 (nuv. Gadenr. 14) udgør de sidste rester af den første bebyggelse på stedet, en boderække fra før 1635. Der er dog sket drastiske ændringer siden, allerede før 1767 forhøjedes facaden således til to etager, mens gårdsiden fulgte trop og omsattes i grundmur i 1817.«

Mere perspektivrigt bliver det, når man inddrager Lindbergs store kvantitative analyser af alle tænkelige detaljer. Som det indirekte siges i hendes karakteristik af Sct. Annægade 14, så kan man med udbytte spadsere ned og se på huset, der giver et godt indtryk af en christianshavnsk bodebebyggelse fra 1630erne, forhøjet med én etage i 1700-tallet, men det er kraftigt restaureret. Ønsker vi en mere alment gældende fornemmelse af datidens bodebebyggelser på Christianshavn, omtaler Lindberg boder i forbindelse med erhvervsudøvelse (s. 118f.) og de typiske småhuse, herunder »de gamle boder i Sankt Annægade« (s. 86). Den statistisk prægede gennemgang af for eksempel »Opvarmning i beboelsesrum 1712-1728« (s. 105) eller »Vægge og gulves beskaffenhed i første etage 1712-1728« (s. 94) gør det dog vanskeligt at relatere de mange data til en konkret ejendom eller type af bebyggelse, så der må man affinde sig med de opsummerende betragtninger, som for eksempel (s. 111): »Opvarmningsmulighederne var atter et felt, hvor Christianshavn markerede sig som dårligere stillet end København. Dels var der flere rum uden ovn eller kamin, dels var der langt større udbredelse af de gammeldags og simplere bilæggerovne, som ganske vist også dominerede i København, men dog i stedse stigende udstrækning var ved at blive afløst af de mere moderne vindovne.« Kildesituationen afskærer os fra sådanne detaljer om de ældste huse, og en opsummering som den just citerede kan være svær at indpasse naturligt i slægtsforskerens beskrivelse af sine fjerne forfædres boligstandard på Christianshavn. Tilbage står dog stadig værdien af udskillelsen og offentliggørelsen af en mængde komprimerede data om forekomsten af kældre, skorstenskonstruktioner, luger med udliggere i gavlen etc. For den, der ikke på forhånd er meget fortrolig med Christianshavns borgerlige bygningskunst (som i øvrigt en god gammel bog om emnet af Vilh. Lorenzen er betitlet) er den foreliggende bog dog svær at benytte, især hvis man ønsker viden om bestemte huse og gader i 16- og 1700-tallet.

Mere inspiration er der for slægtshistorisk interesserede at hente fra den snes eksempler der i den sidste del af bogen gives på menneskene i husene. Ejer- og ejendomshistorie væves sammen under tillokkende titler, som »Den blomstrende urtekramhandel« (s. 295f.), »Nødtvungen søstersolidaritet« (s. 316f.) eller »Sømanden fik sin pige, hun fik sit hus« (s. 318f.), alle ledsaget af fine pennetegninger af husenes planer og facader, udført som forfatterens rekonstruktionsforsøg på grundlag af prioritetsvurderinger, skøder etc.

Sammenfattende må det siges at bogen er såre nyttig, både for den, der interesserer sig for datidens boligforhold i byerne og den, der måtte have aner på Christianshavn i den omhandlede periode. Er man heldig og har en adresse eller et matrikelnummer at gå ud fra, er *Historiske huse på Christianshavn* langt nemmere at benytte. Men vil man i dybden med Christianshavns ældste bebyggelse og udvikling, bliver det fjerde bind af Sirenernes Stad hurtigt uomgængeligt.

Tommy P. Christensen

Ahlgade 15-17, Holbæk. En arkæologisk og historisk undersøgelse fra 1200 til nutiden. Redaktion: Ulla Lund Hansen og Birger Storgaard. (*Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1994-95). Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 1997. 471 s. ill. indb. ISSN 0084-585x. ISBN 87 87483 31 9. Salg til ikke-medlemmer i kommission hos Herm. H. J. Lyngø & Søn, Internationalt Antikvariat, Silkegade 11, 1113 Kbh. K. Pris kr. 400,-

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie er næppe blandt de mest læste blandt slægtsforskere. Meget forståeligt, da de arkæologiske udgravninger der er emnet for mange af årbøgernes artikler sjældent vil være slægtsforskeren til megen nytte. Derfor er der god grund til at henlede opmærksomheden på den seneste årbog, der i øvrigt gemmer sig under bogtitlen »Ahlgade 15-17, Holbæk.«

Med en truende udsigt til nedrivninger med efterfølgende nybyggeri i Holbæks middelalderlige bymidte, var det lokale museum på pletten i midten af 1980'erne og fik foretaget de nødvendige arkæologiske undersøgelser og den efterfølgende udgravning. Den foreliggende bog er en fornem publicering af udgravningens resultater og det omfattende fundmateriale. En del af grunden havde en fortid som kirkegård for byens middelalderlige sognekirke St. Nikolai, så udover de sædvanlige, rige kulturlag fra middelalderbyen – især med keramik – var der mere end 600 grave med en mængde skeletter, heriblandt en pilgrim fra sidste fjerdedel af 1200-årene, kendelig på sine ikke mindre end fem ibskaller.

Som en opfølgning på beskrivelsen af aktiviteterne på grunden gennem de første århundreder (c.1200-1573) følger fra s. 331 den omfattende artikel »Mennesker og bygninger på Ahlgade 15-17« på langt over 100 sider. Byens arkivar i 1980'erne, cand.mag. Peter Korsgaard, der var blevet kontaktet af museet, havde indvilget i at foretage en historisk og etnologisk undersøgelse af, hvad der skete på dobbeltgrunden efter 1573, hvor lensmanden Christoffer von Festenberg fik tilladelse til at nedbryde kirken og lade kirkegården indhegne og bebygge. Denne opgave er Korsgaard tydeligvis gået til med stor entusiasme og et omfattende lokalkendskab. Artiklen, der blev resultatet og altså bringes her som årbogens niende bidrag er intet mindre end et sandt overflødhedshorn af gode kildesteder og lyse indfald. Ambitionsniveauet er højt og resultatet bliver på mere end en måde forrygende. Forfatteren véd da også godt selv, at det er blevet vellykket og i en efterskrift anfører han (s. 438): »Artiklen kombinerer mange typer af kilder til lokalhistorien, hvad enten de befinder sig i statslige, kommunale eller lokale arkiver, museer, biblioteker eller ligger ude hos private. Hertil kommer de mange personer, som har ladet sig interviewe: kun én mente ikke at have noget at oplyse. Det er mit håb, at artiklen kan demonstrere, hvor langt man kan komme ved at bruge dette brede spektrum af kilder.«

Heri har han ganske ret, og ydermere skal tillægges, at også på udvalget af illustrationer har indsatsen givet pote. Gamle avisannoncer fra de handlende, der gennem tidene har haft forretning i ejendommen, fotografier fra såvel lokalpressen som fra private, der har boet og arbejdet i bygningerne på Ahlgade samt bygningstegninger fra byggesagsarkivet supplerer de mere vanlige billeder af gaden og dens butikker. Fra tiden før fotografiet bringes gengivelser af de mange forskellige arkivalier, som er blevet fundet frem. Til belysning af forfatterens omfattende jagt på arkivalske oplysninger kan nævnes tre eksempler: Figur 31 gengiver en indberetning til toldvæsenet fra Lars Friis og Herman Hansen om varer modtaget fra København med skipper Anders Mortensen fra Rørvig. Den er fundet i Holbæk Toldkammers regnskab fra 1790. Figur 18 gengiver et pantebrev fra Evert Fellmann til Lauritz (Laurs) Christensen med pant i ejendommen 1705. Fundet som bilag til skiftet efter Evert Fellmann i Landsarkivet på Jagtvej i København. Figur 6 gengiver den fuldmagt, der opbevares på Rigsarkivet, og som blev udstedt til Holbæk

Købstads tre udsendinge, da de i 1648 skulle hylde Frederik 3. Blandt underskriverne ses Henrik («Hendrich») Sandersen, der under sin flotte signatur har anført »Egen Handt« – altså egenhændigt, han kunne skrive. Sammen med luftfotos, skitser af grundens bebyggelse på forskellige tidspunkter, en ejerliste, udskrifter fra arkivalier der oplyser om indbo (i 1654, 1694, 1714, 1804 og 1852) samt husholdenes sammensætning i 1718, 1753, 1787, 1801, 1834, 1880, 1890, 1901 og 1922 gives der en fyldig og fængslende rapport fra virkelighedens liv i en provinsby gennem 400 år. Det er dygtigt gjort og ansporer til efterfølgelse.

Afsluttende skal anføres endnu en kvalitet ved artiklen, der i øvrigt især bør konsulteres af slægtsforskere, der arbejder med slægtsnavnene Bring, Dujardin, Fellmann, Galskiøtt, Nøhr, Prehn, Rolsted, Sandersen, Wiggers og Wismann. Til brug for artiklens husstandsoversigter har Korsgaard nemlig benyttet en række signaturer (s.343): trekant for mand, cirkel for kvinde, firkant for barn af ukendt køn, udfyldt signatur for husholdsoverhoved, gennemstreget signatur for afdød/fraværende. De benyttes til at vise såvel husstandens sammensætning som de slægtsmæssige relationer i denne. Rent bortset fra systemets værdi i en sammenhæng med oversigter som disse, kan de også inspirere til noget tilsvarende i forbindelse med genealogiske oversigtstavler. Der er kort sagt mange gode grunde til at få fat i denne artikel og lade sig inspirere.

Tommy P. Christensen

Det store i det små. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, nr. 10. København 1997, 352 sider, ill. Hft. Odense Universitetsforlag. ISBN 87-88510-04-2. Pris kr. 250,-

Lokalhistorisk Afdeling ved Historisk Institut under Københavns Universitet er en velkendt institution i den danske historikerverden. Afdelingen begyndte sin virksomhed den 1. november 1970 og har siden været med til at fremme den lokalhistoriske forskning. Den har vejledt især specialestuderende i lokalhistoriske emner og har udsendt større og mindre publikationer med bidrag til lokalhistorien. »*Det store i det små*« er den seneste af bøgerne, en art forsket 25 års jubilæumsskrift.

I indledningen giver universitetslektor Knud Prange, som er afdelingens leder siden starten, et kort rids af afdelingens forhistorie og af tendenser i lokalhistorien gennem de mere end 25 år. Tidligere rigsarkivar Olaf Olsen, der i 1970 var formand for Dansk Historisk Fællesforening og dermed en af de åndelige faddere til afdelingen, fortæller kort om forgængeren – det »Institut for Lokalhistorisk Forskning«, som hans far, professor Albert Olsen, var med til at stifte i 1943, men som aldrig kom til at virke.

Derefter går det løs med 16 afhandlinger i tilsyneladende tvangfri følge. Målet er at give eksempler på, hvordan det store og generelle (»rigshistorien«) afspejles i det små (»lokalhistorien«), at vise den frugtbare dialog og de nye erkendelser, som kan opstå mellem den »store« og den »lille« historie. Artikelsamlingen kan således ses på baggrund af den gamle dialog om lokalhistoriens opgave. Er lokalhistorien leverandør af byggesten til rigshistorien, eller lever den i sin egen ret?

Nærværende anmeldelse kan ikke meget andet end at referere, og den må samle opmærksomheden om de artikler, som synes særlig markante i forhold til bogens overordnede problemstilling.

»Har lokalhistorien bidraget til vort generelle historiebillede?« – »Afspejles den almene udvikling i den lokale historie?« Disse spørgsmål går som en rød tråd gennem flere af artiklerne. Universitetslektor Nils Hybel påviser, hvordan vort billede af senmiddelalderen hviler på en række rent lokale undersøgelser: Engelske undersøgelser af pestdødeligheden, danske undersøgelser af fald i landgildeindtægterne (C.A. Christensen) og mange lo-

kale undersøgelser af ødelægningen var med til at skabe den rådende opfattelse af senmiddelalderens samfund.

Grundlæggende spørgsmål rides op i artiklen »Ind i lokalhistorien« af den lokalhistoriske konsulent i Sønderjylland, Kim Furdal. Han tager udgangspunkt i kommunalpolitikken i Sdr. Bjert syd for Kolding og fremhæver, at det ikke nytter at skrive sognehistorie ud fra en generel samfundsudvikling eller at analysere lokal sognerådspolitik med et rigspolitisk begrebsapparat. Kun gennem analyse af de lokale personnetværk og de aktivitetsfelter, som ofte gik på tværs af geografisk-juridiske grænser, kan man fange det lokale samfunds personlighed. Etnologiske metoder må inddrages til at studere de lokale slægtsforbindelser. Denne tese om slægtshistorien som nøgle til forståelse af lokalsamfundets netværk illustreres i beretningen om skolestriden mellem Agtrup og Agtrupskov.

Modsætningen mellem det centrale og det lokale, mellem rigslovgivning og lokal virkelighed, lægges eksemplarisk frem i den næste artikel af arkivar Ole Degn. Forfatteren belyser, hvordan 16 udvalgte jyske lokalsamfund reagerede på navnelovene af 1828 og 1856, de berømte love, som foreskrev faste slægtsnavne. I de udvalgte sogne undersøges navngivningen i årene 1858-80, og det påvises hvor langsomt det gik at få gennemført de nye regler. For eksempel forekom efternavne på -datter i årtier efter at det var forbudt i 1829. Denne artikel bør læses af alle slægtshistorikere.

Også forskningschef John T. Lauridsen tager udgangspunkt i det principielle. I en »prolog« skitserer han morsomt, hvordan historien »på bjerget« gennem de sidste 25 år har skiftet karakter, fra en svælg i de helt store spørgsmål som f.eks. produktionsmåden og klassekampen, indtil faget via mentalitetshistorien åbnede sig over for lokalhistorien og personhistorien og fik ny respekt for den humanistiske formidlings krav om en læselig form. Derefter giver Lauridsen på baggrund af egen familiehistorie et eksempel på »den svære vej fra land til by«. Det ender som en hel programartikel: Inddragelsen af de personlige skæbner åbner for spørgsmål og forklaringer, som aldrig ville dukke op, hvis man holdt sig til tal og statistikker og overordnede forklaringer.

»Den store historie« i det lokale er også temaet for Johannes Mølgaard. Han spørger, hvorfor den jævne bonde omkring år 1800 fremtrådte med en helt anden ansvarlig målretted, selvbevidst og selvbehersket karakter end tre århundreder før. Forklaringen finder han i den »opdragelse«, som fulgte med bondens gradvise inddragelse i offentlige anliggender siden 1600-årene, som stævningsmand, tinghører, synsmand eller vidne ved retterne, som foged på godserne, som kirkevæрге, lægdsmand eller som handelsmand. En særdeles spændende hypotese, som nok bygger på et spinkelt grundlag – men som er værd at arbejde videre med.

Lige så klart går perspektivet »det uendeligt store og det uendeligt små« (for at citere Georg Brandes) gennem Sven Liljas artikel om byudviklingen i Östergötland fra 1500- til 1700-årene. Det påvises, hvordan de enkelte byers forskellige udvikling afspejler regionale, nationale eller internationale forhold. Söderköping, den gamle stapelstad for agrareksporten med forbindelser til hansestæderne, blev udkonkurreret af Norrköping, som nød godt af den ekspanderende jernværksdrift. Linköping fulgte som kulturel og administrativ centralby godt med, men blev også ramt af det helt unikke – en stor bybrand år 1700. Det er en artikel om sammenlignende byhistorie, som bør kunne inspirere danske kolleger.

En rigtig perle er professor Ingrid Markussens gennemgang af skoleprotokollen 1778-1796 fra Landerslev i Horns herred. Den belyser katekismus-undervisningen, som den kan have formet sig i en del af landets skoler og præsenterer hele det samfundssyn, som skolen skulle docere. Gennem nøglehullet i en enkelt skoledør aner vi her de mange skolestuer og verden udenom – læs selv!

Et par artikler holder sig snævert til deres emner og ræsonnerer ikke direkte over den

overordnede problemstilling. Arkivar Jørgen Mikkelsen bringer ny viden om økonomien i de sjællandske købstæder på grundlag af indberetninger fra 1747 og 1775. Jesper Godvin Hansen fortæller om løn- og arbejdsforhold på Kronborg geværfabrik i Hellebæk 1800-1820, en tid hvor arbejderne fik virkningen af Danmarks skiftende udenrigspolitiske stilling at føle helt ind på huden. Begge disse artikler vil nok kunne inspirere til beslægtede undersøgelser i andre egne af landet.

Resten af bogen har i overvejende grad slægtshistorisk karakter. I flere tilfælde har forfatterne dog ønsket at vise, at den personhistoriske beretning kan være en god indgang til at belyse mere almene strukturer, udviklingsforløb eller magtforhold.

Det er lykkedes fremragende for arkivar Erik Nørr. Han viser, hvordan en privat præstekorrespondance kan bidrage til at forklare grundlæggende forhold i standens almene historie. Hvorfor »teologer avlede teologer«, er forfatterens spørgsmål. Han besvarer det ved at udgive en række brevuddrag fra provst Rasmus Deichmann, Ferslev, til plejesønnen Jakob i dennes tid som teologisk student i København 1849-60. Nørr aftrykker kun det private i brevene. Disse uddrag fortæller, hvordan provsten giver gode råd om læsning og bogkøb, viser interesse for den unges studier, yder udstrakt økonomisk og materiel hjælp osv. Brevuddragene tegner delvis et glansbillede, som i andre tilfælde kunne se mindre behageligt ud. Men alligevel er de et eksempel på de forhold, som var med til at skabe den påfaldende kontinuitet i mange præstefamilier, og som banede de unge præstesønners vej til prædikestolen: Hjælpen hjemmefra, det hjemlige præstebibliotek og meget andet lettede vejen frem i standen for unge fra præstefamilier. I de landlige omgivelser kunne præstegårdsfolkene ofte kun finde en jævnbyrdig omgangskreds i de omliggende præstegårde, og det førte til ægteskaber med præstedøtre! De manglende pensionsmuligheder motiverede til ansættelse af kapellaner, og det var praktisk, om kapellanen var en søn eller svigersøn. Små private træk forklarer, at præstedynastierne blev så konstante.

En anden gejstlig gruppe, degnestanden, er emnet for Knud Prange. Han graver dybt i historien om degnedynastiet i Uth sydøst for Horsens i 1700-tallet og viser blandt andet, at der bag den tilsyneladende lokalbundethed kan gemme sig forbavsende brede geografiske og sociale kontakter. Måske var bevægeligheden i datidens samfund langt større end ofte antaget.

I resten af de slægtshistorisk orienterede artikler skygger det små for det store. Men alle (Allan Tønnesen, Poul Steen, Agnete Goth Paaschburg og Grete Signe Jensen) fortæller de gode historier. Artiklerne er god formidling, og den er jo vigtig for al lokal- og slægts-historie.

Alt i alt er det en velredigeret bog. En god læsebog, som på letfordøjelig måde tangerer væsentlige spørgsmål i spændingsfeltet »Lokalhistorie« – »rigshistorie«. Den bør kunne føre til nye spørgsmål i arbejdet med slægts- og lokalhistorien, give nye vitaminer til nogle af de mange, som »graver, hvor de står«.

Lars N. Henningsen

Karl Peder Pedersen: Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848. Studie 10 i serien: Stat – Forvaltning – Samfund. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998. 476 s. hft. Pris kr. 360,-

I midten af 1970'erne påbegyndte Rigsarkivet og landsarkiverne i samarbejde med Statens humanistiske Forskningsråd et lokaladministrationshistorisk forskningsprojekt, hvortil en række yngre forskere blev knyttet. Projektet resulterede i en række publikationer i serien *Administrationshistoriske Studier*. Disse studier er særdeles nyttige også for slægts- og personalhistorikere, der gennem dem kan skaffe sig den basisviden, som er uundværlig for søg-

ning af arkivmateriale. Imidlertid blev ikke alle områder dækket, og selvom Harald Jørgensen i sit store oversigtsværk *Lokaladministrationen i Danmark* (*Administrationshistoriske Studier* nr. 11, 1985) har givet en oversigt, savnedes de detaljerede redegørelser for bl.a. kommunernes og amternes funktioner. For landkommunernes vedkommende er oversigten nu udkommet, idet Landsarkivet i Viborg i 1998 har udgivet projektmedarbejder, arkivar Harry Christensens bog *Bonden, kommunen og demokratiet*.

For amternes vedkommende havde man ganske vist Lotte Dombernowskys *Lensbesidderen som amtmand* (*Administrationshistoriske Studier* nr. 8, 1983), men en fyldig historisk gennemgang af den almindelige amtmands funktioner udkom aldrig inden for projektets rammer. Beklageligvis.

I 1991 iværksatte Statens humanistiske Forskningsråd et nyt forvaltningshistorisk forskningsprojekt: *Stat. Forvaltning. Samfund*, hvor Karl Peder Pedersen i 1993 modtog et treårigt kandidatstipendium ved Retsvidenskabeligt Institut A, Københavns Universitet, med den opgave at undersøge amtmandens forvaltning. Afhandlingen indbragte forfatteren, der senere blev arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, ph.d.-graden og er i 1998 udkommet i revideret form som nr. 10 i serien *Stat. Forvaltning. Samfunds studier*. Denne serie er der i øvrigt god grund til at henvise arkivbenyttere og andre administrationshistorisk interesserede til – men de fleste kender den forhåbentlig i forvejen!

Da den her omhandlede afhandling er blevet bedømt af fagkunds-kaben i forbindelse med tildelingen af ph.d.-graden, skal dens ganske fortræffelige faglige kvaliteter ikke her igen bedømmes, men bogen fortjener, at *Personalhistorisk Tidsskrifts* læserkreds gøres opmærksom på dens indhold. Den åbner for en fond af viden om amtmandene og deres embedsfunktioner, som enhver aktiv slægts- og personalhistoriker vil kunne drage nytte af under arbejdet. Hertil kommer, at historisk baggrundsviden om den uden tvivl vigtigste lokale embedsmand jo i sig selv er rar at være i besiddelse af.

Amtmanden indtog en central placering i lokalforvaltningen. I hans storhedstid skulle hovedparten af lokalsamfundets væsentlige sager – plus en masse små – passere hans skrivebord. Storhedstiden var enevældens periode, 1660-1848, selvom hans indflydelse ikke aftog så hurtigt efter enevældens afskaffelse, som mange måske gør sig forestilling om. Amtmandens funktioner under enevælden er netop bogens tema, så det kan ikke være mere centralt. Da man imidlertid ikke kan forstå en udvikling uden at kende dens forudsætninger, indledes bogen med en god introduktion om len og lensmænd før 1660, og om det politiske spil, der førte til, at lenene blev afløst af amter, lensmænd af amtmænd. Disse var, som ordet siger, embedsmænd, og de var på en helt anden måde afhængige af centralmagten, kongen, end deres forgængere havde været. Det er i den forbindelse interessant at læse om Hannibal Sehesteds planer om mere uafhængige embedsmænd som en slags forpagtere af amterne. Disse planer strandede blandt andet på grund af Frederik 3.s kendskab til de regulære kongelige embedsmænd/amtmand, som han kendte dem fra hertugdømmerne og Tyskland. Man kan altid drøfte, hvor meget hertugdømmerne (og Norges) særlige forhold skal inddrages i danske administrationshistoriske undersøgelser. I det foreliggende tilfælde forekommer det mig, at Karl Peder Pedersens bog har fundet en naturlig balance med hovedvægten lagt på udviklingen i kongeriget, men med inddragelse af forholdene i hertugdømmerne, der hvor de kom til at spille ind, og på tilsvarende vis de norske forholds betydning for Christians V's reformer. Alligevel synes jeg, at man må sige, at netop påvisningen af, at de administrative divergenser i rigets forskellige enheder som noget ganske naturligt påvirker hinanden, aktualiserer ærgrelsen over, at Statens Arkiver indtil nu har forsomt lejligheden til at få behandlet de slesvigske amtmænds historiske placering og funktioner. Forhåbentlig vil der blive rådet bod på det, når den påbegyndte udsendelse af registraturer over de sønderjyske amtsarkiver når længere frem. Det

kan ikke udelukkes, at overvejelserne om ændringer af forholdene i Haderslev amts struktur i 1770'erne og fremover kan indeholde interessante ting.

Karl Peder Pedersens bog er logisk opbygget i en fremadskridende redegørelse for forholdene inden for kapitlerne. Hvert kapitel er forsynet med et kort resumé, som den utålmodige læser kan kaste sig over, men dermed snyder han sig selv for detaljerne og eksemplerne. Konklusionerne er imidlertid ganske signifikante, således konklusionen i kapitlet »Fra len til amt«:

» ... amtmændene [blev] rene øvrighedspersoner, der ikke som lensmændene druknede i daglig forvaltning af regionale ressourcer, men som kunne bruge hele tiden på at udføre de øvrighedsopgaver, den enevældige konge ønskede, de skulle løse. Sådanne amtmænd kunne kongen og regeringen holde i kort snor, og de behøvede derfor ikke være betænkelige ved fortsat at betro embederne til den danske adels sønner. Til gengæld kunne den mere jordnære og konkrete regionale finansforvaltning lægges i hænderne på dygtige borgerlige amtskrivere, der nu også fik kongelig udnævnelse.«

Så kort og så oplysende (selvom selve resuméet naturligvis er meget længere!). Tilføjes skal, at en undersøgelse af amtsforvalternes virksomhed inden for projektet *Stat. Forvaltning. Samfund* er lagt i hænderne på Claus Rafner, så der skulle være udsigt til endnu et værdifuldt forvaltningshistorisk værk, forhåbentlig inden for en kortere tidshorisont.

Af praktiske grunde henter Karl Peder Pedersen sine eksempler fra udvalgte amter fordelt over hele landet, nemlig Københavns amt (ekskl. Roskilde amt), Fyns stiftamt/Odense amt med forløbere og Thisted amt ligeledes med forløbere, da disse amter er markant forskellige m.h.t. natur-, erhvervs- og ejendomsforhold samt bebyggelsesstruktur og ligger i voksende afstand fra magtens sæde i København. Også andre områder er dog inddraget, når særlige forhold gjorde sig gældende, således for eksempel Bornholm i forbindelse med en ændret bornholmsk amtsforvaltning i 1781. I det hele taget er meget nyt stof fremdraget om forudsætningerne og forberedelserne til amtsreformen 1793. I kraft af den valgte tilrettelægning af undersøgelsen er der blevet mulighed for at belyse flest mulige aspekter af forvaltningen under vidt forskellige vilkår, hvilket giver fremstillingen en større bredde og højere grad af almenlydighed.

Efter de ovenfor omtalte indledende kapitler er fremstillingens hovedtemaer: amtsforvaltningens rolle i forvaltningsprocessen, amtmændenes baggrund og karriere, de daglige arbejdsfunktioner i amterne og tilpasningen til den udvikling, der skete i samfundsstrukturen i denne periode, herunder indførelsen af det kommunale selvstyre på landet i 1842 og dets i første omgang ikke overvældende store konsekvenser for amterne. I det afsluttende kapitel, hovedlinier, trækkes linierne frem til kommunalreformen 1970, der står som den reform, hvor tyngdepunktet omsider og endeligt flyttedes fra amterne til kommunerne. Bogens sidste 90 sider er bilag, noter og registre med stor informationsværdi. Her finder man bl.a. henvisningerne til det omfattende utrykte arkivmateriale, forfatteren har benyttet. For personalhistorikeren er der særlig grund til at henvise til bilag 5: De første enevældige amtmænd (det var vel egentlig ikke amtmændene, der var enevældige, tværtimod!), bilag 8: Ansøgere til amtmændsembederne 1708-1843 i de udvalgte amter samt bilag 11: Bevillinger uddelegeret til amtmændene 1800-1827. Af bred almen interesse er fortegnelserne over amtsinddelingerne 1671 (bilag 6) og 1809, hvor 1793-reformen var fuldt gennemført (bilag 7) samt fortegnelsen over love, bekendtgørelser og betænkninger og ikke mindst den meget fyldige litteraturliste s. 437-451. Fortegnelserne over amtsinddelingerne skal sammenholdes med tekstens kort over amterne på forskellige tidspunkter. Disse kort kunne dog godt være mere signifikante, ligesom man kunne have benyttet de samtidige kort fra rentekammerarkivet, som oven i købet er let tilgængelige, da nogle er udgivet i farver af Historisk Samfund for Viborg amt 1978 i forbindelse med en

jubilæumsartikel om amtets administration, som forfatteren viser, at han kender ved bl.a. at benytte andre farvebilleder derfra, således det fine omslagsbillede af stiftamtmand Schønheyder (1773-1850).

Bogen er af en videnskabelig afhandling at være let læst, men alligevel fyldt med detaljer, der både kan udnyttes lokalt, og efter deres primære formål i afhandlingen som eksempler af generel betydning. I den kronologisk fremadskridende beretning behandles de ovenfor anførte temaer for perioderne Frederiks 3's amtmænd, Christian 5 og hans reformer, amtmændene frem til amtsreformen 1793, hvis baggrund, indhold og konsekvenser behandles i et særligt kapitel (jf. ovenfor), tiden 1793-1848, forholdet til det kommunale styre 1842-48 og afslutningsvis de tidligere omtalte hovedlinier med de tre kardinalpunkter: amtmanden som den enevældige konges regionale repræsentant, amtmanden som regional forvaltningsmyndighed og amtmændenes udnævnelse og baggrund.

Der er tale om et helstøbt værk af stor blivende værdi og til stor nytte for alle, der ønsker at beskæftige sig med amtmandsinstitutionen, amtmændene eller blot nogle af de ting, som har passeret amtmandens skrivebord. Og det er mange, for amtmanden var med i det hele.

Hans H. Worsøe

Michael Bregnsbo: Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. 343 s. Indb. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1997. Introduktionspris kr. 150,- derefter 200,-

Den enevældige styreform i Danmark-Norge i perioden 1660-1848 indebar, at kongen principielt besad den totale lovgivende, udøvende og dømmende magt i riget. Denne suveræne status betød imidlertid ikke, at kongen fungerede som en despotisk diktator, idet regeringen tværtimod på flere områder var meget lydhor overfor befolkningen og dennes ønsker. Det kom bl.a. til udtryk i den såkaldte supplik-institution, hvorigennem befolkningen kunne bønfalde majestæten om nådesbevisninger, tjenester samt om evt. at sørge for, at en af myndighederne begæet uretfærdighed mod supplikanten blev omstødt. Enhver undersåt i riget var ifølge Danske og Norske Lov berettiget til at indsende sådanne bønsskrivelser – supplikker – til kongen.

De mange protokoller med supplikker fra enevoldsstatens befolkning rummer højst forskelligartede bønsskrivelser, og de befinder sig den dag i dag på Rigsarkivet. De originale skrivelser er dog kun undtagelsesvis bevarede, idet embedsmændene forfattede referater over supplikkerne til brug for sagsbehandlingen og det er disse referater, som er indført i protokollerne. Kun ganske få danske forskere har indtil videre benyttet sig af det store supplikmateriale, hvilket sikkert skyldes, at materialet kan forekomme temmeligt uoverskueligt at gå i gang med. Men denne undskyldning eksisterer nu ikke længere, idet Michael Bregnsbos glimrende guide til supplikmaterialet i Danske Kancelli til fulde råder bod herpå. Bregnsbos bog giver dels en indføring i den politiske teori bag supplikinstitutionen, dens funktioner i enevældens samfund, og dels en håndfast gennemgang af de sagstyper, man kan vente at finde i materialet og, ikke mindst, hvorledes man benytter materialet. Bogen giver, som Bregnsbo selv anfører på s. 64 en introduktion til »en i hvert fald for Danmarks vedkommende hidtil upåagtet institution og meget lidt anvendt kildemateriale«.

Bregnsbo gennemgår indledningsvis teorien bag enevælden og giver et bud på, hvorfor der i det hele taget eksisterede en supplikinstitution. Én af grundene hertil var, at det var gavnligt for staten at være velorienteret om, hvad der rørte sig i befolkningen. Supplikkerne repræsenterede i realiteten et samspil mellem konge og undersåt, og supplikationsretten var et af de få midler, hvorpå man i enevældens samfund kunne udøve nogen indfly-

delse på sin egen situation. Supplikationsretten kendes i øvrigt også fra andre enevældige stater i datidens Europa og den kan spores helt tilbage til antikken. Lovgivningen viser, ifølge Bregnsbo, at styret ikke blot tillod supplikker, men ligefrem anså en sådan kommunikation mellem stat og borger som en nødvendig del af forvaltningen i det dansk-norske monarki. Det skulle dog foregå inden for visse rammer: f.eks. måtte man ikke fremsætte injurierende påstande, være unødigt kværlantisk eller forsøge at genere og skade andre unødigt.

Ifølge loven skulle supplikkerne derfor ikke stiles til kongen direkte, men derimod gå via den stedlige amtmand, der skulle kontrollere og påtegne om andragendet forekom rimeligt eller ej. Derpå videresendtes supplikken til centraladministrationen. I flere tilfælde viser det sig dog, at proceduren ikke blev overholdt. Ofte blev supplikkerne sendt direkte til kongen, hvorpå embedsmændene måtte sende dem retur til udtalelse og påtegning hos amtmændene. Bregnsbo gennemgår herefter supplikationsinstitutionen og dens arbejdsgange. Forskellige typer af supplikker skulle sendes til forskellige kancellier og kamre. Danske og Tyske Kancelli tog sig f.eks. af supplikker vedr. rets-, kirke- og undervisningsvæsen, familieforhold og tildeling af adelige friheder, mens supplikker vedr. statens finansielle administration, domæneindtægter, landbrugsrelaterede forhold, skatter, told etc. hørte under Rentekammeret. Hertil skal føjes, at Tyske Kancelli generelt tog sig af alle supplikker fra hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

Bregnsbos intention er imidlertid ikke udelukkende at give en nøgle til benyttelsen af supplikkerne. Han vil også gennemføre en pilotundersøgelse, der skal fortælle noget om supplikkernes indhold, mængden af supplikker samt om disses antal var i vækst eller aftagen gennem det 18. århundrede. Til dette brug har han udvalgt årene 1705, 1715, 1735, 1755, 1785 og 1795 og undersøgt supplikkerne og deres indhold fra disse årgange. Herpå har han udtaget et »sample« på 20 pct. af hver af disse årganges supplikker og lagt dem ind på en database, således at hans resultater kan kvantificeres. Den omfattende kvantificering er fremlagt i bogens talrige bilag, hvor der snart sagt ikke er den oplysning, der ikke kan opspores. Ligeledes har Bregnsbo i bilagsform fremlagt 50 supplikreferater fra protokollerne, der giver et indtryk af typiske sagers indhold og formuleringer.

Pilot-undersøgelsen viser, at 1700-tallet igennem vedrørte størsteparten af supplikkerne erhvervs- og forsørgelsesmæssige privilegier samt retsforhold. Desuden er Bregnsbo kommet frem til, at der overordnet set fandtes to hovedtyper af supplikker: Der fandtes såkaldte rutinesupplikker, hvis begæringer automatisk bevilgedes, hvis formalia var i orden og her ved siden af fandtes der supplikker, hvor der i højere grad blev foretaget en individuel vurdering efter de nærmere omstændigheder. Størsteparten af supplikkerne til Danske Kancelli indsendtes af embedsmænd fra centraladministrationen, der henvendte sig rent tjenstligt til monarken. Der var derimod kun i mindre grad tale om, at almindelige undersåtter supplikerede.

I løbet af 1700-tallet steg andelen af de almindelige undersåtters supplikker imidlertid, ja de blev ifølge Bregnsbos undersøgelse nærmest tredoblet. En ikke ubetydelig del af supplikkerne var desuden affattede af kvinder fra alle samfundslag, og kvinderne bønfuldt som oftest kongen i sager om familieretlige anliggender, som for eksempel skifte- og myndighedsforhold samt sager om konfirmation af testamenter.

Fra og med bogens s. 123 koncentrerer Bregnsbo herefter indsatsen om at gennemgå de enkelte sagstyper, man finder i supplikprotokollerne. Han redegør for, hvad der typisk supplikeredes om, og desuden kommer han med eksempler på typiske supplikker. Denne fremgangsmåde bevirker, at bogen i høj grad bliver anvendelig som adgangsnygle til benyttelsen af supplikkerne, idet man nu blot kan slå op hos Bregnsbo, hvis man er i tvivl om bestemte sagstypers repræsentativitet eller lignende.

En af de mest interessante iagttagelser, som Bregnsbo gør i det store materiale er den omstændighed, at bøndernes supplikker i stigende grad modtages positivt af centraladministrationen, jo tættere vi kommer på den store landboreformperiode. I 1700-tallets begyndelse ser vi kun få supplikker fra almuen, og de blev næsten aldrig approberede. I århundredets slutning ser vi derimod flere og flere bondesupplikker, som i højere og højere grad approberes på højeste sted. Mange af bondeklagerne vedrører forholdet til deres godsejer, og mens godsejeren tidligere næsten altid kunne gøre regning på at blive hørt, var dette ikke tilfældet i århundredets sidste årtier. Snarere tværtimod. Her ser man f.eks. flere og flere eksempler på godsejere, der supplikerer til majestæten og klager over, at bønderne altid får deres vilje, når de supplikerer, mens godsejerne ikke bliver hørt. Denne kovending i forholdet mellem bonde- og godsejersupplikker tolker Bregnsbo som et tegn på, at regeringen bevidst brugte supplikinstitutionen til at svække de danske godsejers traditionelle stærke stilling i landbosamfundet og give godsejerne et vink med en vognstang om, at nye bondevenlige tider var på vej.

En anden vigtig iagttagelse, som Bregnsbo gør i sit materiale, er det forhold, at kongen i 1700-årenes begyndelse i mange tilfælde personligt greb ind i sagerne og traf en afgørelse, der undertiden stred imod embedsmændenes indstilling. Dette finder derimod næsten ikke sted i 1700-tallets slutning, hvor kongen nu er blevet reduceret til et »gummistempele«, som embedsmændene påtrykker deres egne, personlige afgørelser i supplikationssagerne. En undtagelse var Guldberg-perioden i 1770'erne og 1780'erne, men her var det dog ikke den sindssyge Chr. 7, der greb ind, men derimod arveprins Frederik, der stod i spidsen for Gehejmestatsrådet.

Sammenfattende må man sige, at Michael Bregnsbos bog udgør en højst tiltrængt og meget anvendelig guide til benyttelsen af centraladministrationens supplikprotokoller. Som håndbog for den forsker, der ønsker at give sig i kast med supplikkerne er den yderst nyttig og for andre, evt. lokalhistorikere og slægtsforskere, der ønsker at følge lokale sagers vej til centraladministrationen, kan bogen være en fin øjenåbner til hidtil upåagtede kildegrupper. Den er indbundet i godt, stift bind, trykt på papir af god kvalitet og fremtræder i det hele som en bog, hvor der ikke er sparet på udstyret. Personligt kunne jeg imidlertid godt have ønsket en lidt grundigere korrekturlæsning, der kunne have elimineret en del tryk- og syntaksfejl, men dette betyder på den anden side ikke noget for bogens anvendelighed. Trykfejl, slåfejl og deslige er åbenbart noget vi må affinde os med her i PC-alderen, hvor der ikke længere eksisterer gammeldags sættere i trykkerierne. Denne lille indvending til trods vil jeg dog ufortøvet anbefale bogen til alle, der ønsker indsigt i supplikkernes dunkle og af tungt arkivstøv belagte verden.

Peter Henningsen

Stig Larsen: Spredte træk fra Dagligliv på Hjortespring 1900-1958. Udgivet af kai dige bach-virksomhederne, Gl. Klausdalsbrovej 480, Hjortespring, 2730 Herlev. Hjortespring 1998. 93 s. m. s/h ill. Indb. Ej ISBN. Udsendt til kunder og interesserede i anledning af kai dige bach-virksomhedernes 40 års jubilæum den 15. juni 1998.

Reklamesloganet »Fra før Verden gik af lave...« rinder i hu, når man sidder og hygger sig med den seneste bog fra Herlev Bladets tidligere redaktør Stig Larsen. Her fortælles mange pudsige ting fra tiden, hvor Hjortespring endnu var langt ude på landet og 1. verdenskrig mest mærkedes i form af den store indkvartering af danske soldater fra sikringsstyrken. Hjortespring fik sin første vandledning i 1899, men kommunalt vandværk kom der først i 1905. El kom fra Skovshoved Elektricitetsværk i 1911, men det fik den lokale skole dog først glæde af i 1913, hvor sognerådet kunne få en gratis stikledning til skolen! 1911

var også året, hvor selskabet »Autotaxa« anmodede sognerådet om tilladelse til at befærde kommunens veje med deres automobiler – og fik et afslag! Det skal dog tilføjes, at den første automobil i Hjortespring, bagermester Clausens, lige var dukket op året før, og de smalle veje slet ikke var egnede til automobilkørsel. Vejskilte (af træ) mente sognerådet først der kunne blive råd til i 1919. Helt op i 20'erne måtte der stadig søges om en særlig tilladelse, hvis der skulle køres med lastbiler på kommunens veje. Med denne lokale kolorit som baggrund giver forfatteren en række små anekdoter af og om de gode bønder og andet godtfolk på Hjortespring. De konservative bønder valgte proprietæren på Lille Birkholm Kristian Worm (19/9 1870-31/1 1940) til den første sognerådsformand året efter, at han havde købt ejendommen og var flyttet fra Buddinge til Hjortespring. Lokalt kom han med tiden til at nyde så manges tillid, at den konservative vælgerforening i Herlev i hans formandsperiode havde flere medlemmer, end der var konservative stemmer ved valgene.

Fra tiden 1909 til 1919 gives der under overskrifter som »Den første sognerådsformand« (Kr. Worm), »28 kr. for en vinters arbejde« (skolelærer M. P. Jensen), »Pottemagerfamilierne ankommer« (Emil Hansen, Ruth Sorento Dichmann) forskellige glimt af livet og menneskene på denne del af Vestegnen. I den fortrolige tone fornemmer man de mange lokale, der gennem tiderne har berettet til forfatteren om stort og småt på egnen. Forfatteren er nemlig et kendt ansigt i kommunen, der ved sin tidligere indsats har sikret sig fortjent hæder i lokalhistorien ved at lade sine mere end 35 års erfaringer med mennesker og begivenheder i den kommunale administration resultere i det enestående *Herlev Leksikon* (1984, suppl. 1989), der blandt meget andet også rummer et stort antal biografiske artikler omhandlende personer af betydning for Herlev-Hjortespring frem til og med 1980'erne. Hvor skildringen af de mange fine træk af dagliglivet i hans seneste bog også gør fyldest overfor den udefra kommende læser, bliver manglen på de genealogiske oplysninger et problem. Det hedder således om Matilde Jørgensen, ejeren af »Hannes Minde« (s. 31), at hun var af pottemagerslægt og i mange år to gange om ugen med åg over skulderen travede ind til Københavns Grønttorv med smør. Af sammenhængen aner man nok, at det vist var i mellemkrigstiden, idet keramikeren Ruth Sorento Dichmann, der benyttede pottemagerværkstedet på »Hannes Minde« i årene 1938-50 er nævnt ovenfor, men sikker kan man ikke være. Bogens fine personregister løser ikke problemet, da der heller ikke her gives nogle genealogiske data, ligesom det fremgår, at Mathilde Jørgensen ikke omtales andre steder. Til gengæld viser registret, at man kan finde omtale af personer med spændende slægtsnavne som Ahl, Albing, Bay, Birkholm-Clausen, Dichmann, Egeberg, Grell, Hancke, Hasselsteen, Lindor Holm, Købke Rimmer, Laybourn, Lehmann, Lippert, Nøjgaard, Orholm, Paludan, Pitzner, Plantener, Rykær, Thiesen, Thyregod, Worm og Zander. Det må således blive via opslag i *Herlev Leksikon* eller egne genealogiske undersøgelser, at man i givet fald finder relevante slægtsforbindelser på Hjortespring, men under alle omstændigheder er bogen hyggelig læsning, der hermed være anbefalet.

Tommy P. Christensen

Aage Heiken: Anetavle for Cathrine Keller født Graae (1833-1906) Dansk Historisk Håndbogsforlag, Lyngby 1997. 246 sider. Pris: 198 kr. plus eventuel porto.

Bogen består af to dele, først en gennemgang af Cathrine Graaes og hendes mands, Johan Kellers, liv og dernæst en anetavle over hendes forfædre tilbage til reformationen. Johan Kellers liv er allerede beskrevet andetsteds, bl.a. i forfatterens egen bog, *Den Kellerske Slægtbog* (1991), men det er helt på sin plads også at beskrive hans og hustruens liv i korte træk. Opbygningen af bogen i disse to dele er en heldig disposition, da man efter læsningen af Cathrine Graaes liv får lyst til at kende mere til hendes slægt – og det får man

så ved at læse bogens hovedafsnit, hendes anetavle. Aage Heiken har været heldig i valget af emne, idet der åbenbart er skrevet rigtigt meget om mange af de i anetavlen forekommende personer, hvorved anetavlen har undgået at blive en ørkesløs vandring mellem datoer og årstal, men faktisk indeholder ganske spændende glimt af de omhandlede personer.

Til forskel fra mange andre anetavler har forfatteren også givet en kort beskrivelse af anernes børn, hvilket gør den mere relevant for andre slægtshistorikere. Desuden får man herved også et tydeligere indtryk af den enkelte familie som helhed. Det er iøvrigt rart at se, at også Aage Heiken tager afstand fra den fortærskede og ubegrundede teori, at reformationspræsten Thøger Jensen skulle tilhøre slægten Løvenbalk.

Blandt Cathrine Graaes forfædre er også adelsmanden Bjørn Kaas (ca. 1520-1581), og også vedrørende ham viser Aage Heiken en tiltalende tilbageholdenhed, idet han har undgået at fylde halvdelen af sin bog med dennes forfædre, der kan føres tilbage til Gorm d. Gamle, Karl d. Store m.fl. Han anfører ganske kort, at Bjørn Kaas' slægt kan føres langt tilbage, og henviser derpå interesserede til *Danmarks Adels Årbog* og anden litteratur.

Noteapparatet forekommer undertegnede at være i orden, og at der overhovedet er et sådant, er en vis garanti for, at bogens indhold står til troende. Er man i tvivl, kan man altså nemt gå et skridt tilbage og selv checke forfatterens oplysninger. Også et personregister er der blevet plads til, og det er en god ting, ja, burde vel egentlig være en selvfølge i ethvert genealogisk værk. Her skal jeg fremføre min eneste anke, nemlig at man efter undertegnede mening burde kunne identificere en person ud fra navneregistret.

Arne J. Knudby

Knud Rasmussen: General de Meza og Den Dansk-Tyske Krig 1864. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 206. Odense Universitetsforlag 1997. 148 s. hft. ISBN 87-7838-266-1. Pris kr. 175,-

Christian Julius de Mezas navn er uløseligt forbundet med et af de helt store traumer i Danmarks-historien, nemlig den danske hærs tilbagemod fra Dannevirke den 5. februar 1864. Der er skrevet over 3000 bøger og afhandlinger om krigen i 1864. General de Meza er en af hovedpersonerne i de fleste, og i den nu foreliggende bog af pensioneret major Knud Rasmussen er han selve hovedpersonen.

Knud Rasmussen koncentrerer sig om de Mezas militære karriere – der helt frem til Treårskrigen 1848-51 forløb i nærmest sneglefart – og hæfter sig ved det mod og den beslutsomhed, de Meza indiskutabelt lagde for dagen under denne Treårskrig, hvor han blev forvandlet fra en pedantisk fransklærer ved Den kongelige militære Højskole til en veritabel stridsmand. De højst besynderlige sider af de Mezas person går der derimod let henover; men faktisk var manden så fuld af fobier og fikse idéer, at man må spørge sig selv om det betimelige i, at han den 6. januar 1864 i en alder af 72 overhovedet blev gjort til øverstkommanderende for den danske hær. Knud Rasmussen rejser imidlertid ikke spørgsmålet og giver i det hele taget ikke noget samlet – endstige nyt – portræt af den gådefulde de Meza.

Endnu tyndere er de biografier, bogen tillige rummer af den preussiske jernkansler, Bismarck, og de preussiske feltherrer von Moltke og Wrangel samt af den danske statsminister Monrad og den danske krigsminister Lundbye. Navnlig den sidste bliver nærmest karikeret. Hvor de Meza så åbenbart er Knud Rasmussens helt, er Lundbye klart hans skurk. Det er da også rigtigt, at det var krigsministeren, der fik gennemtrumfet, at de Meza blev fyret efter tilbagemodet fra Dannevirke. Det er ligeledes rigtigt, at der er gammel tradition i 1864-litteraturen for at tildele Lundbye skurkerolle – og sågar hovere over, at krigen i

1864 knækkede ham psykisk. Det er endda sandt nok, at Lundbye såvel over for de Meza som over for Christian 9. fastholdt, at han som konstitutionel minister måtte have det politiske ansvar for det danske forsvar, og at hverken de Meza som øverstkommanderende eller monarken som krigsherre kunne skalte og valte, som det passede dem. Men dét gør ikke automatisk Lundbye til en småtskåren og hævnerrig repræsentant for datidens »politiske mørke«, således som Knud Rasmussen synes at mene. Dette »mørke« var dog imervæk baseret på Danmarks Riges Grundlov fra 1849!

Analysen af konflikten mellem de Meza og krigsministeren står således svagt i bogen. Knud Rasmussen ser ikke, at de komplicerede relationer mellem general, konge og minister må forklares og forstås ud fra datidens parlamentariske grundlag.

Svagt står ligeledes bogens indledende afsnit, hvor den europæiske situation males op med en (alt for) bred pensel, samt de afsluttende tillæg om henholdsvis de Mezas bibliotek (som alligevel ikke rigtigt lod sig spore) og om undervisningen i krigskunst på Den kongelige militære Højskole op til 1864 (der bedømmes positivt, mest fordi underviseren foretrak den preussiske krigsteoretiker Clausewitz frem for den franske Jomini).

Stærkt står til gengæld de afsnit i bogen, hvor Knud Rasmussen med kyndig hånd præsenterer forberedelserne til krigen i 1864 og selve krigens forløb. Med opmarcher og operationsplaner er forfatteren i sit es. Ydermere er han dygtig til at indarbejde samtidige aktstykker og avisreferater i sin fremstilling. Denne – centrale – del af bogen gør den derfor værd at læse.

Henrik Stevnsborg

Carl Raft: Bondedrengen, der blev verdensprædikant. Forlaget Poul Kristensen, Herning 1997, 192 sider, s/h ill. Hft. Pris kr. 165,-

Umiddelbart glæder man sig til at læse en sådan bog på grund af det eventyrlige liv, som ligger bag beretningen. Bogen er skrevet af dattersønnen Carl Raft, som er interesseret i morfaderens liv af slægtshistoriske grunde, og fordi det var patriarken i familien. I arbejdet er Carl Raft blevet hindret af to forhold, nemlig at Julius Christensen Raft ønskede sine breve brændt efter sin død, og at hans efterladte notater og dagbøger er spredt ud over hele familien. Men alt i alt må det siges, at resultatet er ganske vellykket.

Patriarken J. C. Raft blev født i Højmarke i »Svalereden« i Sandby sogn ved Nakskov i 1863. Her voksede han også op, kom – som skik og brug var – ud at tjene som hyrdedreng i syv-års alderen, udvandrede til USA i 1882, vendte hjem i 1893 og var leder af Syvende Dags Adventisterne i Danmark fra 1906, i Norden fra 1908 og for Syvende Dags Adventisterne i Europa fra 1922. Han døde i 1934. Således virkede han inden for Adventisternes række i USA, hvor han også blev omvendt fra sin barnetro, og siden mere og mere engageret. Alt i alt dækker dette over et hårdt, arbejdsomt og eventyrligt omrejsende liv som prædikant. Egentlig hed han Julius Christensen; Raft-navnet blev erhvervet i 1910.

Som start på bogen er der et kort nysgerrighedsskabende afsnit om Syvende Dags Adventisternes tro. Derefter følger et afsnit om slægtens historie, og så følger historien om J. C. Raft. En historie så spækket med biografiske detaljer, at næsten alle må blive misundelige. Heldigvis bliver denne imponante mand gjort meget levende ved, at vi også hører om kærligheden, dens fædrene modstand, at J. C. Raft blev anmodet om aldrig at synge mere ved møder efter at han havde været sat til det én gang, samt at han havde let til søsyge. De store sorger var også til stede i hans liv; han måtte lægge en kone i graven efter barsels seng – kort tid efter barnet. Dertil kommer endnu to døde småbørn. Så den overlevende datter og senere søn er sikkert blevet påskønnet.

Bogen er præget af citater i passende mængde, der bliver større og større stykker, som

bogen skrider frem – lejlighedsvis afbrudt af Carl Rafts kommentarer. Men der er også meget andet godt. Det er dog tilrådeligt at være noget tolerant overfor »Lovet være Herren« og lignende udbrud. Det ville unægtelig have været en hjælp at vide, hvad Union College i Lincoln, Nebraska lærte fra sig, og hvad Ebenezer er eller var. Til gengæld er møder og rejser skildret – som regel også hvad møderne drejer sig om. Der har været tale om et liv med utroligt mange rejser, så man nærmest undrer sig over, at familien har fundet sig i det. På tre måneder har han med lethed kunnet rejse fra Danmark til USA tilbage og til Finland og tilbage – med tilhørende møder og forhandlinger. Med tiden bliver J. C. Raft mere og mere indblandet i organisationsarbejde; men han tager sig også tid til at følge Skodsborg Sanatorium på så nært hold som muligt. J. C. Raft var i besiddelse af en uddannelse som sygeplejer og massør, inden han blev missionær.

Fra 1922 får familien fast bopæl i Bern, da J. C. Raft er udnævnt til leder for Adventisterne i Europa. Rejsemønsteret ændrer sig til at omfatte Øst- og Sydeuropa. Arbejdet skifter også fra at være offentligt og udfarende til i højeste grad at være organisations- og inspirationsarbejde.

Også store rejser bliver det til i denne del af J. C. Rafts liv. I 1928 bliver det Østafrika over Madagascar og Ægypten til Palæstina og Syrien for at se missionsmarken dér. Med tidens praksis i ret så streng raceadskillelse. Det bliver noteret, men der lyder – i tidens ånd – ingen forargelse eller fortørnelse derover. Højst bliver det til medlidenhed med de stakkels indfødte hedninge; naturligvis med undtagelse af dem, som er omvendte Adventister. Der er på rejsen tale om mange strabadser, som klares i fin stil, og mange missionsmøder med missionær-ordinationer. Og han møder Kongen af Rwanda og de engelske, belgiske og franske koloniembedsmænd, som i realiteten regerer i de forskellige lande. I 1930 tager han igen på en stor rejse – i en alder af 67. Denne gang til Vestafrika. Efter dette rejser han til USA og senere igen rundt i Europa.

1932 bliver J. C. Rafts sidste arbejdsår, og da er det begyndt at knibe med hjertet. Ved det følgende årsskifte tager han og hans kone til Skodsborg Sanatorium. Her bliver han af lægerne kraftigt opfordret til at holde op med at arbejde, og han kommer aldrig tilbage til Bern. I 1934 dør han i Skodsborg. Og således slutter bogen om patriarken i familien Raft.

Lisbeth Ulsø

Sagføreren. Konge af Hammer Bakker – en biografi af Ole Bergh. Udgivet af Sundby Samlingerne, Nørresundby 1998. 112 s., ill., indb. ISBN 87-7307-610-4. Pris kr. 195,-

Anders Olesen (1854-1930) var sagføreren navn. Et renaissancemenneske der handlede stort, han ville både eje og give. Mangfoldige er de historier, der gennem årene er fortalt om denne mand. På den ene side beskrives han som en generøs mæcen, et festmenneske det var skønt at gæste. Men ord som påholdende, tillukket, nøjeregnende, mistænksom og kort for hovedet høres også. Et menneske af en kaliber, der uvægerligt vil skabe myter. Og myterne var legio. Bogens sigte er at finde mennesket bag ved myterne om fæstebondesønnen fra Vrensted, som blev en af de største ejendoms- og jordbesiddere i det sydlige Vendsyssel og en vigtig skikkelse i nordjysk kultur- og erhvervshistorie. Anders Olesen var den ældste i en søskendeflok på 13 og blev af faderen sendt på højskole i Brønderslev, hvilket førte frem til en præliminæreksamen og efterfølgende studier i København. Som eksamineret jurist kom Anders Olesen tilbage til sin hjemegn og blev fuldmægtig hos en sagfører i Nørresundby, hvis forretning den unge Olesen overtog i 1887. Resten af sit liv var Olesen bedst kendt under navnet »sagføreren«, skønt han kunne oppebære mange andre

titler – for eksempel direktør for Nørresundby Bank, som han var med til at stifte i 1897. Det faktum at Olesen blev Nørresundbys højst ansatte skatteyder, siger lidt om hans status.

Omkring århundredskiftet flyttede Sagføreren sin bopæl til Hammer Bakker, hvor han byggede en villa, som fra nu af blev rammen om hans liv. Hammer Bakker er et naturskønt område en snes kilometer nordøst for Nørresundby. En bakkeø midt i det omkringliggende flade landskab. En væsentlig del af Olesens livsindhold var jordopkøbet i Hammer Bakker; han endte med at eje et areal på 1400 tønder land. Hjemstavnsforfatteren Thomas Olesen Løkken skal efter sigende have haft Anders Olesen som model for sin romanfigur i »Sagfører Sigerslet«. I romanen giver Olesen Løkken et uhyre negativt, ja ligefrem onskabsfuldt billede af Sagføreren. Denne roman er skaber af den mest sejlivede myte om Anders Olesen som den umenneskelige sagfører, der bl.a. trængte de forarmede husmænd i Hammer Bakker bort fra hjem og jord. Olesen gjorde det ikke for egen vindings skyld. Han havde en stor kærlighed til naturen, som han ønskede at værne og pleje. Der skulle være skov på de nøgne bakker. Men Sagføreren forærede også dele af sine naturværdier bort. Et stort areal skænkedes til Botanisk Forening, der her opførte et laboratorium, og Åndssvageforsorgen fik tildelt en stor grund til opførelse af Åndssvageanstalten i Vodskov.

Anders Olesen var endvidere kunstmæcen. Den smukke natur i Hammer Bakker tiltrak i årene efter 1900 en række kunstmalere og forfattere, som nød godt af Sagførerens store gæstfrihed og dannede en nordjysk kunstnerkoloni. Blandt navnene kan nævnes Jens Vige, Niels Bjerre, Thøger Larsen, Axel P. Jensen og Niels Larsen Stevns.

Et meget markant minde om Sagførerens igangsattevirkksomhed er Vodskov Kirke, tegnet af arkitekten P. V. Jensen Klint og indviet i 1909. Olesen skal også huskes som den, der tog initiativ til bogen om Hammer Bakker. Et bogværk der næsten er en kærlighedserklæring til dette landskab, og som ikke havde set dagens lys uden Olesens ihærdige gåpåsomhed.

Journalisten Ole Bergh har skrevet nærværende bog på basis af tidligere bankdirektør Hakon Wormslevs mange optegnelser om dette sammensatte menneske, som for henvend 30 år siden fangede hans interesse. Wormslev har gennemgået utallige kilder, skriftlige såvel som mundtlige. På baggrund af et meget stort detektivarbejde og en ihærdighed, der næsten kan minde om Sagførerens, er det lykkedes at finde frem til en del af sandheden om manden bag de mange titler. Mange myter er afdækkede og tilbage står en beretning om et mangefacetteret menneske med en stor skabertrang, som igennem et langt liv udrettede mere end de fleste og sjældent gav op, før tingene var blevet, som han ønskede. Udgiverne skal have stor ros for en meget smuk publikation med et spændende billedmateriale. Det er helt sikkert, at bogen vil inspirere til udflugter til Hammer Bakker for at se de steder, der omtales. Godt at sagfører Olesen har fået ristet en minderune, der yder ham retfærdighed.

Birgit Flemming Larsen

Verner Christensen: Dengang – dreng i Pandrup i tyverne. Poul Kristensen Grafisk virksomhed & forlag a/s, Herning 1997, 116 s. hft. Pris kr. 130,-

Denne titel vækker umiddelbart tankerne og spændingen hos mig. Min far er nemlig født i Pandrup og opvokset dér sammen med sine søskende, indtil familien flyttede i midten af tyverne. Så monstro der ikke skulle være nogle gode historier til familiekroniken? Selvfølgelig har vakt postyr i den overlevende del af familien, og jeg har lovet min faster Alvilda

at overbringe en varm hilsen til forfatteren, sønnen, hvis moder var hjemmebager, og samtidig fasters legekammerat.

Så kom skuffelsen. Der omtales ikke nogle legekammerater i bogen – eller familier eller gale streger. Det betyder nu ikke, at bogen ikke er god. Den er bare så meget andet end det, titlen antyder; jeg læste da også bogen ud i ét stræk. Måske burde titlen have været en anden. Noget om den fagre nye verden i tyverne – oplevet i Pandrup.

Bogen er en glimrende kilde til, hvordan en dreng i begyndelsen af puberteten oplevede ti-året med alle dens nymodens opfindelser og andet godt eller stort, der kom til en mindre by. Bogen kunne være skrevet ud fra enhver lille stationsby i Danmark, og den skildrer på godt og ondt alt det nye eller fremmede. Fortælleren beretter om – enkelte gange med en lille snert – hvordan man målte status i byen, om problemerne ved at skifte socialt tilhørsforhold, og at konernes fornøjelse var at glo, mens børnenes var at lege – overalt. Ellers er der meget fine iagttagelser af verden omkring forfatteren. Imellem menneskene og reaktioner på nye, store ting som tog og jernbane. Også fornemmelsen af, at alt det grufulde i fortiden var væk – overstået – og at fremtiden så fortrøstningsfuld ud. At der var ro i verden. Også den overdrevne tillid til alt det nye, alle de håb der var knyttet til.

Der bliver med et smil i mundvigen – det er der i øvrigt tit i bogen – fortalt om, hvilke problemer syerskerne havde med at sy Charleston-moden til solide bondepiger, og de problemer den moderne dans gav for de stakkels dansende.

Det var ikke så mange år siden, jernbanen var kommet til Pandrup. Det gav forandringer i rejselivet, og det gav tyndet mulighed for at tage tjeneste andetsteds. Også de virkninger, som elektriciteten gav bl.a. i gadelivet, bliver gennemgået omhyggeligt. Den brolagte vejbelægnings betydning for de vejfarende og de stakkels cyklister fortælles der om. Vejen var i øvrigt anlagt så dårligt, at den måtte lægges om.

Meget andet nyt eller fremmedartet tages op til behandling: Telefonen og dens central, bilerne, flyene, markeder, motorvæddeløb, at rejse til Ålborg, cirkus, brandsprøjten, lynaflederen osv. Mange af disse ting har jeg hørt mine forældres generation fortælle om, men alle disse fortællinger er nu også nedfældet til kommende slægtled. Dét er bogen god til. Også de små vigtige ting tages med: termoflaske, fluefanger og gummistøvler.

Også den frygt, der hørte til i dagligdagen, tages op. Verdens undergang, lynnedslag, spøgelse og sådant. Dette kunne også bevirke en åbenhed overfor religiøse sekter, som ikke var naturlig. At avisen så skrev om tid og sted for dommedag, gjorde det hele så meget mere virkeligt. Andre ting, der påvirkede, var filmene i biografen. Selve biografbesøget skildres meget effektivt, den klaprende lyd fra fremviseren og lagenet, der fungerede som lærred, og fornøjelsen ved den senere faste biografbænkerader.

Den kulturelle påvirkning, eller snarere manglen på samme, tages kærligt under behandling – fra biograf-filmernes indhold, over avisernes klasseopdelte meninger og diskussioner, til de omkringfarende højtlydere. Dilletantkomedierne og gæstespil skal ej heller forglemmes.

I slutningen af bogen er et større stykke sat af til iagttagelser af forskellige religiøse retningers tilhængere og kunsten at omvende og siden beskytte de omvendte; om ikke andet så i moralens hellige navn.

Som det ses af ovenstående, kommer bogen meget rundt om en masse forskellige ting og forhold. Det skal derfor siges eftertrykkeligt: bogen er læseværdig og den får én til at trække på smilebåndet med jævne mellemrum.

Lisbeth Ulsø

Gustav Meissner: Som jeg så det – Som jeg ser det. Diplomat i København 1939-43. Oversat af Erik Fuglsang-Damgård og udgivet af Aage Trommer. Odense. Odense Universitetsforlag, 1996. 359 s. ill. Hft. ISBN 87 7838 111 8. Pris kr. 300,-

Meissners bok om hans tid som tysk diplomat i det ockuperade Danmark är ett märkligt dokument. Den utkom 1990 på tyska (*Dänemark unterm Hakenkreuz*. Verlag Ullstein, Berlin); den danska utgåvan är inte kongruent med den tyska, eftersom vissa strykningar har gjorts. Å andra sidan innehåller den danska utgåvan tillfogade anteckningar med preciseringar och upplysningar som utgivaren Trommer har uppfordrat författaren till. Från september 1939 till mars 1943 var Meissner pressattaché vid den tyska beskickningen i Köpenhamn. Meissner var född och uppvuxen i Nordslesvig och var tvåspråkig.

Man kan fråga sig vilket som är värdet med denna skrift och på vilket sätt den bidrar till kunskapen om den danska ockupationshistorien. Meissners skrift är en mellanting mellan plaidoyer, memoarbok och historik. Perspektivet är den tyska beskickningens, tonen är påfallande saklig även om författaren inte kan uttrycka sitt missnöje med sabotörer och andra som misstrodde tyskarnas avsikter att sörja för Danmarks och danskarnas bästa. Texten interfolieras med en lång rad citat från egna anteckningar och dagböcker samt diverse diplomatiska dokument och officiella källor från både danskt och tyskt håll. Hänvisningarna är dock bristfälliga eller saknas helt, och den läsare som vill gå vidare från Meissners material till ursprungliga texter lämnas i sticket. Boken ger ett antal inblickar i spelet mellan den tyska beskickningen och de styrande på den danska sidan under ockupationens relativt sett ljusare år. Särskilt intressanta är inblickarna i relationerna mellan riksregeringen i Berlin och dess företrädare i den danska huvudstaden. En annan infallsvinkel är den sönderjydiska, och boken adderar en del till bilden av Frits Clausen och dennes svårigheter att vinna anklag hos ockupationsmakten för sina politiska ambitioner.

I sitt korta förord betonar Aage Trommer att det finns en obalans mellan de parter som kommit till tals från ockupationsåren. Ockupanternas berättelser är betydligt färre än de ockuperades, och Meissners redogörelse sägs minska den obalansen, vilket förvisso är sant. Kanske är det bokens blandade karaktär av minnen och försök till historiskt »tillrättaliggande« som gör det svårt att tillgodogöra sig mängden av upplysningar. Fylligare kommentarer från utgivaren kanske delvis hade kunnat råda bot på denna skada. Meissners perspektiv är påfallande snävt, han håår svårt att lyfta blicken ovanför horisonten trots författerens ambitioner med att lägga saker och ting tillrätta. Bokens karaktär av mellanting gör den särskilt problematisk för den historiker som vill gå vidare, och fackhistorikern hade givetvis varit mer betjänt av en utgivning av Meissners »rena« anteckningar eller dagböcker. Som boken nu ser ut kan den kanske i första hand ses som ett mänskligt dokument. Över Meissners egna drivkrafter kan man givetvis bara spekulera.

Harald Runblom

Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1997/98

- H. C. Andersen. Eventyrdigterens »Trylleføljet«-udkast samt nogle hidtil utrykte vers m.m.* Tydet og kommenteret af Jørgen Skjerk. Kbh. 1997. 64 s. Kan købes hos forfatteren: J. Skjerk. Tagensvej 235, 2.mf. 2400 NV.
- Harry Christensen: Bygninger før i tiden. Brandforsikring og bygningshistorie.* (Arkivernes Informationsserie). Statens Arkiver, 1996. 32 s. ill. hft. ISBN 87-7497-160-3. Pris kr. 50,-
- Hein Ehrhardt: Lange. Oplysninger om lagmann Gjert Langes slekt.* 63 s. ill. hft. Ej ISBN. Privattryk 1996, Hein Ehrhardt. De Bird 104, 8918 GA Leeuwarden NL. Holland.
- Ulrich Herbert: Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903-1989.* Verlag J. H. W. Dietz Nachfolger, Bonn 1996. 695 s. Indb. ISBN 3-8012-5019-9. Pris i danske kr. 328,-
- Historiens kultur. Fortælling Kritik Metode. Tilegnet Niels Finn Christiansen.* Redigeret af Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet 1997. 336 s. ill. Hft. ISBN 87-7289-451-2. Pris kr. 250,-
- Hans Chr. Johansen og Per Boje: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S.* Odense Universitetsforlag, Odense 1998. 225 s. ill. indb. ISBN 87-7838-355-2. Pris kr. 250,-
- Mads Lidegaard: Danske høje fra sagn og tro.* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh. 1998. 288 s. ill. Indb. ISBN 87-17-06754-5. Pris kr. 268,-
- Thomas Møllehave: Den barmhjertige djævel. En erindringsbog om mænd.* Lindhardt og Ringhof. Kbh. 1998. 188 s. indb. ISBN 87-595-0958-9. Pris kr. 198,-
- Gert Ravn Nørgaard: Jepsen-slægten på Vardeegnen i 500 år.* Lokalhistorisk Værksted, Oxbøl, 1997. 124 s. ill. hft. ISBN 87-87797-46-1. Pris kr. 325,- Hæftet forhandles fra Lokalhistorisk Værksted v. Gert Ravn Nørgaard. Granvænget 3, Aal, 6840 Oxbøl.
- Klaus Skot-Hansen: Fra Børglum Kloster til Special Forces. Capt. Chr. Michael Rottbøll (1917-42).* Odense Universitetsforlag, Odense 1996. 274 s. ill. Indb. ISBN 87 7838 025 1. Pris kr. 250,-
- Anders Thornvig Sørensen: Et spørgsmål om suveræniteten? Danmark, landbruget og Europa, 1950-53.* Landbohistorisk Selskab, 1998. 162 s. ill. hft. ISBN 87-7526-184-7. Pris kr. 148,-. Ekspedition Landbohistorisk Selskabs Bogsalg. Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning.
- Vallø Stifts Arkiv.* Redaktion Erik Nørr. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Kbh. 1995. 146 s. s/h ill. hft. ISBN 87-7472-123-2. Pris kr. 80,-
- Henrik Vedel-Smith: »Til fædrelandets bedre flor«.* Det kongelige danske Landhusholdningsselskab. (Arkivernes Informationsserie). Statens Arkiver, 1996. 32 s. ill. hft. ISBN 87-7497-161-1. Pris kr. 50,-

Årsskrifter m. m.

Bol og by. Landbohistorisk Tidsskrift 1997:2 Bonde og marked i 1700-tallet. Redigeret af Bjørn Poulsen, Bo Fritzbøger og Jens Villiam Jensen. Landbohistorisk Selskab 1997. 127 s. ill. hft. ISSN 09-00-7334. ISBN 87-7526-178-2. Abonnement (2 numre) kr. 160,-. Bestilling til Landbohistorisk Selskab, Kerteminde Museum, Strandgade 7, 5300 Kerteminde.

Bol og by. Landbohistorisk Tidsskrift 1998:1 Teknologispredning og landbrugsudvikling. Redigeret af Bjørn Poulsen, Bo Fritzbøger og Jens Villiam Jensen. Landbohistorisk Selskab 1998. 162 s. ill. hft. ISSN 09-00-7334. ISBN 87-7526-186-3. Abonnement (2 numre) kr. 160,-. Bestilling til Landbohistorisk Selskab, Kerteminde Museum, Strandgade 7, 5300 Kerteminde.

Fynske Årbøger 1997. Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Redaktion: Dorrit Andersen m.fl. Odense 1997. 116 s. ill. Hft. ISSN 0085-0918. Bestilling: Historisk Samfund for Fyns Stift, c/o Dorrit Andersen, Jernbanegade 36B, 5000 Odense C. 95,- kr. for medlemmer.

Heraldisk Tidsskrift. Bind 8, nr. 75 (Marts 1997, s.201-232), 76 (Oktober 1997, s. 233-296), 77 (Marts 1998, s. 297-328). Redaktør Poul greve Holstein. Udgivet af Societas Heraldica Scandinavica. Ill. i s/h og f. Hft. ISSN 0440-6966. Udkommer to gange årligt, kan ikke købes i løssalg. Medlemskab dkr. 225,-

Magasin – fra Det kongelige Bibliotek. 12. årgang, 1997. Redaktion: Lotte Philipson. Det kongelige Bibliotek, Kbh. 1997. 78 s. ill. hft. ISSN 0905-5533. Ekspedition: Det kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 Kbh. K. (Gratis).

Maritim Kontakt 18. Redaktion: Erik Gøbel og Jens Lorentzen. Udgivet af Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning, Dyvekes Allé 6, 2300 S. 135 s. ill. hft. ISSN 0106-7818. ISBN 87-87947-00-5. Ekspedition på ovenstående adresse.

Nationalmuseets Arbejdsmark 1997. Redaktion: Steen Hvass. Udgivet i samarbejde med Foreningen Nationalmuseets Venner. Nationalmuseet, 1997. 216 s. ill. i s/h og f. Indb. ISSN 0084-9308. ISBN 87-7468-426-4. Pris kr. 258,- (et gratis eksemplar for medlemmer af »Foreningen Nationalmuseets Venner«).

Skåne Genealogen. Medlemsblad för Skånes Genealogiska Förbund 1997 1-2. Redaktion Tor Flensmarck, Graagården i Vä, 1997. 24 + 24 s. ill. i s/h. nikkelhæftet. ISSN 1102-0873. SGF. Box 1672, SE-221 01 Lund.

Zise. Told- og Skatthehistorisk Tidsskrift. 20. årg. 1997 (Nr. 4: Register 1978-1997). Redaktion Mikael Venge, Told- og Skatthehistorisk Selskab, Kbh. 1997. ISSN 001 05-8355. Medlemskab/abonnement, kr. 60,- til Told- og Skatthehistorisk Selskab. Østbanegade 123, 2100 Kbh. Ø.

Årbog 1997 for Svendborg & Omegns Museum. Redigeret af Henrik M. Jansen. Udgivet af Museumsforeningen, Svendborg 1998. 212 s. m. ill. i s/h og f. Hft. ISSN 0106-2220. ISBN 87-87769-92 1. Pris kr. 187,50. For medlemmer af museumsforeningen kr. 150,-, dog kun kr. 100,- for studerende og pensionister.

Anmeldelser:

Forskningen i Statens Arkiver. Årsberetning for 1997. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	268
Søllerødbogen 1997 og 1998. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	268
The 1688 Census of the Danish West Indies (Portrait of a Colony in Crisis). (<i>Tommy P. Christensen</i>)	269
Kirsten Lindberg: Sirenernes Stad København. By- og bygnings- historie før 1728. Bd. IV: Christianshavn. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	270
Ahlgade 15-17, Holbæk. En arkæologisk og historisk undersøgelse fra 1200 til nutiden. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	272
Det store i det små. (<i>Lars N. Henningsen</i>)	273
Karl Peder Pedersen: Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	275
Michael Bregnsbo: Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funk- tion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. (<i>Peter Henningsen</i>)	278
Stig Larsen: Spredte træk fra Dagligliv på Hjortespring 1900-1958. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	280
Aage Heiken: Anetavle for Cathrine Keller født Graae (1833-1906). (<i>Arne J. Knudby</i>)	281
Knud Rasmussen: General de Meza og Den Dansk-Tyske Krig 1864. (<i>Henrik Stevnsborg</i>)	282
Carl Raft: Bondedrengen, der blev verdensprædikant. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>) ...	283
Sagføreren. Konge af Hammer Bakker – en biografi af Ole Bergh. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	284
Verner Christensen: Dengang – dreng i Pandrup i tyverne. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>)	285
Gustav Meissner: Som jeg så det – Som jeg ser det. Diplomat i København 1939-43. (<i>Harald Runblom</i>)	287
Øvrige bøger, årsskrifter m. m. modtaget i 1997/98	288

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1998:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Jørgen Mikkelsen, Haraldsgade 96, 4. tv., 2100 København Ø.

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Jørgen Papsøe, Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,

fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk, website: <http://www.ou.dk/press>

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktorerne, Jørgen Mikkelsen og Nynne Helge.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 1997: 175 kr.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig iøvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v.

Manuskripter leveres på diskette (WP 5.1 eller AmiPro) eller maskinskrives på A4-ark med normal linieafstand (1½ linieafstand) og bred margin. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme. Illustrationsforslag med tilhørende undertekster vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter retryk har fundet sted, får artikelforfattere tilsendt 25 gratis særtryk af artiklen. Større oplag af særtryk kan bestilles ved returnering af 1. korrektur, og leveres efter regning.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser til tidsskriftet kan rekvireres fra anmeldersekktionen. *Anmeldersekktionens adresse:* Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st., 2300 København S.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N.

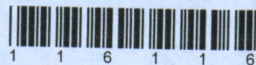
Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Undervisningsministeriets tipsmidler og Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kultur-tidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a/s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN

DIS-Danmark

1 1 6 1 1 6